ERNST JÜNGER

HET AVONTUURLIJKE HART

figuren en capriccio's

BRUSSEL
MCMXLIII

ERNST JÜNGER

HET AVONTUURLIJKE HART

Figuren en Capriccio's

Uit het Duitsch vertaald en van een inleiding voorzien door Herman Oosterwijk.

UITGEVERIJ DE LAGE LANDEN, N. V.
MCMXLIII

Oorspronkelijke titel : *Das Abenteuerliche Herz* (Zweite Fassung. — Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg, 1938). — Alle Rechten voorbehouden.

De Lage Landen, N. V., Crespelstraat, 2, Brussel

INLEIDING

INDIEN *ooit bewaarheid werd de trotsche bewering van Van Deyssel, dat dichters en wijsgeeren van alle dingen misschien wel niet het méést, maar in ieder geval het béste verstand hebben, dan is het wel door dit boek.*

De rijkdom aan oorspronkelijke gedachten en beelden, aan inzichten en gelijkenissen, dien « Het avontuurlijke Hart » openbaart, is inderdaad ongewoon verscheiden en veelomvattend, en het is denkbaar dat — behalve de vanouds getrouwe, naar het beste nieuwsgierige leek — geschiedschrijvers, physici en psychiaters zich omwille van hun vak minstens evenveel of misschien meer nog voor dit werk zullen interesseeren dan de gemiddelde letterkundige.

Jünger's geest blijkt van een universeelen aanleg zooals men slechts bij geniale menschen ontmoet ; er zijn weinig gebieden waar zijn doordringende aandacht — die toch steeds blijft een dichterlijke aandacht — zich geen toegang verschafte, om wijsheid te delven...

Men kan zijn boek dan ook niet uitsluitend op het plan der literatuur beschouwen, tenzij men hierin een hoogte veronderstelt waar de beslissende strevingen van het menschelijk bewustzijn tesamen komen. In ieder geval, dit stijlvolle proza, dat de lichtende helderheid van het cristal afwisselt met de van magische glanzen en geheimzinnige vegetaties vervulde duisternis van het oerwoud,

ontsnapt aan de maatstaven die men ook de meest geslaagde litteraire scheppingen pleegt aan te leggen.

Hier is een geest werkzaam die zoowel de dramatische kracht als het lyrisch vermogen als ondergeschikte functies doet begrijpen, in zooverre de verhevenste opdracht van den dichter kan liggen in het geven van gestalte aan het bewustzijn zelf.

Op dit hooge plan, in dit ijl gebied waar de werkelijkheid nochtans met even gezonde als uiterst verfijnde zintuigen wordt ervaren en het bestendige contact met het bovenwerkelijke bestaat, wordt de dichter wijsgeer en de wijsgeer, dichter : een twee-eenheid zoo volkomen en zoo geheel nieuw, dat zijn schepping op haar beurt een nieuwe categorie beteekent.

Hiermede is de onvergelijkelijke rang waarop « Het avontuurlijke Hart » zonder twijfel dient te worden geplaatst, wellicht genoegzaam aangeduid. Aan de hand van enkele concrete punten hoop ik den lezer thans eenig inzicht te verschaffen in de ware beteekenis dezer uitzonderlijke conceptie.

Daar is vooreerst de conceptie zelf. Oppervlakkig gezien vertoont « Het avontuurlijke Hart » de indeeling van een dagboek. Het bevat korte en lange stukken, die meestal een afzonderlijk geheel vormen en dienovereenkomstig een titel dragen en waarboven telkens een plaatsnaam of -aanduiding wordt vermeld. Van chronologische volgorde is echter nauwelijks sprake, doch hier is een rangschikking toegepast, die een climax nastreeft, zoowel in de soort als in de intensiteit der indrukken. Tusschen al deze stukken werd een vast, architectonisch verband gelegd, als tusschen de opvolgendlijke phasen eener symphonie. Men kan hierbij ook aan een grootsch opgezet en tot in bijzonderheden doorwrocht mozaïek denken, waarvan de organische bouw en synthetische beteekenis achter een schijn van grilligheid schuilgaan. Het geheel vormt een verrassenden, nu eens betooverenden, dan weer beangstigenden spiegel van het menschelijk bewustzijn. Het schoone beeld van de fixeerplaat, dat Ernst Jünger vond voor de methode van onderwijs van den hoogst origineelen leeraar Nigromontanus, — waarin wij een geobjectiveerd zelfportret van den dichter mogen zien — is ook en in de eerste plaats op zijn eigen boek toepasselijk : geleidelijk worden de indrukken vaster en wat wij eerst in een raadselachtige belichting als negatief meenden te zien, krijgt eindelijk een verklarende positieve en tegelijk wonderlijke gestalte. Zoo b. v. de als directe werkelijkheid meegedeelde, zeer suggestieve en soms dæmonische droomverbeeldingen, die de onwillekeurige uitdrukking zijn van den angst en onze geheime afhankelijkheid van magische krachten bewijzen. Maar ook schier arcadische verdichtingen als « De Opperhoutvester », en « Liefde en Terugkomst », waarvan de thematisch uitgewerkte symboliek ons in bekoring bevangen houdt, doen ons dien geleidelijk zich vestigenden indruk van de fixeerplaat ondergaan : het aanvankelijk louter eigenaardige dat allengs waardevol wordt door de toenemende belichting.

Toch krijgen deze en andere verbeeldingen uit « Het avontuurlijke Hart » eerst hun eigenlijke beteekenis door hun onderling verband met het geheel, waarvan zij deel uitmaken. Want zoowel deze, hetzij dæmonische of idyllische ficties als de scherpe observaties van de werkelijkheid, de biologische of physicalische ontdekkingen en de historisch-wijsgeerige beschouwingen zijn te herleiden tot bewustzijnsacten, die het innerlijk heelal van den dichter openbaren. Het verrassende nu is dat dit innerlijk heelal in zijn verbij-

zondering zoo algemeen-menschelijk gebleven is, dat wij er onze eigen wereld in herkennen.

Ook Ernst Jünger bewijst dat de meest authentieke subjectiviteit de rechtstreeksche weg is naar het algemeen geldende, het algemeen menschelijke, indien de geest althans een ideale ordening nastreeft. Een ordening van gedachten en concepties n.l. die te vergelijken is met het minerale cristallisatie-proces in de natuur. De doorzichtigheid van het cristal ontstaat daar, waar de moleculen op de ideale wijze worden geordend ; zoo krijgt het menschelijk inzicht algemeene geldigheid, wanneer iemands oordeelskracht de elementen in hun edelste verhoudingen weet te rangschikken. Hier ontstaat de ware eenvoud, die volstrekt niet voor het grijpen ligt, maar die het eindresultaat is van een vaak moeizaam proces, in het geheim voorbereid en door de hoogste spanningen bewerkstelligd.

Een van de sterkste voorbeelden van zulk een inzicht van cristallijnen eenvoud vind ik bij Jünger in zijn beschouwing over het doode roodstaartje. De dichter zit op zijn terras te ontbijten en ziet hoe een nog bijna kaal roodstaartje uit het nest dood valt. Hij ziet het ouderpaar met voêr af- en aanvliegen, telkens vlak over het lijkje scheren zonder dat zij de minste notitie nemen van hun verongelukten telg. Hieruit besluit hij, mede in verband met vroeger gedane observaties, dat de vogels op een andere, wellicht veel scherpere — en tevens eenzijdiger — wijze op de waarneming van het leven zijn ingesteld dan wij, maar ook dat zij elkander niet individueel, doch slechts als levensverschijningen erkennen. Er bestaat bij hen geen waarneming van den dood. Tot hier toe is zijn beschouwing wel origineel, doch van beperkte strekking. Thans echter komt hij tot een wonderlijke analogie : deze oeroude blindheid, zegt hij,

bestaat ook bij ons en wel daar, waar wij ze het minst vermoeden, n.l. in betrekking tot ons eigen ik. Wij zijn blind tegenover ons lichaam, vervolgt hij wat verder — « ja zelfs tegenover onzen geest. Hierop berust het dikwijls zoo spookachtige in het spiegelbeeld. Zoo ontwikkelt ook alleen de spiegel der maatschappij ons een beeld van hetgeen wij ons aangewend hebben onze individualiteit te noemen ».

« Niet alleen onze oogen maar al onze zintuigen gelijken hierin op spiegels, dat ze naar buiten gericht en aan hun achterzijde blind zijn. Van het oog is het tapetum nigrum *ons toegewend. Zoo leven wij in den dooden hoek van onszelf. Ons gezicht, onze bewegingen verschijnen ons in de film als die van een vreemde ; onze stem klinkt ons onbekend zooals de grammophoonplaat ze weergeeft. Zelfs onze eenvoudige photo brengt ons in verlegenheid ; meestal erkennen we haar ongaarne als de onze. Als dokter kunnen wij onszelf niet genezen ; als kunstenaar, als auteurs hebben wij geen oordeel over onzen stijl. » « Wij voelen ons altijd identiek met den blinden wil, met de ongevormde levenskracht die ons vervult — en toch wordt onze eigenaard, onze levensstijl slechts van buitenaf herkend. » Deze laatste diepe waarheid verdient telkens en telkens weer te worden overwogen. Zij is de sleutel van zooveel zelfbedrog en van menige teleurstelling. Jünger die de dingen ten einde pleegt te denken, vermeldt evenwel ook de tegenstelling van dit eigenaardig aspect. Wij staan niet geheel onder den ban van deze soort van levensblindheid, zegt hij. « Dit blijkt reeds uit het feit dat wij haar kunnen beschrijven... » « Aan den anderen kant staat het klare, diepe en zelfstandige begrip van het leven en zijn ordening volgens geestelijke verwantschappen. Hier vermag het individu inderdaad den hoogsten graad van inzicht te bereiken, waarbij het zichzelf vanuit de verte*

beschouwt. » *Indien wij dit levenszicht ontbeerden en de macht tot ordenen, tot heerschen, besluit de dichter,* « *zouden wij leven als termieten, wier bouwsels nog juist geen staten zijn, maar groote nesten waar de levensblindheid regeert* ». *Met deze vergelijking is tevens een nieuw inzicht gegeven nopens een quasi-volmaakte ordening in de insectenwereld, die ons om honderd redenen blijft intrigeeren. Alleen oppervlakkige geesten kunnen in het communisme der dieren een* « *voorbeeld* » *zoeken voor onze samenleving.* Reeds *de beroemde Fabre dreef den spot met deze vernederende utopie, waarbij iedere individueele aanspraak en elk persoonlijkheidsbewustzijn ten eenenmale wordt uitgeschakeld. Ons menschelijk bestaan, onze beteekenis en onze bestemming staan of vallen met ons bewustzijn.*

Nu is Ernst Jünger de auteur bij uitstek, die ons van deze waarheid de tragiek, maar tevens de verheffende grootheid doet inzien. De nooit bewezen stelling, dat de schepping zich principieel herhaalt in onzen geest, vindt in zijn werk om zoo te zeggen nieuwe en stevige grondslagen. Het is niet toevallig dat hij een citaat uit een eersten druk van « *Het avontuurlijke Hart* » (1929) *als motto plaatst op de titelpagina van dezen tweeden druk. En het loont de moeite dit motto even wat nader te beschouwen.*

« *Den Samen von allem*
was ich im Sinne habe,
finde ich allenthalben. »

HAMANN.

« *Dies alles gibt es also.* »

1e druk, blz. 262.

Beide dichters zijn dus de overtuiging toegedaan, dat ons innerlijk heelal zich buiten ons overal weerspiegelt.

Maar ons innerlijk heelal bestaat slechts, dank zij het heelal als zoodanig. Want niets is in den geest, houden wij met Sint Thomas, dat niet eerst in de zinnen is geweest. En overigens lijkt het niet onredelijk het menschelijk genie de taak toe te kennen om de structuur van het bewustzijn meer en meer in overeenstemming te brengen met den rijkdom der schepping. Aldus beteekent de verschijning van Ernst Jünger een beslissenden stap in deze richting. Want hij verlegt de grenzen van het bewustzijn op meer dan een gebied.

Naast het inzicht in de levensblindheid, dat de beschouwing van het roodstaartje hem brengt, zijn op een meer beperkt plan als bepaalde vondsten te noemen zijn verklaring van de volkomen « *gelijkschakeling* » *van den koekoek in het vreemde nest en die van het volstrekt rhythmische karakter van den specht. Tot prachtige beelden en wederom ongewone inzichten voert de meditatie over de fauna en flora der Adriatische zee in het onvergelijkelijke prozastuk* « *Frutti di Mare* » *en wat hij zegt over* « *Het stereoscopisch genot* », *waarbij het gezichtsorgaan den tastzin in de waarneming betrekt, opent verrassende perspectieven zoowel op gebied van ons zinnenleven als zoodanig als op dat der schilderkunst. Ook zijn verklaringen van de roode, de groene en de blauwe kleur openbaren diepe en totnutoe weinig opgemerkte verbanden. In deze en dergelijke stukken gaat Jünger uit van preciese gegevens uit de natuurhistorie of de physica en zijn schitterend verantwoorde inzichten lijken mij nauwelijks voor eenige ernstige, zegge wetenschappelijke critiek vatbaar. De heerlijke zekerheid van zijn intuïtie gunt hem trouwens het genoegen om af en toe een critisch pijltje op* « *de wetenschap* » *zelf af te schieten. Zoo zegt hij b. v. van Nigromontanus :* « *Ook*

leerde hij, geheel in tegenstelling met al wat men op de hoogescholen hoort, op de zintuigen te vertrouwen. » *En verder, in hetzelfde stuk* (« *De fixeerbeelden* ») : « ... *zijn methodiek was niet zooals die der hoogescholen op het zoeken, maar op het vinden afgestemd.* » *Het is verheugend dat Jünger ons zijn definitie niet onthouden heeft van het hoogstwetenschappelijke begrip* methodiek, *waar de geleerden zoo gaarne mee schermen.* « *Als ik hem (Nigromontanus) goed begrepen heb, schrijft hij namelijk, verstond hij onder methodiek de kunst van den verheven levensstijl met het onvergankelijke als doel.* »

Ja « *Het avontuurlijke Hart* », *dat het werk is van een zeldzaam leeraar onder de leeraren, bevat schitterende lessen voor leeken en professoren.*

* * *

Geheel anders dan in de stukken waar hij feitelijk een onderwerp van exacte wetenschap behandelt, verschijnt Jünger's geest in die, waar hij de gecristalliseerde en de organisch-afwijkende levensverschijnselen — de eigenlijke « *figuren en capriccios'* » — *beschouwt.*

Tusschen haakjes, men mag het belang van dien fascineerenden ondertitel van zijn boek niet onderschatten. Bij Jünger is niets toevallig of ten naastenbij ; met de beide begrippen figuren *en* capriccio's *heeft hij den dubbelen aard dezer prozastukken gekarakteriseerd. Zij duiden tevens op een zienswijze die, heel in 't algemeen, de verschijnselen (en zijn reacties daarop) in twee groepen rangschikt. De eerste betreft de zone van het rationeel verklaarbare, de tweede bestrijkt tevens het gebied van het irrationeele. Men kan niettemin een onderscheid maken tusschen de stukken, die physische of natuurhistorische*

feiten behandelen en die (waarvan de eerste als het ware præludiums zijn) waarin ook voor den lezer de (symbolische) figuren en capriccio's zichtbaar worden.

Hier wordt de dichter eerst recht geniaal van vindingrijkheid, zoowel in de evocatie van het dæmonische als in de weergave van het verhevene. De magische kracht, die hij in de verschijnselen werkzaam ziet, deelt zich als een electrischen stroom aan hem mede en radieert in zijn taal. Want ook dit is een teeken van zijn geestelijke heerschappij : dat hij zich zoo sterk verbonden weet met de geheime krachten die de taal in zich bergt. Wanneer het er op aankomt de diepste echo's uit den boezem der menschheid te doen doorklinken, dan zijn wij eer een werktuig van de taal dan dat de taal ons tot instrument zou strekken. Zoo voelt ook Jünger het : de macht van de taal is grooter dan de begaafde enkeling bij mogelijkheid bevatten kan. Alleen het genie is een geschikte geleider voor dien sterken stroom. Een zekere passiviteit ten opzichte van de nog feitelijk ondoorgronde kracht, die de taal is, is het kenmerk van een hoogen, artistieken geest. Men ziet dit in, wanneer men bedenkt dat ook het dichterschap, biologisch beschouwd, niet anders kan zijn dan het resultaat van een voorbereiding van generaties. In dezen zin is de dichter inderdaad een voorbeschikt instrument, en het is dan ook uit een diep besef der werkelijke verhoudingen dat Ernst Jünger er bij herhaling op wijst hoe, in het artistieke, de wil, ondanks veler spontane meening, naar het tweede plan verschuift. Niet wat uw wil zich voorneemt met de taal te doen, maar hoe de taal zich door uw geest heen zal cristalliseeren — dààr komt het op aan.

Na deze, niet geheel overbodige uitweiding, keer ik terug tot de figuren en capriccio's. Hier valt in de eerste plaats

Jünger's voorkeur op te merken voor grensgebieden. En niet alleen in geographischen zin, zooals blijkt uit de heerlijke of phantastische strandwandelingen, het flaneeren in havens en het bezoek aan eilanden, maar ook in de geestelijke, moreele en maatschappelijke beteekenis. Ja, zoozeer is deze trek naar gebieden, waar de eene wereld in de andere overgaat, karakteristiek voor hem, dat zijn gestalte welhaast te vereenzelvigen is met het aangrijpende beeld van den eenzamen wachter, dat hij oproept, van den man op den verloren post, van den reiziger aan het grensstation...

In die wonderlijke beschouwingen verwijdt hij den geest met metaphysische inzichten en schenkt hem de meest troostrijke gedachten.

Voor het eerst, bij mijn weten, wijst een modern Duitsch schrijver, een leek, met zooveel overtuiging op de onvervangbare waarde van de theologische kennis en practijk.

In tegenstelling met den geest des tijds staan bij Jünger de metaphysica en de theologie, welke hij « de wetenschap van den overvloed » noemt, in hoog aanzien.

« Zooals aan het kind organen gegeven zijn, die de geboorte verlichten en mogelijk maken, zegt hij in een ontroerende meditatie over den dood, zoo bezit de mensch ook organen voor den dood, welker vorming en versterking tot de theologische practijk behooren. Waar deze kennis verdwijnt, verbreidt zich tegenover den dood een soort van idiotie, die zich zoowel in het toenemen van den blinden angst openbaart als in een even blinde, mechanische doodsverachting. » (« Aan het grensstation. »)

De dood is een onderwerp, waarmede deze dichter — soldaat in twee wereldoorlogen — ten innigste vertrouwd is, en onwaardeerlijk is de wijsheid, die hij uit deze bron heeft geput.

Ook uit het moreele grensgebied, dat een slagveld na den stormloop vertegenwoordigt, heeft Jünger diepe en beangstigende waarheden medegebracht.

Op een ander plan geven de extremen of excessen van het zinnelijke leven, zooals ze o. a. in verboden boeken beschreven worden, hem wederom diepzinnige overwegingen in de pen, die de critiek op dat « grensgebied » op menig punt verrijken. Een gedachte die tot paradoxale verbanden leidt en die men in « De hippopotamus » aantreft, is dat het den dichter lijkt « alsof zich in het exces het negatieve van een deugd weerspiegelt ». De symmetrische pendant van deze gedachte vindt men terug in Pascal's uitspraak, dat geen deugd volkomen is, die niet iets van haar tegendeel in zich draagt. Beide ideeën werpen eenzelfde licht op de moreele structuur van onzen geest.

Jünger's droomverbeeldingen, waarin waarheid en verdichting op meesterlijke wijze tot een geheel nieuwe, surrealistische werkelijkheid worden vermengd, leveren mede het bewijs van zijn speurzin aan de grenzen van het bewustzijn. Het was te verwachten dat de dichter het niet zou laten bij betooverende of obsedeerende ficties ; in zijn tweede nabeschouwing op « De abrikoos » komt hij tot suggesties, die den droom in verband brengen met de physica en die ongetwijfeld van waarde zijn voor de wetenschap.

In een der machtigste stukken — het reeds genoemde « De hippopotamus » —, waar de droom als in een magisch spel zich in werkelijkheid omzet en, omgekeerd, de werkelijkheid droom wordt, zoodat niemand zeggen kan, wat het eigenlijk is geweest — in dit prachtige verhaal vormt de waanzin het grensgebied voor des dichters speurenden geest. Hij treedt hier op als psychiater en ontvouwt denkbeelden en inzichten, die niet alleen den leek zullen verbazen.

Afgezien nog van de litteraire schoonheid van dit stuk, komen mij de opmerkingen over de wonderlijke gelijkenis van bepaalde menschelijke met dierlijke trekken als hoogst belangrijk voor. Hier worden symbolische verbanden vermoed, welker nadere ontdekking en verklaring minstens een nieuw aspect van den samenhang van de dierenwereld met die van den mensch zou beteekenen.

Ook Jünger's gezellig toerisme in winkelmagazijnen, in kappersalons en officieele kantoren kan men in het licht van zijn voorkeur voor grensgebieden beschouwen. Hier is zijn aandacht vooral gericht op datgene, wat van het beroep uit een geheel eigen wereld rond zich tracht te scheppen. De gewoonste verschijnselen en handelingen zijn hem aanleiding tot belangwekkende en suggestieve opmerkingen over het sacrale karakter van sommige beroepen en den kastegeest, die vooral in de wereld van het beambtendom heerscht.

Tenslotte is er nog een grensgebied, dat Jünger niet het minst ijverig heeft geëxploreerd : het is dat, waar het blinde lotsbestel de menschelijke handelingen een beslissende wending geeft. In zijn verschillende, bijzonder boeiende en leerzame beschouwingen over historische feiten en verschijnselen, maar vooral ook in de diepgaande ontleding van « Het geluksrad », toont hij een scherpen blik voor de statische en dynamische elementen, die een menschenleven, een tijdperk bestemmen. Hierbij worden zoowel vorsten, veldheeren als groote geschiedschrijvers met enkele suggestieve trekken gekarakteriseerd en men weet niet wat men in die scherpzinnige betoogen het meest bewonderen moet : des dichters analyseerend vermogen of zijn synthetische kracht. Zijn kennis op het gebied der gezamenlijke faculteiten is bovendien enorm, maar zij is nergens opzichtig, verwerkt als zij werd door een zelfbewusten geest die slechts het oorspronkelijke, eigene toont. Juist door deze volstrekte oorspronkelijkheid werd dit kaleidoscopische boek als een sterk distellaat, een elixir, waarvan een druppel telkens voldoende is om heel een denkstof mee te kleuren. « Het avontuurlijke Hart » is danook een boek, dat men nooit geheel gelezen heeft.

Het is een boek om mee te leven, om zich telkens weer in te verdiepen en geleidelijk die som van wijsheid deelachtig te worden, die er in verborgen ligt. Men zal bezwaarlijk een tweede voorbeeld vinden in de wereldliteratuur van een zoo gecondenseerd proza en het is niet te verwonderen dat Jünger zelf in zijn latere werk tot verschillende motieven uit « Het avontuurlijke Hart » terugkeert. (Zooals b. v. in dat prachtige « Die Marmorklippen ».)

Dit boek bevat wellicht het beste van zijn geest, in dezen zin althans dat het een samenvattend beeld geeft, zoowel van zijn ongemeen doordringend vernuft als van zijn artistiek potentieel en heerschappij over de taal. De welluidendste lofspraak op den veelvormigen rijkdom van de schepping wisselt er af met de onverschrokken confrontatie van het leven in de grensgebieden van het menschelijk bewustzijn. Vreugde en angst om de veelsoortige geheimen die het leven bewonen, accentueeren er het sterke voorgevoel van het eeuwige dat overheerscht, en den weemoed over onze steeds remmende onvolkomenheid. De hoogste interpretatie van de liefde is kennis, dorst naar steeds grootere en diepere kennis van het geschapene : van deze liefde — liefde tot de schepping, tot de menschenziel, tot het leven — is dit avontuurlijke hart vervuld. Het reist door het heelal om tenslotte, doorheen alle figuren en capriccio's, de grenzen van zichzelf te vinden.

Zoo schonk Ernst Jünger in den titel van zijn boek

opnieuw een hooge, symbolische beteekenis aan twee begrippen, waarmede eenieder vertrouwd is, maar die hij in een allesomvattend verband tesamen bracht. « Het avontuurlijke Hart » is in zijn schijnbaar fragmentarisch voorkomen en eclectische geestesgesteltenis een volledige kunstenaarsschepping vol gezonde kracht. Het is een werk dat niet alleen de Duitsche literatuur eert en verheft, maar een boek dat universeel zal worden erkend als een zeldzame verrijking van den geest, als een maatstaf voor de intelligentie van onzen tijd.

Herman OOSTERWIJK.

NOTA. — Het ware belangwekkend geweest deze uitgave met den eersten druk, die veel omvangrijker was, te kunnen vergelijken. De uitgave van 1929 is echter hier in het land onvindbaar, noch elders te verkrijgen.

De enkele voetnoten die in de vertaling ter verduidelijking zijn aangebracht zijn uitsluitend van mij.

H. O.

Den Samen von allem,
was ich im Sinne habe,
finde ich allenthalben.

HAMANN.

Dies alles gibt es also.

1e druk, blz. 262.

De tijgerlelie. *Steglitz.*

LILIUM TIGRINUM. Zeer sterk omgebogen bloembladen van een geschminkt, wassen rood dat teêr maar van hooge lichtsterkte is en met talrijke ovale, zwartblauwe vlekken besprenkeld. Deze vlekken zijn op zulk een wijze verdeeld, dat men er uit opmaakt dat de levende kracht welke ze voortbrengt geleidelijk zwakker wordt. Zoo ontbreken ze aan het uiteinde geheel, terwijl ze in de nabijheid van den kelkbodem zoo krachtig te voorschijn komen, dat ze als op stelten, op hooge, vleezige bulten staan. Stuifmeeldraden van de narcotische kleur van donker roodbruin satijn, dat tot poeder is gemalen.

Bij den aanblik verschijnt mij het beeld van een indische goochelaarstent, waar binnen-in een zachte, præludeerende muziek weerklinkt.

Vliegende visschen. *Steglitz.*

Vergeefs maar niet zonder genoegen probeerde ik kleine, zeer beweeglijke parelmoer-blauwe visschen te pakken, terwijl ik met mijn handen in een kom greep. Als ze me heelemaal niet meer konden ontsnappen, hieven zij zich boven den waterspiegel op en zwierden, terwijl ze hun luchtige vinnen als vleugels bewogen, sierlijk in de kamer rond. Na in de lucht menigvuldige bochten te hebben beschreven,

doken zij weer het water in. Deze verwisseling der middelen had iets buitengewoon prettigs.

Vliegdroomen. *Stralau.*

Vliegdroomen hebben gelijkenis met herinneringen aan het bezit van een bijzondere, geestelijke kracht. Het zijn eigenlijk meer zweefdroomen, waarbij een gevoel van zwaarte altijd aanwezig blijft. Men glijdt in de schemering dicht over den grond en de droom wordt afgebroken wanneer men dien aanraakt. Men zweeft over de treden van de trap uit het huis en heft zich somtijds op, over lage hindernissen als hagen en hekken heen. Hierbij drukt men zich door een inspanning omhoog, welke aan de gekromde ellebogen en de gebalde vuist te bemerken is. Het lichaam is half gestrekt, alsof men gemakkelijk in een zetel lag; men zweeft met de beenen naar voren. Deze droomen zijn aangenaam; er zijn er echter ook andere, boosaardige, waarbij de droomer in stijve houding, vooroover gebogen, met het gezicht naar de aarde over den grond vliegt. Hij verheft zich in een soort van kramp van het bed, terwijl zijn lichaam over de punten van zijn voeten een cirkel slaat. Zoo glijdt hij over nachtelijke straten en pleinen en duikt soms als een visch voor eenzame voorbijgangers op, terwijl hij hun in de verschrikte gezichten staart.

Als zonder moeite lijkt daartegenover de hooge vlucht, dien men op oude zweefvoorstellingen ziet. Hier is het een vroolijke en wonderlijke wervelwind die de gestalten draagt, ofschoon hij hun haren en kleederen nauwelijks schijnt te doen zinderen.

De kiezelgroeve. *Goslar.*

Zijn eigen boeken neemt men zoo ongaarne ter hand, omdat men zichzelf tegenover hen voorkomt als een valsche munter. Men is in het hol van Ali Baba geweest en heeft slechts een schamele handvol zilver aan het licht gebracht. Men heeft dan ook het gevoel tot toestanden terug te keeren die men afstroopte als een vergeelde slangehuid.

Zoo vergaat het mij ook met deze aanteekeningen die ik na bijna tien jaar voor het eerst weer opsla. Zooals ik hoor, vinden zij sedert lang met een wonderlijke regelmaat hun vijftien lezers in het kwartaal.

Zulk een periodiciteit herinnert aan zekere bloemen als silene noctiflora wier kelken, die gedurende een enkele nachtstonde geopend zijn, door een luchtig gezelschap van gevleugelde gasten worden omringd. Niettemin is juist het hernemen van hetgeen reeds afgesloten was, voor den schrijver van bijzondere beteekenis — als zeldzame gelegenheid om de taal bij gedeelten in zekeren zin met het oog van den beeldhouwer te beschouwen en aan haar als aan een lichaam te werken.

Op deze wijze hoop ik nog een beetje scherper te treffen wat den lezer misschien boeide. Vooreerst mag bij het wegnemen niet worden gespaard en moet het aldus bewerkte uit den voorraad worden aangevuld. Ook zijn eenige verboden stukken toe te voegen, die ik destijds achterhield — want wat het kruiden betreft, verkrijgt men eerst in den loop der jaren een vaste hand.

doken zij weer het water in. Deze verwisseling der middelen had iets buitengewoon prettigs.

Vliegdroomen. *Stralau.*

Vliegdroomen hebben gelijkenis met herinneringen aan het bezit van een bijzondere, geestelijke kracht. Het zijn eigenlijk meer zweefdroomen, waarbij een gevoel van zwaarte altijd aanwezig blijft. Men glijdt in de schemering dicht over den grond en de droom wordt afgebroken wanneer men dien aanraakt. Men zweeft over de treden van de trap uit het huis en heft zich somtijds op, over lage hindernissen als hagen en hekken heen. Hierbij drukt men zich door een inspanning omhoog, welke aan de gekromde ellebogen en de gebalde vuist te bemerken is. Het lichaam is half gestrekt, alsof men gemakkelijk in een zetel lag; men zweeft met de beenen naar voren. Deze droomen zijn aangenaam; er zijn er echter ook andere, boosaardige, waarbij de droomer in stijve houding, voorover gebogen, met het gezicht naar de aarde over den grond vliegt. Hij verheft zich in een soort van kramp van het bed, terwijl zijn lichaam over de punten van zijn voeten een cirkel slaat. Zoo glijdt hij over nachtelijke straten en pleinen en duikt soms als een visch voor eenzame voorbijgangers op, terwijl hij hun in de verschrikte gezichten staart.

Als zonder moeite lijkt daartegenover de hooge vlucht, dien men op oude zweefvoorstellingen ziet. Hier is het een vroolijke en wonderlijke wervelwind die de gestalten draagt, ofschoon hij hun haren en kleederen nauwelijks schijnt te doen zinderen.

De kiezelgroeve. *Goslar.*

Zijn eigen boeken neemt men zoo ongaarne ter hand, omdat men zichzelf tegenover hen voorkomt als een valsche munter. Men is in het hol van Ali Baba geweest en heeft slechts een schamele handvol zilver aan het licht gebracht. Men heeft dan ook het gevoel tot toestanden terug te keeren die men afstroopte als een vergeelde slangehuid.

Zoo vergaat het mij ook met deze aanteekeningen die ik na bijna tien jaar voor het eerst weer opsla. Zooals ik hoor, vinden zij sedert lang met een wonderlijke regelmaat hun vijftien lezers in het kwartaal.

Zulk een periodiciteit herinnert aan zekere bloemen als silene noctiflora wier kelken, die gedurende een enkele nachtstonde geopend zijn, door een luchtig gezelschap van gevleugelde gasten worden omringd. Niettemin is juist het hernemen van hetgeen reeds afgesloten was, voor den schrijver van bijzondere beteekenis — als zeldzame gelegenheid om de taal bij gedeelten in zekeren zin met het oog van den beeldhouwer te beschouwen en aan haar als aan een lichaam te werken.

Op deze wijze hoop ik nog een beetje scherper te treffen wat den lezer misschien boeide. Vooreerst mag bij het wegnemen niet worden gespaard en moet het aldus bewerkte uit den voorraad worden aangevuld. Ook zijn eenige verboden stukken toe te voegen, die ik destijds achterhield — want wat het kruiden betreft, verkrijgt men eerst in den loop der jaren een vaste hand.

wel eens bemerkt hoe in belangrijke oogenblikken menschen en dingen helderder werden en wellicht zoo, dat hem een gevoel van duizeling, ja van schrikbeving. Dit is in tegenwoordgiheid van den dood het geval, maar ook elke andere macht van beteekenis, zooals b.v. de schoonheid, brengt zulke uitwerking teweeg — in het bijzonder schrijft men ze aan de waarheid toe.

Zoo is, om een willekeurig voorbeeld te noemen, de voorstelling van de oerplant niets anders dan de waarneming van het eigenlijke cristallijnen karakter in het gunstige oogenblik. Zoo worden ook in een gesprek over dingen, die ons innerlijk beroeren, de stemmen doorzichtig; wij begrijpen onzen deelgenoot doorhéén de overeenkomst der woorden in een andere, beslissende beteekenis. Daar bovenuit mogen wij punten vermoeden waarbij dit soort inzicht niet door toestanden van ongewone exaltatie wordt medegedeeld, maar tot den passenden inhoud van een heerlijk leven behoort.

Wat nu de aanwending van het woord in dezen zin betreft, komt het hierbij te stade dat ook de taal diepte en oppervlakte bezit. Wij beschikken over tallooze wendingen waarin zoowel een tastbare als een verborgen beteekenis schuilt en wat in de zienlijke wereld de doorzichtigheid is, is hier de consonantie. Ook in de stijlfiguren, vooral in de vergelijking, ligt veel wat den afstand der tegenstellingen overbrugt.

Doch het procédé moet beweeglijk zijn — als men hier een geslepen glas gebruikt om de schoonheid der kleine dieren na te speuren, dan mag men zich daar niet ontzien om een worm aan den haak

te doen, wanneer men het wonderbare leven wil nagaan, dat de donkerste wateren bewoont. Maar steeds is van den schrijver te verlangen dat hij de dingen niet afzonderlijk aanvaardt, niet vlottend en toevallig — hem is het woord gegeven opdat het tot het Een, dat het Al is, worde gericht.

Paarse andijvie. *Steglitz.*

Ik ging een weelderige levensmiddelenzaak binnen, omdat een in het venster uitgestalde, zeer bijzondere soort van paarse andijvie mij was opgevallen. Het verraste mij niet, dat de verkooper mij verklaarde, dat de eenige soort vleesch waarbij dit gerecht als bijspijs kon dienen, menschenvleesch was — ik had het veeleer al in stilte vermoed.

Er ontspon zich een lang gesprek over de wijze van toebereiding; dan daalden wij in de koelkelders af, waar ik de menschen als hazen voor den winkel van een poelier aan de wanden zag hangen. De verkooper legde er bijzonderen nadruk op, dat ik hier uitsluitend op jacht buitgemaakte en niet b.v. in de kweekerij seriegewijze vetgemeste exemplaren zag, « magerder, maar — ik zeg het niet om reclame te maken — veel aromatischer ». De handen, voeten en hoofden waren in afzonderlijke schalen uitgestald en van kleine opgeprikte prijskaartjes voorzien.

Toen wij de trappen weer opgingen, maakte ik de bemerking : « Ik wist niet dat de beschaving in deze stad al zoo ver gevorderd is » — waarop de verkooper een oogenblik onthutst scheen om dan met een zeer beleefden glimlach afscheid te nemen.

In de wijk der blinden. *Ueberlingen.*

Den ganschen nacht had ik in de amusementswijk van een groote stad rondgeloopen zonder te weten in welk land van de wereld ik me bevond. Verschillende bijzonderheden deden denken aan marokkaansche bazars, andere aan kermispleinen zooals men ze in de Berlijnsche voorsteden ziet. Tegen den morgen verzeilde ik aan een kant die mij, ofschoon het er heel druk was, nog niet was opgevallen. In de stegen waren danstenten opgeslagen; voor iedere tent stonden tien, twintig of nog meer danseressen tentoongesteld. Ik zag hoe vele voorbijgangers er een van haar uitkozen en ze ten dans leidden in haar tent. Ook ik sloot mij bij hen aan, ofschoon mij de meisjes niet aantrokken, want ze waren slordig gekleed en hadden allen hetzelfde gezicht zonder uitdrukking. Evenwel, terwijl men ze aanraakte werden zij levendiger en ontdooiden. Ook in de tent beviel het me niet; de muziek was te luid en de kleuren waren achteloos verdeeld. Het geheel leek me een raadsel en toen mijn blik het tapijt onderzocht, waarop we dansten, raadde ik de oplossing.

Dit tapijt was met ronde ornamenten omzoomd die echter niet ingeweven waren, maar als een soort smalle kurkschijven boven de geschoren stof uitstaken. Ik begreep dadelijk dat dit een weinig opvallende maatregel was om te verhinderen dat de meisjes over de randen van het tapijt heen zouden dansen. Al die dansmeisjes waren blind.

Toen ik de tent verliet voelde ik dat ik honger had. Juist daarover was een kleine eetgelegenheid; hier

ontving me een waard met opgestroopte hemdsmouwen. Ik bestelde een ontbijt bij hem en terwijl hij de koffie klaar maakte en broodjes belegde, stuurde hij een jongeman naar me toe om me gezelschap te houden. Nu eerst begreep ik dat ik in de blindenwijk was beland, want ook deze gezelschapsman was van het licht beroofd. De waard hield hem als een soort van philosophischen lokvogel om tafelgasten aan te trekken. Men mocht hem een onderwerp opgeven waartegenover hij dan ingevolge zijn blindheid op een onverwachte en bijzondere wijze stelling nam. Daar hem echter het gezicht ontbrak, verleenden zijn beschouwingen den bezoekers tegelijk een aangenaam gevoel van meerderheid, dat zij nog probeerden te verhoogen door hem te verzoeken over de kleurenleer en dergelijke te spreken.

Nu herinnerde ik mij ook dat ik van deze inrichting reeds gehoord had als van het lievelingslokaal der Berlijnsche metaphysici. Ik was met het lot van den jongeman in dit koffiehuis des te meer begaan, daar ik spoedig bemerkte dat hij werkelijk tot diepe en koene gedachten in staat was en dat hem niets ontbrak dan een weinig empirie. Om hem wat op te monteren dacht ik na over een onderwerp dat zóó zou zijn, dat zoowel hij mij als blinde, als ik hem als ziende de baas zou zijn — want ik wilde hem niet door een nederlaag noch door een goedkoope overwinning verdeemoedigen.

En zoo voerden wij onder het ontbijt een heerlijk gesprek « Over het onvoorziene ».

De ontzetting. *Berlijn.*

Er bestaat een soort dun blik van groote oppervlakte waarmede men in kleine schouwburgen den donder pleegt na te bootsen. Ik stel mij vele van zulke blikken platen voor, op regelmatige afstanden boven elkander aangebracht, zooals de bladen van een boek die echter niet op elkaar geperst liggen, maar door een sper-inrichting van elkander verwijderd worden gehouden.

Ik hef u omhoog en plaats u op het bovenste blad van dezen geweldigen stapel en zoodra het gewicht van uw lichaam het aanraakt, scheurt het krakend in stukken. Gij valt, en stort op het tweede blad dat eveneens, en met heviger knal, uiteenbarst. De val bereikt het derde, vierde en vijfde blad en zoo voort, en het toenemend omlaag-storten laat de slagen op elkander volgen in een versnelling die een in vaart en hevigheid aangroeiend tromgeroffel gelijkt. Altijd nog razender worden val en geroffel, zich in een machtig rollenden donder veranderend, die eindelijk de grenzen van het bewustzijn doet springen.

Zoo pleegt de ontzetting den mensch te overweldigen — de ontzetting die heel iets anders is dan het afgrijzen, de angst of de vrees. Eer is zij aan het gruwen verwant, dat het gezicht van Gorgo met het haar overeind en den tot een schreeuw geopenden mond vertoont, terwijl het afgrijzen het onheimelijke meer vermoedt dan ziet, maar juist om die reden er met machtiger greep door wordt geboeid. De vrees is nog van de grens verwijderd en mag met de hoop ruggespraak houden, en de schrik — ja, de schrik

is dat wat men ondervindt als het bovenste blad uiteenscheurt. En dan, in het doodelijk omlaagstorten, steigeren de schrille paukenslagen en roode gloeilichten, niet meer als waarschuwingen maar als schrikkelijke bevestigingen tot de ontzetting toe.

Vermoedt gij wat er gebeurt in die ruimte waar wij misschien eens doorheen zullen storten en die zich tusschen de erkenning van den ondergang en den ondergang zelf bevindt ?

Vreemd bezoek. *Leipzig.*

Ik sliep in een ouderwetsch huis en ontwaakte door een reeks van eigenaardige tonen, die als een nasaal « dang, dang, dang » zoemend weerklonken en mij dadelijk in de hoogste mate verontrustten. Ik sprong op en liep met een verlamd hoofd rond een tafel. Toen ik aan het tafelkleed trok bewoog het. Toen wist ik : het is geen droom, je bent wakker. Mijn angst nam toe terwijl het « dang, dang » steeds sneller en dreigender klonk. Het kwam voort van een trillende in den muur verborgen waarschuwingsgong. Ik liep naar het venster vanwaar ik op een oude, heel smalle steeg uitkeek, die in de diepe schacht der huizen lag, terwijl daarboven de getande staart van een komeet fonkelde. Beneden stond een groep menschen, mannen met hooge, spitse hoeden, vrouwen en meisjes, ouderwetsch en slordig toegetakeld. Zij schenen zoojuist uit hun huizen op straat te zijn geloopen; hun stemmen helmden naar mij omhoog. Ik hoorde den zin : « De vreemdeling is weer in de stad. »

Toen ik me omdraaide, zat iemand op mijn bed. Ik wilde uit het venster springen, maar ik was aan den grond genageld. De gestalte stond langzaam op en staarde mij aan. Haar oogen waren gloeiend en namen met de scherpte van het aanstaren in omvang toe, wat hun iets afgrijselijk dreigends gaf. Op het moment dat hun grootte en roode glans onverdragelijk werden, sprongen ze stuk en stortten, alsof gloeiende kolenbrokken door een rooster vielen, in vonken naar beneden. Slechts de zwarte, uitgebrande oogholten bleven achter, als het absolute niets, dat zich achter den laatsten sluier van het afgrijzen verbergt.

Tristam Shandy. *Berlijn.*

Mijn *Tristam Shandy* droeg ik gedurende de gevechten bij Bapaume in een handzame uitgave in mijn kaartentasch mee en ik had hem ook bij me, toen wij voor Favreuil in de frontlijn werden gelegd. Daar men ons in de buurt der artilleriestellingen van 's morgens tot laat in den namiddag in gevechtspositie hield, werd het spoedig echt vervelend, ofschoon de toestand niet ongevaarlijk was. Ik begon dus te bladeren en de afwisselende, door veelvuldig lichten onderbroken melodie voegde zich weldra als een geheime begeleidende stem in een hel-donkere harmonie bij de uiterlijke omstandigheden. Na vele onderbrekingen en nadat ik eenige hoofdstukken gelezen had, ontvingen wij eindelijk bevel om op te rukken; ik stak het boek weer weg en lag reeds bij zonsondergang met een verwonding op het slagveld.

In het veldhospitaal nam ik den draad weer op, alsof al wat er tusschenin gebeurd was, slechts een droom was geweest, of iets dat tot den inhoud van het boek zelf hoorde, als een ingeschakelde passus van bijzonder geestelijke kracht. Ik kreeg morphine en las nu eens wakend dan weer half dommelend verder, zoodat veelvuldige psychische toestanden de duizend zwachtels van den tekst nog eens uit elkaar haalden en weer inzwachtelden. Koortsaanvallen, die met bourgogne of met codeïne werden bestreden, beschietingen en bom-inslagen in de plaats, waar doorheen de aftocht reeds begon te stroomen, — dat alles verhoogde de verwarring nog, zoodat ik thans van die dagen nog slechts de troebele herinnering behouden heb aan een half gevoelige, half wilde opwinding, waarin men zelfs van een vulkaanuitbarsting niet verbaasd zou zijn geweest, en waarin de arme Yorick en de deftige oom Toby nog de meest vertrouwde gestalten waren die ik mij kon voorstellen.

Zoo trad ik onder waardige omstandigheden in de geheime orde van de Shandys, die ik tot nu toe trouw gebleven ben.

De eenzame wakers. *Berlijn.*

Swedenborg veroordeelt den « geestelijken gierigaard » die zijn droomen en erkenningen wegsluit.

Hoe staat het echter met de verachting van den geest voor het zich tot munt stempelen en in omloop brengen — met zijn aristocratische geslotenheid in de tooverkasteelen van Ariosto ? Het onuitsprekelijke

devalueert zich door zich uit te spreken en mededeelzaam te maken; het is het goud niet ongelijk dat men met koper moet vermengen wil men het geschikt maken voor den omloop. Wie bij het morgenlicht zijn droomen zoekt te vatten, ziet ze door het gedachten-net ontslippen zooals de visscher van Napels het vluchtige zilveren gebroed, dat somtijds in de bovenste lagen van den Golfo verdwaalt.

In de verzamelingen van het mineralogisch instituut te Leipzig zag ik een bergcristal van een voet lengte, dat bij de tunnelboring uit het binnen-massief van den Sint Gothard was weggebroken — een zeer eenzame en exclusieve droom der materie.

Tot de dingen, die Nigromontanus mij leerde, hoort de zekerheid dat onder ons een uitgelezen schare, die zich sedert lang uit de bibliotheken en het stof der arena's heeft teruggetrokken, in de binnenste ruimte, in het donkerste Tibet aan het werk is. Hij sprak van menschen die eenzaam in nachtelijke kamers zitten, onbeweeglijk als rotsen door welker holten de stroom fonkelt die daarbuiten ieder molenrad doet draaien en het leger der machines in gang houdt — hier echter van ieder doel zijn vervreemd en door harten bevangen, die als de heete, sidderende bakermat aller krachten en machten aan ieder uiterlijk licht voor immer onttrokken werden.

Aan het werk? Zijn het de voornaamste aderen waarin het bloed onder de huid zichtbaar wordt? De zwaarste droomen worden in naamlooze teeltgronden gedroomd, in zones vanwaar uit het werk als iets toevalligs wordt gezien, dat een minderen graad van noodwendigheid bezit. Michelangelo die tenslotte

de gezichten nog slechts in omtrekken in het marmer werpt en de ruwe blokken in holen laat sluimeren als vlinderpoppen, wier saamgevouwen leven hij de eeuwigheid toevertrouwt. Het proza van « Der Wille zur Macht » — een onopgeruimd slagveld van het denken, het relict van een eenzame, schrikkelijke verantwoording, werkkamers vol sleutels, weggeworpen door iemand die geen tijd meer had om de deuren te ontsluiten. Zelfs een op het hoogtepunt van zijn ontwikkeling scheppende geest als de chevalier Bernini spreekt van tegenzin tegen het voltooide werk, Huysmans in het latere voorwoord tot *A Rebours* van de onmogelijkheid de eigen boeken te lezen. Paradoxaal beeld — zooals dat van een mensch die het origineel bezit en slechte commentaren bestudeert. De groote romans, die niet voleindigd werden, niet voleindigd konden worden, omdat de eigen conceptie ze verdrukt.

Aan het werk? Waar zijn die heiligenkloosters waarin de ziel in haar middernachtelijke en heerlijke triomphen den schat der genade bevocht? De zuilen der kluizenaars als gedenkteekenen van een hoogere gemeenschap? Waar is het bewustzijn gebleven, dat gedachten en gevoelens volstrekt onvergankelijk zijn, dat er zooiets als een geheime, dubbele boekhouding bestaat, waarbij iedere uitgave op een heel ver gelegen plaats weer als ontvangst verschijnt? De eenig vertroostende herinnering knoopt zich vast aan oogenblikken uit den oorlog, waarin de vuurschijn van een explosie plotseling de eenzame gestalte van een schildwacht, die daar al lang moest hebben gestaan, uit het donker rukte. Door deze ontelbare

en verschrikkelijke nachtwaken in de duisternis werd een schat verzameld die laat zal verteerd worden.

Het geloof in de eenzamen ontspringt aan het verlangen naar een naamloozer broederschap, naar een dieper geestelijke verhouding dan onder menschen mogelijk is.

Blauwe adders. *Berlin, Osthafen.*

Ik liep langs een stoffigen, vervelenden weg, die door een heuvelig weidelandschap voerde. Plotseling gleed een heerlijke, staalgrijs en distelblauw geteekende adder mij voorbij en ofschoon ik het gevoel had hem te moeten opnemen, liet ik toe dat hij in het dichte gras verdween. Dit verschijnsel herhaalde zich, alleen werden de slangen steeds matter, onaanzienlijker en kleurloozer; de laatsten lagen zelfs dood en reeds geheel met stof bedekt op den weg. Niet lang daarna vond ik een hoop bankbriefjes in een put verstrooid. Ik raapte ze stuk voor stuk op, deed het vuil er af en stak ze in mijn zak.

De kloosterkerk. *Leipzig.*

Wij stonden in een oude kloosterkerk bijeen, in prachtige rood- en goudbestikte gewaden gehuld. Onder de vergaderde monniken waren er enkele, waaronder ook ik, die elkaar 's nachts onder de grafgewelven ontmoetten. Wij behoorden tot degenen die afdwalen, dewijl de goedheid van den Machtige hen als wijn beroest. Onze leider was een nog jonge man, die kostbaarder dan alle anderen gekleed ging. In

de hooge ruimte, onder wier gewelven bonte lichtbalken elkander kruisten, en aan welker altaren steen en metaal glansde, klonk een trillende toon, zooals het springen van een heerlijk, nog ongebruikt glas achterlaat. Het was zeer koud.

Plotseling werd onze leider gegrepen en op een koorbank vastgemaakt. Wij zagen hoe voor zijn gezicht twee vergulde kaarsen werden gehouden, die knetterend brandden en een bedwelmenden rook verspreidden. Dan werd hij bewusteloos op een altaar gesleept. Een groep monniken met benige gezichten van versteven boosheid omringde de liggende gestalte; maar kouder nog dan hun blanke messen schenen mij de blikken der hiërarchen die bij het hoogaltaar, bij de poort der sacristie en het reliquarium uit het claustrum kwamen en de groep met een plechtige houding in oogenschouw namen. Wat er gebeurde was niet te zien; ik merkte slechts met ontzetting op, dat de monniken kelken aan den mond brachten met een melkachtige vloeistof gevuld, waarop een bloedig schuim kruifde.

Alles ging zeer snel in zijn werk. De verschrikkelijke mannen gingen achteruit en de gemartelde stond langzaam op. Wij lazen op zijn gezicht, dat hij niet wist wat er met hem was gebeurd. Het was oud geworden, ingevallen, bloedeloos en wit als gebrande kalk. Met de eerste schrede die hij voorwaarts deed, viel hij levenloos neer.

Dit exempel, dat de oude ordening onherroepelijk herstelde, vervulde ons met verschrikkelijken angst. Maar nog een ander gevoel vermengde zich op eigenaardige wijze met de neerdrukkende smart die ik

Zoo doen onze bibliotheken denken aan het geologische wereldbeeld van Cuvier : lagen van fossielen, op een drukke bedrijvigheid wijzend, die het genie bij zijn catastrophalen inval stuk voor stuk vernietigde. Vandaar ook dat het frissche leven in deze ossuaria van den menschelijken geest de beangstiging ondergaat, welke de nabijheid van den dood verwekt.

Het combinatorisch vermogen. *Berlijn.*

Het hooge inzicht woont niet in de afzonderlijke kameren, maar in het gebouw der wereld. Hieraan beantwoordt een manier van denken, dat zich niet in afgezonderde en gescheiden waarheden beweegt, maar in den zinrijken samenhang, en waarvan de ordenende kracht op het combinatorisch vermogen berust.

Het ongemeene genot, dat het zich bezighouden met zulke geesten verschaft, gelijkt een wandeling in een landschap, dat zich zoowel door de wijdte zijner horizonten als door den overvloed van bijzonderheden onderscheidt. De uitzichten wisselen in menigvuldige spheren af, terwijl de blik ze steeds met gelijkmatige voldoening opneemt, zonder dat hij zich ooit in het rommelige en slordige of in het kleine en verschrompelde verliest. Bij allen rijkdom aan varianten, dien de geest vermag voort te brengen en bij al het gemak waarmede hij in staat is de gebieden te verwisselen, handhaaft hij zich met ongedwongen gestrengheid in zijn samenhang. Zijn kracht schijnt toe te nemen, onverschillig of hij zich van het motief

tot de uitvoering of van de uitvoering terug tot het motief wendt. Deze soort van beweging laat zich, met een wijziging van het schoone beeld van Clausewitz, met den gang door een mooi park vergelijken, waarin men toch vanuit ieder punt den hoogen, in het midden staanden obelisk waarneemt.

Het combinatorisch vermogen onderscheidt zich van het logische slechts in zooverre als het zich steeds in voeling met het geheel beweegt en zich nimmer in détails verliest. Waar het het détail bespeurt, gelijkt het een cirkel uit doublé, waarvan de gouden spits in het centrum rust. Daarbij is het in veel geringer mate op data aangewezen; het beheerscht een superieure mathesis, die in staat is te vermenigvuldigen en te potentialiseeren, waar de gewone rekenkunde zich met eenvoudige optellingen behelpt.

Waar het het genie ook lust het gebied der wetenschappen te betreden, levert het den mannen van het vak een kort en beslissend gevecht, terwijl het hen, die in zekeren zin in rechte lijn tegen hem oprukken, met vaardig gemak weet te overvleugelen en in de flank te treffen. Het mooist en het snelst treedt zijn superioriteit in de krijgskunde aan het licht.

In zooverre het tot de opgaven van het verstand behoort de dingen volgens hun verwantschap te ordenen, bewijst het combinatorisch vermogen zijn meerderheid doordat het de genealogie der dingen beheerscht en hun gelijkenis in de diepte vermag op te sporen. De eenvoudige conclusie daarentegen ziet zich tot het constateeren der oppervlakkige analogieën beperkt en slooft zich af met aan den stamboom der dingen de bladeren te meten, wier grond-

maat evenwel in het ontkiemingspunt van den wortel verborgen ligt.

Overigens is ook de voortreffelijke vakman hieraan te herkennen dat hij over omvangrijker reserves beschikt dan zijn discipline bevat. Iedere belangrijke gespecialiseerde arbeid is tenminste met een druppel combinatorisch vermogen vermengd en hoe voelt men zich als met vleugels verrijkt, wanneer men reeds in de inleiding die sterke en tegelijk speelsche volzinnen aantreft, waardoor zich de souvereiniteit kenbaar maakt. Dat is een zout dat aan den tijd en elke schrede van zijn vooruitgang weerstaat.

De zwarte ridder. *Leipzig.*

Ik sta in een wapenrusting van zwart staal voor een infernaal slot. Zijn muren zijn zwart, de reusachtige torens bloedrood. Voor de poorten schieten witte vlammen als flakkerende zuilen omhoog. Ik loop er doorheen, steek de binnenplaats over en ga de trappen op. Het geluid van mijn voetstappen helmt langs de arduinen wanden, verder is het doodstil. Eindelijk treed ik in een ronde torenkamer binnen, waar boven de deur een roode slak in den steen gebeiteld is. De kamer is vensterloos en toch is de geweldige dikte der muren te bespeuren; er brandt geen licht en toch verheldert een eigenaardige, schaduwlooze glans de ruimte.

Aan een tafel zitten twee meisjes, een zwart en een blond, en een vrouw. Ofschoon de drie niet op elkander lijken, moeten het moeder en dochters zijn. Voor de zwarte ligt een hoop lange, blinkende hoef-

nagels op tafel. Zorgvuldig neemt zij ze een voor een in haar hand, onderzoekt hun scherpte en steekt ze de blonde door gezicht, ledematen en borst. Deze verroert zich niet en geeft geen kik. Op een oogenblik strijkt de zwarte haar het kleed omhoog en ik zie dat de dijbeenen en het stukgereten lichaam nog slechts uit een bloedige wonde bestaan. Deze geluidlooze bewegingen gaan heel langzaam alsof de loop van den tijd door geheime machinaties wordt vertraagd. Ook de vrouw die tegenover de twee zit houdt zich stom en roerloos. Ze draagt gelijk de heiligen op rustieke plaatjes een groot, uit rood papier gesneden hart, dat bijna de geheele borst verbergt. Met ontzetting bemerk ik dat bij iederen nagel, dien de blonde in haar lichaam krijgt, dit hart sneeuwwit wordt als gloeiend ijzer. Ik storm naar buiten met het gevoel tegen deze proef niet te zijn opgewassen. Deur aan deur vliegt voorbij, door stalen grendels beschermd. Dan weet ik : achter iedere deur, van den ondersten kelder tot in het hoogste torenvertrek, vinden eindelooze folteringen plaats, waarvan geen mensch ooit iets weten zal. Ik ben in de geheime burcht der smart binnengedrongen, maar reeds de eerste van zijn tooneelen was me te sterk.

Het stereoscopisch genot. *Berlijn.*

Bij de koraalvisschen in het aquarium. Een dezer dieren was waarlijk onovertreffelijk van kleur, diep donkerrood en met fluweelzwarte banden gestreept, van een toon zooals hij slechts op die plaatsen der

aarde mogelijk is, waar het vleesch in eilanden groeit. Zijn crème-achtig lijf scheen zoo geheel week, zoo geheel kleur, dat men het gevoel had met een licht vingerdrukje er door heen te kunnen stooten.

Bij dezen aanblik werd mij een der genietingen van hoogeren graad bewust, namelijk de stereoscopische zinnelijkheid. De verrukking die zulk een kleur verwekt, berust op een waarneming die meer dan de loutere kleur omvat. In dit geval kwam er nog iets bij, dat men de tastwaarde der kleur zou kunnen noemen, een huidgevoel dat de gedachte der aanraking aangenaam deed voorkomen.

Deze tastwaarde treedt vooral bij heel lichte en heel zware, maar ook bij metalen kleuren op den voorgrond en dienovereenkomstig weten de schilders ze op een manier toe te passen, die naar het gebied van den huid-tastzin overgaat; aldus Titiaan in zijn gewaden en Rubens in zijn lichamen, waarvan Baudelaire spreekt als van frissche vleezige kussens.

Ook bepaalde schildergenres hebben deze eigenschap; aldus het pastel, en het is geen toeval dat de pastelschildering met voorliefde het aanminnige vrouwehoofd tot onderwerp kiest. Zij behoort tot de erotische kunsten en het heeft iets symbolisch dat haar « fluweel », de eerste smeltende bloei van haar kleuren, zoo vlug verloren gaat. Meer bepaald op stereoscopische wijze genieten wij vleeschkleuren, bladervorming, strepen, lazuur, doorzichtigheid, vernis met den ondergrond, b.v. de nerven der houten tafel, den gebranden toon van vazen of de krijtachtige poreusheid van kalkwanden.

Stereoscopisch waarnemen is gelijktijdig van een en den zelfden toon twee zinsqualiteiten ervaren en wel door een enkel zintuig. Dit is alleen aldus mogelijk dat hierbij een zintuig, buiten zijn eigen vermogen, nog dat van een ander zintuig aanneemt. De roode, geurende anjelier is dus geen stereoscopische waarneming. Stereoscopisch daarentegen kunnen we de fluweelroode anjelier, stereoscopisch den kaneelreuk van de anjelier waarnemen, wier geur niet slechts door een aromatische, maar tevens door een kruidachtige qualiteit wordt gekenmerkt.

In dit verband is ook een uitstapje naar de gedekte tafel leerzaam. Zoo wordt het aroma van kruiden, vruchten en vruchtensap niet alleen geroken, maar ook gesmaakt; het wordt somtijds, zooals bij de Rijnwijnen, zelfs volgens de kleuren geschakeerd. Opvallend is de overgang van den smaak op de gebieden van den tastzin; dit gaat zoo ver dat bij veel spijzen de vreugde aan het consistente overweegt, ja dat bij sommige de eigenlijke smaak geheel naar den achtergrond verschuift.

Het kan wel geen toeval zijn dat dit juist zoo dikwijls bij bijzonder geprezen dingen voorkomt. Hiertoe behoort de mousseux, die aan de sec zijn bijzondere plaats onder de wijnen verleent. Hiertoe behoort ook de strijd over wat er nu eigenlijk aan een oester is; hij zal onbeslist blijven, wanneer men niet bij den tastzin te rade gaat. De smaak wordt gedwongen zijn grenzen te overschrijden; en hij is dankbaar, wanneer men hem met een druppel citroensap ter hulp komt. Juist op de zelfde wijze schijnt sommigen het Keulsch water meer een ver-

frissching dan een parfum; om deze reden voegt men er gaarne een druppel muscus aan toe.

Baron Vaerst merkt in zijn *Gastrosophie* op, dat juist de dingen, die aan de grens staan van het natuurrijk zoo bijzonder smakelijk zijn. Daarin is in zooverre iets waars als het hier bijna steeds over extreme afwijkingen gaat, dingen die « eigenlijk heelemaal niet eetbaar zijn ». Hun fijne en verborgen bekoring is op de krachtiger bewerktuiging van den tastzin aangewezen, en er zijn gevallen waar deze de rol van den smaak bijna geheel overneemt.

Het schijnt inderdaad dat de tastzin, waarvan ook alle andere zintuigen zijn af te leiden, een bijzondere rol in de erkenning speelt. Zooals wij, als ons de begrippen in den steek laten, steeds weer tot het aanschouwelijke onze toevlucht moeten nemen, zoo grijpen wij bij vele waarnemingen onmiddellijk naar den tastzin terug. Daarom houden wij er van over nieuwe, zeldzame of kostbare dingen met de vingertoppen te strijken — dit is een even naïef als beschaafd gebaar.

Om op de stereoscopie terug te komen : haar werking ligt hierin, dat men de dingen met « de innerlijke tang » aanpakt. Dat dit slechts door één zintuig plaats vindt, dat zich gelijkelijk splitst, verhoogt de fijnheid van den greep. De ware taal, de taal des dichters, onderscheidt zich door woorden en beelden, die zoo gegrepen zijn, woorden die, ofschoon sinds lang bekend, zich als bloesems ontvouwen en waaraan een ongerepte glans, een kleurige muziek schijnt te ontstroomen. Het is de verborgen

harmonie der dingen, die hier begint te ruischen en van wier oorsprong Angelus Silesius zegt :

« Die Sinne sind im Geist all ein Sinn und
Gebrauch :
Wer Gott beschaut, der schmeckt, fühlt,
riecht und hört ihn auch [1]. »

Iedere stereoscopische waarneming brengt in ons een gevoel van duizeling te weeg, doordat wij een zinnelijken indruk, die zich voorshands in zijn vlakheid aanbood, in de diepte ondergaan. Tusschen de verbazing en de verrukking ligt, als van een gelukkigen val, een onthutsing waarin zich tevens een erkenning verbergt — wij voelen hoe het zinnelijke spel zich als een geheimzinnige sluier, als een voorhang van het wonderbare beweegt.

Er is op deze tafel geen spijs, waarin niet een korreltje van het kruid der eeuwigheid is vervat.

De "Schleife". *Leipzig.*

... En in de methodiek leidde Nigromontanus me in, een voortreffelijke leeraar, dien ik me helaas slechts vaag herinner. Dat ik hem bijna geheel vergat, komt omdat hij er van hield het spoor achter zich uit te wisschen als een dier, dat in het binnenste van het struikgewas huist. Toch is de vergelijking niet goed gekozen, liever zou ik van hem zeggen dat hij als een lichtstraal was, die het verborgene zichtbaar maakt, terwijl hij zelf in het onzichtbare verwijlt.

1. « De zinnen zijn in den geest alle één zin en gebruik : wie God beschouwt, die smaakt, voelt, ruikt en hoort Hem ook. »

Alleen als ik welgezind ben, bij voortreffelijken innerlijken barometerstand, komen mij sommige van zijn eigenaardigheden te binnen, maar ook dan slechts als de teekenen van een sinds lang vergeten schrift. Zoo span ik mij steeds tevergeefs in om in den geest den weg naar zijn seminarium terug te gaan, zooals men toch dikwijls vroegere schoolgangen gedenkt. Terwijl ik hierover namijmer, raak ik tezelfdertijd in een eigenaardige verwarring. Zoo weet ik wel dat hij de derde verdieping van een Brunswijker huurpand bewoonde, dat zich dichtbij de Oker tusschen lommerrijke tuinen verhief. Ook waren er in deze wijk stortplaatsen in wier hagen de bitterzoete nachtschade haar ranken vlocht, terwijl op hun hellingen de wilde haver geelde en de doornappel zijn witte kelkvaantjes in den avondwind liet schommelen. Als ik door de smalle wegels schreed, hoorde ik de kwartels, goudhaantjes en winterkoninkjes, die langs de hagen fladderend me begeleidden. Hier waren geen lantaarns geplaatst noch straatborden aangebracht, en zoo kwam het wellicht dat ik dikwijls verdwaalde. In de herinnering nu vergrooten zich deze dwaalwegen op onontwarbare wijze, zoodat het me bijna toeschijnt alsof hij midden in een archipel op een eiland zou hebben gewoond en wel op zulk een, dat geen schip vermag te naderen, omdat de afwijkingen van het kompas alle berekeningen te boven gaan.

Hier valt mij te binnen dat hij eens over zekere tegenstellingen van den magneetberg kwam te spreken, over geestelijke centra van zulk een afstootende kracht, dat zij het gewone zintuig onge-

naakbaarder en onbekender zijn dan de achterkanten van de maan. Dit gebeurde in een college over de metalogische figuren en wel in het bijzonder over die, welke hij de « Schleife » noemde. Onder de « Schleife » verstond hij een hoogere manier om zich aan de empirische verhoudingen te onttrekken. Zoo beschouwde hij de wereld als een zaal met vele deuren die iedereeen gebruikt en met andere, die slechts voor weinigen zichtbaar zijn. Zooals men in kasteelen, bij de komst van vorsten, bijzondere, anders streng gesloten portalen pleegt te openen, zoo springen voor de geestelijke macht van den verheven mensch de onzichtbare deuren open. Zij gelijken aan voegen in den groven bouw der wereld, waar alleen het fijnste vermogen kan tusschendoor glijden en allen die er ooit doorheen gingen herkennen elkander aan een geheim teeken.

Wie aldus de « Schleife » weet te beschrijven, geniet temidden der geweldige steden en in den storm der beweging de heerlijke windstilte der eenzaamheid. Hij dringt in bekleede vertrekken binnen, waarin men aan de zwaartekracht en den greep des tijds in geringere mate onderworpen is. Hier wordt gemakkelijker gedacht; in het ongrijpbare oogenblik oogst de geest vruchten, die hij anders door jarenlangen arbeid niet gewint. Ook verdwijnt het onderscheid tusschen heden, verleden en toekomst. Het oordeel wordt weldadig als een lichtende vlam, niet vertroebeld door de invloeden van den hartstocht. Hier ook vindt de mensch de juiste maatstaven waarmede hij zich heeft te meten wanneer hij op het laatste kruispunt staat.

Nigromontanus wist van eenzame geesten te vertellen wier woning, ofschoon zij midden onder ons schijnen te verwijlen, het ontoegankelijke is. Dezen, aan de zuivere, hooge graden van het vuur gewend, treden slechts tevoorschijn wanneer de nabijheid van het hoogste gevaar hun den overgang verdragelijk maakt. Evenwel, meende hij, was reeds hij gelukkig te achten, die in omgekeerde verhouding in de wereld werkzaam is en slechts voor een oogenblik tot de « Schleife » bekwaam. Als gelijkenis voor zulke oogenblikken noemde Nigromontanus gaarne het korte zwijgen dat op den eisch tot overgave volgt.

Hoe hoog hij overigens de kracht om de wanden onzer botte zinnen te doorschrijden ook prees, evenzeer placht hij voor 's menschen verachting te waarschuwen, welke de aanblik der zwakheid al te licht verwekt.

Als hij dit punt aanraakte, hoorde ik hem er dikwijls aan herinneren dat er een « Schleife » bestaat, waartoe ook de minste onder ons in staat is, en dat de poort des doods als de voornaamste der onzichtbare poorten, voor ons allen, zonder onderscheid, dag en nacht is geopend. Hij noemde den dood de wonderbaarste reis, dien de mensch kon maken, een echt tooverstuk, de tarnkap aller tarnkappen, ook de ironische repliek in den eeuwigen strijd, de laatste en onneembare burcht aller vrijen en dapperen — inderdaad was hij bij de behandeling dezer materie geheel onuitputtelijk in vergelijkingen en lofspraak.

Het is helaas juist dat ik zijn lessen al te vlug

vergat. In plaats van bij mijn studie te blijven, trad ik in de orde van de Mauretaniërs, deze subalterne polytechnici der macht.

In winkelmagazijnen, I. *Goslar.*

Tot de dingen die mij in winkels merkwaardig toeschijnen, behoort de eigenzinnige hang der kooplieden om de koopwaar, ook wanneer ze op zichzelf reeds zeer goed verpakt is, b.v. een reep chocolade, nog van een afzonderlijke omhulling te voorzien. Dit is een manier van doen die, zooals iedere hoffelijke handeling, haar ondergrond heeft.

Vooreerst moet men daarin wellicht een overblijfsel van het ceremonieel zoeken, waarmede vroeger de handel was verbonden of waarvan hij zelfs afhankelijk was. Dit komt op open markten, waar nog altijd een soort van feeststemming heerscht, nog duidelijker tot uiting. Inzonderheid de veehandel heeft heden nog zijn ritueel, zijn offers en zijn bezweringen. De groepen, die op paardenmarkten staan te marchandeeren, drijven handel als in den cyclopentijd. Oorspronkelijk moet ongetwijfeld de handelaar degene geweest zijn, die meer op bescherming en daarmede vooral op ceremonieele bekrachtiging aangewezen was, terwijl de kooper zich wel al te licht in een gewelddadigen roover veranderde. Zulke verhoudingen zetten zich tot op onze dagen voort, men vindt ze terug als men de berichten der Zuizee-vaarders leest.

Ieder verkooper heeft den natuurlijken hang aan de koopwaar « voltooiende » handelingen te ver-

richten. Het inwikkelen, inpakken en omsnoeren bezit bovendien een trek tot verbergen; de bijzonder in aanzien staande handel is de handel « onder de hand ». Daarenboven heeft deze manier van handelen in onzen tijd nog een ander, een standskarakter, en wel in zooverre als de groote aanval der techniek tegen de standen-wereld zich tot den koopmansstand uitstrekt. Het afwegen, afmeten en het verschillend verpakken zijn in dezen zin handelingen, waardoor de koopman nog deel heeft aan die verhoudingen van weleer, zooals ze in « Soll und Haben » of in « Handel und Wandel » worden beschreven. Hij verweert zich op deze wijze tegen het opdringen der industrie, die hem tot louteren « verdeeler » wil vernederen. Er zijn echter reeds gebieden, waar de strijd te zijnen ongunste is beslist. Daartoe behoort de tabakhandel. De sigarenwinkel is nauwelijks nog als winkel te beschouwen, veeleer als kiosk. De handel is hier tot een minimum beperkt; de kooper ontvangt met een enkelen greep de koopwaar, die hem steeds als het zelfde afgewogen, afgemeten en verzegelde pakje wordt overhandigd. Het is te voorzien dat deze manier van verkoopen zich in de komende decennia ongemeen uitbreiden zal en tot gebieden doordringen, waarvan niemand het nut nog vermoedt.

Er zijn echter ook plaatsen, waar men op gebied van verpakking geen eischen stellen kan; daartoe behooren de loketten der postkantoren en spoorwegen. De oneenigheden die men hier kan meemaken berusten op het feit dat de kooper de hoffelijke geplogenheden moet ontberen, die de handelszaak eigen zijn. Het geheime onderscheid, dat zich hier

uitwerkt, is dat tusschen cliënteele en publiek. Wanneer men postkaarten in een winkel koopt, bevindt men zich in een geheel andere verhouding dan wanneer men zich dezelfde postkaarten aan het loket aanschaft. Dit onderscheid komt reeds in de uiterlijke inrichting tot uitdrukking. Zoo is de koopmanstoonbank zoo breed mogelijk gebouwd om de koopers naast elkaar te kunnen gedienen; de toegang tot de loketten daarentegen is op de afhandeling achter elkander berekend.

Terwijl ieder verkooper, zooals bekend, zijn waar tracht te loven, is de beambte steeds tot aanmerkingen geneigd, verwijst naar andere loketten, geeft slechts bepaalde hoeveelheden af en legt het er in het algemeen eerder op aan den kooper af te wijzen dan aan te trekken. Zeer duidelijk wordt het onderscheid ook hierin, dat de verkooper vriendelijk, de beambte gemelijk wordt, wanneer men « groote hoeveelheden » verlangt. Het gaat hier om leerrijke voorposten-gevechten tusschen het handelaarschap en het beambtendom, of tusschen de kaste der klerken en der kooplieden. De strijd neemt grootscheepsche afmetingen aan, wanneer een dezer houdingen de overwinning op de andere behaalt, zooals dit b.v. bij de invoering der geleide economie aan den dag treedt. In dit geval veranderen, zooals men het in den oorlog kon zien, alle winkels in kantoren, waarvoor het publiek in lange rijen wacht om geholpen te worden. Het omgekeerde voltrekt zich, wanneer de handelaar zegeviert; zoo werden na den verloren oorlog de loketten-zalen bij den stijl der grootwarenhuizen aangepast.

Waar de handelaar binnen zijn eigen kader tot macht geraakt, vindt overigens een zekere kruising dezer strekkingen plaats. Zoo bootst de hoogfinancieele wereld de inrichtingen van den Staat na; men spreekt van bankbeambten en bankloketten en de schatkamers zijn als vestingen gebouwd.

In verband met de tabakzaken valt het mij op dat veel klanten daar langer zoeken te verwijlen dan in andere winkels gebruikelijk is. Men voert er gesprekken over de laatste nieuwtjes, over het weêr, over de politiek — het is werkelijk een aangenaam gevoel waarmee men den winkel binnenkomt. Hierin gelijken deze soort zaken in zekeren zin op de bierhallen waar men staande drinkt — hetgeen wellicht verband houdt met het feit dat het tenslotte een narcotisch middel is dat men er koopt. Een gelijke stemming heerscht in de kappersalons, maar met een anderen, vertrouwelijker trek. Alle beroepen, die aan de onmiddellijke verzorging van het lichaam zijn gewijd, zooals dat van kappers, kellners, badhuisbedienden, masseurs, hebben iets van de gemeenzaamheid eener kaste. Men merkt hier vooral het elastisch aanpassingsvermogen op; de kapper is bezig met zijn klant, zijn politieke meening is die van dengene, dien hij juist scheert. Nochtans is hij niet zonder invloed; zijn middel, dat met de lichamelijke nabijheid overeenstemt, is het fluisteren. Aan het fluisteren is moeilijker te weerstaan dan men gemeenlijk denkt. Zoo heeft wel eenieder bij dergelijke gelegenheden een reeks van onnoodige inkoopen gedaan, en er zijn verhoudingen waarbij het nog om belangrijker dingen dan zooiets gaat. De

politieke spheer, b.v. waarin zich dit type het best vermag te ontwikkelen, is de despotische; het gaat dan ook over een soort zaken dat in tijden van verval pleegt te bloeien. Plaatsen en landschappen waar men veel en welvarende tempels der cosmetiek ziet, zijn altijd merkwaardig, soms zelfs bij het sprookjesachtige af. In eerste rangszaken van deze soort vervalt men licht in een exotische of ouderwetsche stemming, b.v. in een Aziatisch of prinselijk welbehagen, zooals daarbuiten slechts het bezoek aan Russische stoombaden of de muziek van een zigeunerkapel teweeg brengt. Men komt ook minder in een winkel dan wel in een salon; men wordt vriendelijk, hoofsch en zwijgzaam bediend. Niets is zeldzamer dan een onbeschaafde kapper. Natuurlijk hebben deze verhoudingen ook hun horoscopische analogie; vooral de maan oefent hier invloed uit. Men vindt bijna zonder uitzondering het lunarische gezicht, bleek, lymphatisch, gevoelig; verder een primairen smaak voor opschik, ontwikkeling, voor het mondaine. Zooals in alle lunarische vertrekken treft men er spiegels, cristal en parfums in overvloed aan. Ook zal dikwijls zin voor elegantie, inzonderheid voor sierlijk schoeisel en een oppervlakkige vaardigheid in het aanleeren van vreemde talen opvallen. Smerdjakoff in « De Karamazows » is een typisch vertegenwoordiger van deze kaste. Terwijl ik op deze verbanden opmerkzaam werd, viel mij de kastenindeeling ook op straat op. De beste identificatie gelukte me op de vaart van Napels naar Capri, waar ik een weelderig gekleeden passagier, een man van een opzichtige hoffelijkheid, in dezen geest « in-

deelde ». Aan tafel zat ik naast hem; hij stelde zich voor als directeur van een Europeesch hotelconcern en verwikkelde mij in een gesprek over zelfmoordenaars, waarin hij het schuim der menschheid scheen te zien. « Zoo'n enkele ellendeling is in staat je het beste seizoen te bederven. »

De oefening om op deze wijze te zien beperkt zich overigens niet tot het genoegen dat ze ongetwijfeld verschaft. Gewoonlijk deelen wij de menschen in twee groote klassen in, b.v. in christenen en niet-christenen, uitbuiters en uitgebuiten enzoovoort. Hier ontsnapt niemand aan, want van alle indeelingen is de twee-deeling de meest voor de hand liggende. Men dient echter te bedenken dat de twee-deeling geen harmonische indeeling is; zij is van logischen of moreelen aard. Deze, haar aard brengt mee dat zij altijd een rest achterlaat; zoo moet bij het twee-partijen-systeem steeds opnieuw gekozen worden of er heerscht aan de grens tusschen christenen en heidenen altijd oorlog.

De bestendigheid daarentegen neemt in dezelfde mate toe als men boven de geestelijke indeeling uit, ook tot een substantieele indeeling in staat is, en hoe talrijker de vakken zijn, des te zekerder is datgene geborgen wat men er in bewaart. Hierop berust het voordeel der kastenordening, die zoowel door de twee-deeling als door de veelvoudige indeeling wordt bepaald.

Moeilijk, maar loonend zou het onderzoek zijn of in onze arbeidswereld zulke kiemen voorkomen, d.w.z. of zich er de neiging van de speciale arbeids-karakteristieken tot verdichting laat opmerken. In

ieder geval is het niet haar vereenvoudiging die met de mogelijkheid tot veelvuldige indeeling in tegenspraak komt.

Rood en groen. *Goslar.*

Kort voor het intreden der schemering veranderde een schier verontrustend kleurenspel het uitzicht der stad. Alle roode en gele dingen begonnen zich te roeren en te ontwaken; zij namen schakeeringen aan zooals men ze bij Oost-Indische kers ziet. Vooral de oude pannendaken geleken op peluws van rood krijt — verzadigde voorraadzolders die een overmaat van lichtstof uitstraalden. Tegelijk werd het landschap kunstmatiger, alle architectonische en parkachtige elementen kwamen sterker naar voren. Het schouwspel was wellicht te danken aan het feit dat de stad even na zonsondergang door de hooge, roode avondwolken, als door lampen, nog licht ontving.

Juist op dezelfde wijze merkte ik op dat de groene kleur de eerste is, die in de morgendeemstering levend wordt. Zij begint op dit uur met zilveren teederheid de dingen binnen te stroomen, gelijk de levenskracht in het lichaam van een herstellende.

Dan heeft men soms den indruk van een nog vochtige aquarel, waarop nog maar een enkele laan of boomengroep in kleur is gezet.

Aan deze verschijnselen schijnt een wet ten grondslag te liggen die zich ook in den loop van het jaar herhaalt. Hier ontvouwen zich de kleuren achter elkander, van het heldere lentegroen tot den zwaren, weerschijnenden metaalglans. Zoo'n tuin is in den

herfst louter goud. Hetzelfde geldt voor vruchten, waarbij het rijpworden in den overgang van groen tot geel of rood zichtbaar wordt. Ook paars, blauw en zwart zijn in dezen zin slechts een verhevigd rood.

Overigens scheen mij deze belichting zoo buitengewoon, dat ik de gezichten der menschen op straat bekeek en mij verwonderde ze niet verontrust te zien. Er ligt een bijzondere beangstiging in het bewustzijn, dat men de eenige toeschouwer is, die door een belangrijk schouwspel wordt getroffen. Eigenlijk heeft het tegendeel wel dezelfde sterke uitwerking, b.v. wanneer men de inwoners van een stad voor hun deuren ziet staan, terwijl ze over vreemde dingen praten. Ik had bij zulke gelegenheden soms het gevoel, dat er een komeet achter de daken moest staan.

Aan het strand, I. — *Napels.*

Op den weg naar Cap Miseno en vandaar naar Procida scheen mij de zeelucht dieper, doordringender en levendiger dan anders. Telkens als ik, haar ademend, langs den smallen zoom loop, die door de rollende golven wordt geëffend, gevoel ik die lichtheid in me, welke een verhoogde vrijheid beteekent. Misschien ligt het hieraan dat deze geur ontbinding en vruchtbaarheid tot eenheid vermengt; teeltkracht en ondergang houden zich er in evenwicht in.

Deze geheime uitbalanceering die sterkend en kalmeerend op het hart werkt, komt vooral tot uiting in den donkeren reuk van het zeewier, dat de zee in lichtgroene slierten, in zwarte bosjes en glasbruine

druiven op de strandlijn werpt als bed, waarop ze de bonte offerande van haar overvloed strooit. Vele dingen nemen daar een einde en de wandelaar ziet zijn weg door ontbinding bezoomd. Hij ziet de witte lijven der visschen door bederf gezwollen, den zeester in de toppen zijner lichtende punten tot verkleurd leder verdorren, den ronden rand der schelpen gapend openspringen om den dood te ontvangen, en de kwallen — deze drijvende pronkoogen van den oceaan met hun goudschemerend vlies — zoo geheel verkwijnen dat er nauwelijks een droog schuimvliesje van hen overblijft.

Nochtans ontbreekt hier de verschrikking der slagvelden, die de krijgsman heeft verlaten, want onophoudelijk wordt deze bonte buit door de spitse, zilte roofdiertongen der zee belikt, die naar hun bloedstof speuren en haar weer inslurpen. Dit afgestorvene is verbonden met de bronnen des levens; vandaar dat zijn geur een bitteren heilsdrank gelijkt, die de koortsachtige angsten verdrijft. Wel doet ook hier, wanneer de zee in de verte bruist, zooals een der groote schelpen die wij als kinderen van den schoorsteenmantel namen om eraan te luisteren en op wier roze oppervlak een weelderige ziekte blauwe vlekken scheen te veroorzaken — wel doet ook hier de nabijheid van den dood dien druppel maankop in het bloed vloeien, die zwaarmoedig en droomerig stemt en de sombere maskerade der verdelging bezweert. Doch anderzijds treft de straal des levens driemaal lichtend het hart, zooals uit den geheimzinnigen zwarten steen de roode bliksem schiet.

Zoo is de troebele atmospheer des vleezes, met de beide groote symbolen van dood en voortteling vertrouwd, en daarom inderdaad waardig het grensgebied te kruiden tusschen zee en vasteland.

Uit de kiekkast. *Berlijn.*

Onder onze herinneringen zijn er ettelijke van een eigenaardig plastische scherpte; wij kijken op fragmenten van het verleden als door sleutelgaten of door de ronde ruitjes van de panorama's die men vroeger op jaarmarkten tentoon stelde. Wanneer wij zulke beelden, die plotseling opduiken alsof er een klep naar beneden viel, bekijken, zal het ons opvallen dat het hier niet om gebeurtenissen gaat, waarbij het bewustzijn met bijzondere inspanning werkte. Veel meer bewust zijn ons dikwijls omstandigheden waaraan wij dof en droomerig deelnamen. Bijvoorbeeld : een oude vrouw neemt ons bij de hand en brengt ons in het vertrek waar grootvader gestorven is. Zulke herinneringen blijven vaak langen tijd rusten; zij lijken op met onzichtbare stralen belichte filmen, die wij op een gegeven oogenblik in staat zijn te ontwikkelen. Hiertoe behoort ook de erotische ontmoeting en vooral de erotische ontmoeting in de anarchische wereld.

Ik leefde in een bestendige koorts; ik had het hospitaal verlaten, daar het liggen me ondragelijk geworden was, maar ik was er verre van genezen te zijn. 's Ochtends hoestte ik nog soms bloed in mijn zakdoek, maar ik deed mijn best het niet te zien. Ik rookte zware sigaretten waarvan ik de eerste reeds

bij het wakker worden van het nachttafeltje nam en de wijn steeg mij licht naar 't hoofd.

's Nachts werd ik somtijds door geweerschoten opgeschrikt, want in de bochtige wijk waar ik een kamer had gehuurd, waren gevangenissen, en men trachtte de gevangenen te bevrijden. In een dichtbije kazerne was een standgerecht werkzaam, dat iederen morgen de plunderaars, die men 's nachts gegrepen had, achter een gedenkteeken liet neerschieten. De kinderen van mijn hospita kenden het uur en zagen opmerkzaam toe. Weinige passen van dit gedenkteeken verwijderd was een kermis opgebouwd, de caroussel-orgels speelden van 's avonds tot aan de morgenschemering.

's Voormiddags zagen de straten er leeg en vervallen uit, het asphalt was gescheurd; men had er sinds jaren niet meer aan gewerkt. 's Avonds wijzigde zich het uitzicht; dan begonnen er rhythmische lichten te gloeien, zooals de luchtledige buizen der physici uitstralen. Deze aanblik wekte den indruk alsof het kabelnet van de stad op jammerlijke wijze in de war was geraakt en alsof hier en daar de stroom in bonte, verspillende kortsluitingen oplichtte. De blauwe, roode en groene lijnen losten de ellendige, afgebladderde gevels op en suggereerden stralende portalen van heerlijke paleizen. Daarachter gingen danszalen, restaurants of kleine koffiehuizen open, waar een nieuwerwetsche, wee-makende muziek werd gespeeld. Terwijl overdag een grauwe en schamel gekleede menigte langs straten en pleinen stroomde, verzamelde zich hier een publiek van overdreven elegantie, en terwijl men 's morgens de

vrouwen in lange rijen voor de bakkerswinkels zag wachten, waren hier de buffetten van schotels kreeft en getruffelde vogels voorzien.

Het leven begon laat en 's namiddags waren deze drankhuizen nog bijna leeg. In een er van placht ik een groot, kastanjebruin meisje te ontmoeten; wij hadden elkaar bij den intocht van een der terugkeerende regimenten leeren kennen. Er bestond een groot onderscheid tusschen den toestand van koortsige verwarring, waarin ik me bevond, en de nuchtere beslistheid van dit meisje, dat een eigenaardigen voornaam had, dien mij is ontvallen. Het regelmatige, eenigszins koele gezicht deed in haar een van die turnleeraressen vermoeden, wier geheime wensch in een zomerreisje naar Zweden bestaat en die men in uitleenbibliotheken op goede romans ziet wachten.

Ik vermag niet aan onze gesprekken te herinneren; ze moeten in twee zeer verschillende dialecten zijn gevoerd. Zooals velen der terugkeerenden geleek ik op den galvanischen stroom, die de metalen verandert waarmee hij in aanraking komt, onverschillig tot welke vormen zij werden gestempeld. Deze toestand was eigenlijk heel geschikt om het oeroude dispuut te verscherpen dat tusschen dergelijke paren bestaat en dat hierop neerkomt of de drank hooger is te schatten dan de beker, waarin hij wordt aangeboden. Ik voelde mij heftig rondgedreven in de werveling van den ondergang; al het bestendige, al het behoudene en het behoede was mij tot last.

Maar misschien bestond hierin juist mijn aantrekkingskracht, die ik bemerkte en waarvan ik het effect benutte, eigenzinnig en koppig als een kind,

dat onder alle omstandigheden zijn luimen wil involgen. Daarbij kwam het dwaze genoegen, dat mij het beproeven van dezen invloed bereidde — zooals kleine hypnotiseurs dat hebben als zij hun slachtoffers absurde opdrachten geven, door welker uitvoering noch zijzelf, noch iemand anders geholpen is.

Zoo had ik ook op dien namiddag alle plagerijen uitgeput om haar te bewegen met mij mee naar huis te gaan — en wel met stelselmatige overreding, die mij veel minder moeite dan haar weerstand kostte.

Maar reeds toen ik haar den mantel trachtte uit te doen, had zij zich met alle blijken van schrik aan mij onttrokken, gelijk een slaapwandelaarster die tot bezinning komt, en dadelijk daarop was de deur achter haar in 't slot gevallen. Al haar bewegingen gebeurden als onder sterken dwang; zij hadden iets verbazends voor mij, alsof ik ze ver van mij een rol zag spelen waarvan ik den zin niet begreep.

Maar nog meer verbaasd was ik, toen ik haar na een kwartier ongeveer, weer zwijgend en zonder mij aan te zien in de kamer zag binnen komen. Ze draaide den sleutel achter zich om en begon zich te ontkleeden, zonder een woord en met een zekere woede, die zich in een soort zuchten uitte als een knoop of een band weerspannig scheen. Zonder in het minst op haar bescherming bedacht te zijn trad zij op mij toe, en wij staarden elkander langen tijd aan — met een gespannen en ongetwijfeld vijandige aandacht. Ik bemerkte, dat zij me bijna met haar blikken omvatte; dan begonnen haar pupillen zich te verwijden en zij zag, als door een buiten het spel gebleven figurant, dwars door mij heen.

Er zijn woorden van zulk een belanglooze diepte of diepe belangloosheid, dat men zich bijna schaamt ze te herhalen, afgescheiden van het bevende oogenblik waarmee ze zijn verbonden. Het scheen mij alsof nog een derde, de toedracht heel zorgvuldig nagaande toeschouwer in de kamer was, die plotseling op zakelijken toon bemerkte :

« Je hebt wijn gedronken. »

En ik hoorde me met een langzame, toornige stem antwoorden :

« Wat hindert dat ? »

Ik kon ons in een ouden spiegel, die een beetje scheef hing, duidelijk zien, als twee door het lage licht van den kachelgloed bestraalde gestalten, welker omtrekken het geschonden metaallaagje, als door een gazen sluier voor een poppenspel, de illusie van verte verleende. En uit de verre verte, uit de verte van den droom, kwam het antwoord :

« Zeker hindert dat. Dat hindert... heel veel. »

De opperhoutvester. *Goslar.*

Het geweldig groote woud, dat ik doorkruiste, was mij welvertrouwd en tegelijk onbekend. Het bestond uit regelmatig onderhouden bosschen, die 's Zondags wemelden van stedelingen; daartusschen in echter lagen oerwoudeilandjes verspreid en nog ondoorvorschte bergketens. Ik was tot in de diepte van het woud doorgedrongen om den opperhoutvester op te zoeken, want ik had vernomen dat hij een ingewijde wilde onschadelijk maken, die op jacht was gegaan naar den blauwen adder.

Ik trof hem in zijn gothische jachtkamer, die op een arsenaal geleek. Alle wanden waren met vallen behangen; zij waren geheel onder voetangels, fuiken, netten, strikken en mollenwippen bedekt. Van de zoldering hing een verzameling vernuftig gevlochten strengen en lussen omlaag — een verward alphabet en iedere letter had het op een prooi gemunt. Zelfs de luchter kwam met dezen stijl overeen; de kaarsen waren op de scherpe punten van een ringvormig vangijzer geplaatst. Het was van de soort als die men in het najaar op eenzame boschwegen onder dorre bladeren verbergt en die bij de minste aanraking door een menschenvoet als een doodelijk gebit ter hoogte van de borst dichtklapt. Vandaag echter waren zijn tanden nauwelijks te zien, want ter eere van mijn bezoek waren zij omwonden door een krans, uit matgroene maretakken en lijsterbes saamgevlochten.

De opperhoutvester zat achter een zware tafel van roodachtig elzehout dat in de schemering phosphorisch glanst. Hij was bezig kleine, draaibare spiegeltjes te poetsen, waarmee men als het herfst is de leeuweriken verschalkt. Nadat hij mij teruggegroet had, geraakten wij dadelijk in een levendig gesprek betreffende het jachtrecht op de hellingen waar de blauwe adder zich ophoudt. Daar ik bemerkte dat hij tijdens het gesprek af en toe kwansuis den stand van den leeuwerikenspiegel wijzigde, was ik op mijn hoede. Werkelijk, hij gedroeg zich heel eigenaardig. Zoo bepaalde hij zich gedurende onze discussie er meer dan eens toe, in plaats van te antwoorden, verschillende lokfluiten uit zijn zak te halen, waarop hij

floot, piepte of blatte. Bij belangrijke wendingen in het gesprek greep hij telkens weer naar een groote, houten koekoeksfluit en stiet tonen uit als van een koekoeksklok. Ik begreep dat dit zoo zijn manier van lachen was.

Hoe ingewikkeld ons onderhoud ook was, het keerde toch steeds tot een en hetzelfde punt terug. Altijd weer beklemtoonde hij :

« In mijn bosschen is de blauwe adder het voornaamste — hij lokt het beste wild naar hier. »

En steeds weer poogde ik vergeefs hem te doen zwichten :

« Maar de hellingen waar de blauwe adder leeft, worden toch nooit door menschen bezocht. »

Het scheen dat deze opmerking hem in 't bijzonder vroolijk maakte, want zoodra ik ze te berde bracht, herhaalde hij schier eindeloos zijn dwazen koekoeksroep. Daar Nigromontanus mijn oor ook voor de uitgestorven figuren der ironie eenigszins had gescherpt, zag ik wijselijk van repliek af.

Zoo streden wij langen tijd in raadselachtige volzinnen over en weer, die soms in een zuivere symbolentaal overgingen. Eindelijk brak de opperhoutvester de conversatie af :

« Ik zie wel dat u in het hiëroglyphische dominospel tegen mij opgewassen bent. U bent sedert den ouden stokebrand de eerste die weet hoe hij aanzetten moet. Maar gaat u zelf eens naar de hellingen, dan zult u zien, wat er gaande is ! »

Ik ging dus op weg, begeleid door de diep in de dennen verloren kreet van het korhoen, dat tot de heraldische dieren der Mauretaniërs telt. Bij den

hoogsten zonnestand verliet ik het woud en kwam in een heete, verlaten bergvallei, die beneden geheel met lage distels was begroeid. Zij waren van het stengellooze soort, getand als een windroos en die men everzwijnskruid noemt. Ook het wolfmelkskruid mengde er zich hier en daar tusschen. Vele smalle, oeroude paden liepen kris-kras door de ruigte. Zij waren alle door den blauwen adder versperd. Toen ik de dieren zag, werd ik zeer vergenoegd en dacht : « Zoo zie je toch dat de oude vos met te goedkoope middeltjes werkt. » Ik maakte dit op uit de omstandigheid dat hun lijf tot een knoop was ineengeslingerd, waarvan de beteekenis alleen ontgaan kon aan dengene die in zulke listen nog een nieuweling was. Niettemin verborg ik me achter een boschje en loerde den ganschen namiddag, natuurlijk zonder een mensch te zien.

Tegen den avond verscheen er een stokoude vrouw die een kleinen schop in de hand droeg. Zij hurkte in het open veld neer en trok met haar gereedschap een rechthoek op den grond, ongeveer ter grootte van een tafel. Dan ging ze er in staan, spitte op iederen hoek een schop aarde uit, belas dien en slingerde hem over haar schouder weg. Bij iederen worp zag ik het ijzer als een spiegeltje flikkeren.

Daar deze doenwijze mij zoo nieuwsgierig maakte dat ik den adderknoop heelemaal vergat, sloop ik zachtjes van achter op haar toe en fluisterde haar in 't oor :

« Hé, moedertje, wat doe je daar toch ? »

Zij draaide zich zonder het minste blijk van verrassing om, juist alsof ze mij verwacht had, keek me

aan en fluisterde, met een gegrinnik dat me het bloed deed stollen, terug :

« Maak je maar niet bezorgd, ventje, dat zal je gauw genoeg weten ! »

Dan bemerkte ik met ontzettende duidelijkheid dat ik toch in de netten van den opperhoutvester gevlogen was. En ik begon mijn verstand te verwenschen en mijn eenzamen overmoed, die me in zulk gezelschap had verstrikt, want te laat zag ik in, dat de fijnzinnigheid van mijn handelingen slechts gediend had om de draden onzichtbaar te maken waarmee hij me omspon. Ikzelf was immers de ingewijde geweest, dien hij wilde vernietigen, ikzelf het wild dat door den blauwen adder was verlokt !

De uitvinder. *Ueberlingen.*

Aan boord, den eersten dag in de eetzaal. Zooals steeds om dezen tijd vaart het schip langs de Malediven en zooals steeds ontbrandt er, zoodra de eerste zwaardvisch op tafel verschijnt, een kruisvuur van toasten en toespelingen. Maar de zegels blijven versloten, want daar de visch à la crémonaise bereid is, moet er aan land een nieuweling opgenomen zijn. Inderdaad vlamt op de kapiteinstafel de roode ruiker van tijgerlelies en daarachter troont de nieuweling, een klein, onaangenaam ventje met varkensoogjes. De ballotage moet weinig bezoekers gehad hebben, dat zooiets er tusschendoor kon slippen zonder dat iemand hem met het witte bolletje bedacht. Terwijl ik hierover nadenk, laat hij me door een steward, dien hij nota bene den paradepas doet loopen, een briefje

bezorgen. Hij verzoekt me om de eer van een voorloopige voorstelling, zijn naam was mij zeker al bekend, hij had op alle schepen ter wereld de recordschroef ingevoerd. Ik moet dus wel goedschiks kwaadschiks opstaan en een dronk op hem uitbrengen, waarin de anderen sceptisch toestemden. Nu echter wordt het mannetje overmoedig, staat op en begint te snoeven, vertelt o.a. dat hij in Parijs een inflatie heeft teweeggebracht. Ten bewijze duidt hij op zijn jas, versierd met de groote rozet van het eerelegioen en die hij beweert daar voor een bagatel te hebben opgedaan — « en dat is nog een jas, waar iedere kleermaker het drievoudige voor verlangt » — daarbij draait hij zich om en laat ons een enormen bult zien. Ons gelach vuurt hem aan zich met kleine, onhandige danspasjes tusschen de tafels te bewegen; midden in een draai valt hij echter neer. Hij had zich misschien in een graat verslikt, zooals dat allicht voorkomt, wanneer men de toebereiding à la crémonaise nog niet kent. Dadelijk verschijnt ons doktertje met het zwart-rood-zwarte lint der Mauretaniërs onder den haastig omgeworpen operatiekiel. Hij doorziet den toestand op het eerste oogenblik, want de snede, die hij doet, lijkt eer op een slachterssnede en strekt zich over de geheele lengte van de borst der jas uit. Het gezelschap ziet half verheugd, half verdrietig toe, want de eetlust is hun vergaan.

Met dat al trekken de gepatenteerde scheepsschroeven ons met een heerlijke en steeds onverminderde snelheid door het zilte sop.

Het klachtenboek. *Leipzig.*

Droomde, dat ik in een klein, ver afgelegen station, waar de vliegen rondzoemden, op aansluiting wachtte. Daar mij de naargeestige atmosfeer in de wachtzaal verdroot, zocht ik mijn slechte luim op de beambten bot te vieren; ik vroeg hun uitleg en verlangde hooghartig dit en dat. Eindelijk riepen zij er den stationschef bij, die zich zoetsappig bij me verontschuldigde en me verzocht toch van een protest in het klachtenboek af te zien. Daar ik op zijn uitvluchten niet wilde ingaan, moest hij het tegen wil en dank wel halen en ik bereidde mij op een kwaadaardig epistel voor. Maar nu deden zich allerlei moeilijkheden voor, de inkt was opgedroogd, ik moest om een penhouder vragen en dergelijke. De zaak veranderde zich geleidelijk zoo, dat de beambten het overwicht kregen; ik werd door hen met maatregelen bedreigd, moest plaatsbewijzen en identiteitspapieren laten zien, miste mijn trein en zag mij in honderd narigheden versukkeld.

Men zou hier nog verder op kunnen doorspinnen, b.v. in dezen zin, dat de beambte mij het klachtenboek begint op te dringen en mij tenslotte tot schrijven dwingt, uit welke pennetrekken dan het onaangename groeit gelijk een mierenzwerm.

In de broeikassen. *Dahlem.*

's Namiddags deed ik mijn gewonen rondgang door de broeikassen, om mijn critiek der orchideeën te verrijken, waaraan ik den regel heb ten grondslag gelegd dat deze bloemen als tooneelspeelsters te

behandelen zijn. Mijn oefening bestaat hierin, ze lang en met gedachtelooze starheid te bekijken tot, als door spontane zelfverwekking, het woord in mij opwelt dat bij hen past.

Zoo heb ik gevonden dat de *catleya* op een Creoolsche gelijkt, terwijl in de *vanda* de hoogere terughoudendheid van een Maleische zichtbaar wordt. De *dendrobieën* zijn tooverlantarens van geestigheid en de *cymbidieën* meesteressen van het geheimschrift, dat zich in de nerventeekening van het hout herhaalt De mooiste zag ik in Santos in het Indigena-park, maar zij waren daar minder dicht bij het oog. Vooral de *stanhopea* noodt tot verwijlen — waarin, zooals in de tijgerlelie, het schoone met het gevaarlijke versmelt.

Terwijl ik mij met deze dingen bezighield, werd er een groep blinde kinderen, die in troepjes van twee of drie elkaar bij de hand hielden, door de broeikassen geleid. Ik sloot me bij hen aan en zag dat men hun bloempotten in de hand gaf, wier gewassen zij beroken en betastten. De planten, waar zij zich in 't bijzonder bij ophielden, waren voor de zienden meestal weinig interessant; zoo maakten zij elkaar op een Nieuw-Zeelandschen *pseudopanax* opmerkzaam, die harde en als lansspitsen getande bladeren heeft. Het viel me bijzonder op dat ze in de Australische afdeeling het langst verwijlden, waarschijnlijk omdat door de droogheid de plastiek der planten beter uitkomt.

Tegelijk werd het me duidelijk dat de blinde een eigen, bepaalde verhouding tot de droogheid hebben moet. Zoo neemt hij de zon niet als licht, maar als warmte waar, zoo staat hij de plastiek nader dan de

schilderkunst; zoo heeft het bekende schilderij van Brueghel, waar de blinden in het water storten als in een vijandelijk element, zijn bijzondere diepte, en aldus is het wellicht ook — aan gene zijde der uiterlijke aanleidingen — zinrijk dat Egypte het land der oogziekten is.

Het meest verrassend echter was het gedrag dezer kinderen in de cactussen-afdeeling; hier barstten zij, zooals hun ziende kameraadjes voor de apenkooi, in een luid gelach uit. Dit lachen maakte mij buitengewoon vroolijk — ik had daarbij eenzelfde gevoel als men ervaart wanneer men op een onmogelijke plaats, bijvoorbeeld hoog op den rand van een muur, nog gras en bloemen ziet groeien.

Frutti di mare. *Napels.*

Sinds eenige weken heb ik mij hier gevestigd, als dottore pescatore, gelijk het volk de in de aquariumzalen werkende zoölogen gaarne noemt. Het is hier een koel, kloosterlijk oord, waar dag en nacht zoet- en zoutwater in groote, glazen bekkens spoelt, midden in een park dat zich langs de zee uitstrekt. Over de werktafel heen rust het oog op het Castell dell'Ovo, dat de Hohenstaufen als dwangburcht uit het water deden verrijzen, en verder naar achter, midden in de Golfo, ligt, door zijn vorm aan een uitgestrekte wijnbergslak herinnerend, het schoone Capri, waar eertijds Tiberius troonde met zijn spitsbroeders.

In Napels hebben velen van mijn lievelingen geleefd, waaronder zoo verschillende als Rogier de

Noorman, abbé Galiani, koning Murat, die zijn ordeteekeningen droeg opdat men op hem zou schieten, en met hem Fröhlich, die met zijn « Vierzig Jahren aus dem Leben eines Toten » een van onze geestigste herinneringsgeschriften schreef. Ook de prachtige Bourgondiër de Brosses en de Chevalier de Seingalt weten van uitgelezen uren te vertellen die zij hier doorbrachten.

Mijn aandacht is gewijd aan een kleinen inktvisch, die *loligo media* heet en die me iederen ochtend opnieuw door de schoonheid van zijn kleurigen zwanezang in verrukking brengt, dien hij uit een vloeiende scala van bruine, gele, paarse en purpere tonen componeert. Inzonderheid houd ik van zijn kostelijke manier van verbleeken, een zenuwinzinking, waardoor hij nieuwe en ongehoorde verrassingen pleegt voor te bereiden. Al te spoedig is deze pracht den dood vervallen; zij bluscht uit als vlammende wolken die zich in het vocht oplossen, en slechts de diepgroengouden ringen, die de groote oogen emailleeren, lichten als regenbogen na. Op zulk een lichaam, kleiner dan een voet, speelt het leven als op een betooverend instrument zijn volle melodie; het overstelpt hem met zijn overvloed en laat hem gelijk een wreede geliefde in den steek. Na zooveel schittering blijft de rest als een bleeke schim achter, als de uitgebrande huls van een gouden vuurwerk.

Overigens bekleedt dit wezentje hier te lande, zooals zijn broer, de groote *calmar*, en zooals zijn neef de langarmige *octopus* en de als parelmoer glinsterende *sepia*, een gastronomischen rang, en ik heb het mij, om er ieder mogelijk middel van erken-

ning aan te beproeven, laten voorzetten op de wijze der fijnproevers geroosterd en met witte capri opgediend. Het verscheen, veranderd in een gerecht van zacht in boter gebruinde ringen, waarnaast de tienarmige kop lag als de gesloten kelk van een zeelelie of als het fragment van een mythologisch beeldje. Wat ik dadelijk had vermoed, bevestigde zich : de verborgen harmonie die in alle eigenschappen van een wezen huist, werd ook aan den smaak openbaar, en ik had, zelfs geblinddoekt etend, de herkomst van dit lekkerbeetje met vrij groote trefzekerheid in het zoölogische systeem kunnen thuisbrengen. Het was geen krab en geen visch, eer nog mossel of kreukel, wat ik daar at, maar met een scherp uitgesproken eigen karakter, zooals het een oeroud geslacht betaamt. Voorzeker mag deze smaak niet ontbreken in de bouillabaisse, die dikke Marseillaansche soep, waarin de beste vruchten der Middellandsche Zee tot een met safraan gekruid boeket zijn vereenigd.

Iederen namiddag zamelt een knecht briefjes in, waarop men het *materiaal* aanduidt dat men wenscht te zien. Achter dit drooge woord gaat veel kostelijks schuil, want hier kan men zich onder het mom van Latijnsche soort- en geslachtsnamen aan heerlijke genietingen overgeven; en ik weet niet of de vriendelijke professor Dohrn erg blij zou zijn, als hij er achterkwam wat voor een parasiet in de cellen van zijn wetenschappelijke bijenkorf is binnengedrongen. Het zuiver beschouwen van het gevormde leven verschaft een genot, waarbij de uren als minuten voorbijvliegen. Daarbij dringt de geest tot gebieden door, waar de overvloed schrikaanjagend wordt; hij lijkt

op een reiziger, die in een archipel verdwaalt, waaruit geen kompas hem zal terugbrengen.

Aldus bezit dit briefjes-schrijven een bekoring die aan de verlanglijstjes herinnert welke de kinderen voor Kerstmis aan hun droomen toevertrouwen. De stoomboot van het instituut is reeds vóór het begint te dagen op weg en in de morgenuren wordt de buit in glazen vaten en op vlakke schalen naar de werktafels gebracht. Met fijne gazen netten is het in het water wemelende leven opgevischt, de grondstof van de baren van den Golfo, die een rijkvoorziene, geweldige soepterrine gelijkt — een wereld van glazen draden, staafjes en balletjes. Sleepnetten hebben met zware beugels de wiertapijten geschoren en zich rijkelijk gevuld met de menigvuldige levens, die op deze kleurige weide elkander liefhebben en jacht op elkaar maken. En steeds is er iets heel bijzonders tusschen, iets, dat men gelijk de bonte spits aan den kerstboom het eerst ziet — een scharlaken ringworm die zich kronkelt als een draak op Chineesch porcelein, een fijnstralige, safraangele haarster van gebrekkelijk soort, een doorzichtig krabbetje, dat in een gelatinen tonnetje huist. De venusgordel, in wiens cristallijnen lichaam een groen-violette vonk flikkert of een haaienei waarin men den ademenden kiemling ziet sluimeren als een kussen van glazig hoorn.

Wat een zuidelijke zee aan geheimenissen herbergt, is voor de aan bleeker glans gewende oogen uit het Noorden van onuitputtelijke bekoring. Ook de kleuren der landdieren, bijvoorbeeld van de insecten, nemen in warmer streken toe in rijkdom en verscheidenheid; ze worden heller, metaalachtiger,

scherper gecontrasteerd en uitdagender. Doch alleen de zee geeft zijn bewoners die speelsche elegantie en weekheid der tonen, den iriseerenden schemer van zeldzaam glaswerk, de wonderlijke teederheid en innigheid van het vergankelijke. Deze kleuren zijn droomeriger, zij behooren eerder aan den nacht dan aan den dag; zij hebben den donkerblauwen afgrond noodig ter beschutting. Soms zweemen zij in hun verzadigde paarse en donkerroode vlekken, die in een vleesch gebrand zijn dat op fijne, witte, roze of geelachtige porceleinsoorten lijkt, naar zekere orchideeën, als *stanhopea* — maar ook deze zoeken immers den gelijkmatigen, donkergroen dampenden nacht van de dichtste wouden op. Het is iets wonderlijks dat deze glans juist de fijnste, vochtigste levensvormen bezielt, en op deze wijze komt hij dan ook uit het kostbaarste en meest blootgestelde orgaan van het menschelijk lichaam, het oog, te voorschijn.

Zulk een werkplaats, waar het leven in veel vormen verzameld is, dringt de vergelijking op met het atelier van een uurwerkmaker, waar groote en kleine wijzers zich over honderd beschilderde wijzerplaten bewegen. Het oog ziet een ongemeen zinrijk werkstuk, onverschillig op welk van zijn raderen het blijft rusten, op het scherm van den kwal, dat zich op het rhythme van den adem opent en sluit of op het nietige blaasje in het lijf van een eencellig dier, dat op de maat van den hartslag pulseert.

Ieder van deze pendels, of hij nu lang of kort uithaalt, slingert in het punt, dat het centrum aller tijden is. Daarom geeft het een gevoel van zekerheid door het tikken der levensklokken omgeven te zijn;

en ik deel den smaak van den prins de Ligne, dezen beminnelijken ridder en krijgsman van ras, die zijn kasteelen, op wier daken rijen van duiven kwamen rusten, met weidsche lusttuinen omringde, met boschjes vol vogelgebroed, met van druk leven vervulde weiden, met van bijen en vlinders wemelende bloembedden en met vijvers wier spiegels onophoudelijk rilden onder de buiteling van vette, vlugge karpers.

Voorwaar, dat noem ik door de gelijkenissen des levens als door schildwachten omringd zijn.

Rondgang langs het strand. *Berlijn.*

Rondgang met eilandbewoners in een verlaten kuststreek. Wij ontdekken in het lijf van een geweldigen, door de zee op het strand geworpen visch, een doode, dien wij naakt als een boreling uit bruinachtige vleeschmassa's trekken. Een man met een blauwen schippersjekker verzoekt me stil en behoedzaam te zijn : « Dat is een kwade vondst. Weet u dan niet dat het een van zijn laatste en verschrikkelijkste zetten is zich als lijk te vermommen en te laten aanspoelen ? » Plotseling angstgevoel, terwijl het strand choatisch en duister wordt. Haastige terugtocht door een eikenwoud, voorbij een hoeve met een stroodak, waar de Oude woont. Wij gaan niet onopgemerkt voorbij, want haar tamme sperwers begeleiden ons, fladderend door de boschjes. Zeer geheimzinnig verband tusschen de sperwers en den doode.

Als wij ons aan den woudrand nog eens vluchtig

omdraaien, schrikken wij van een slachttooneel dat zich op de hoeve afspeelt.

Voor een open schuurpoort hebben knechten het lichaam van een krachtigen man met de beenen naar omhoog op het spanhout gespreid; het vleesch is onaangenaam wit, reeds gezoden en geschoren. In een dampende kuip drijft het hoofd, dat er door een vollen, zwarten baard nog angstwekkender uitziet. De baard geeft iets dierlijks aan dezen indruk; hij wekt ongeveer het gevoel, dat het hier een echte, inspannende slachtpartij moet geweest zijn, zoo een, waarbij geen sterke drank mag worden gespaard.

Hierop volgt een verschrikkelijke achtervolging door de Oude, waarbij wij ons zigzagsgewijze voortbewegen, terwijl zij langs den kortsten weg op ons af komt. In het mechanisme van deze ingewikkelde en opwindende bewegingen manifesteert zich de strijd van het goede, waartoe wij onze toevlucht nemen, tegen het kwade. Daar wij echter niet geheel en al goed, de Oude daarentegen volkomen slecht is, moeten wij het onderspit delven. Deze jammerlijke onvermijdelijkheid is merkbaar aan het voortdurend veld winnen van de Oude. Het toenemende angstgevoel wischt tenslotte het weefsel der beelden volkomen uit.

Het lied der machines. *Berlijn.*

Gisteren, bij een nachtelijke wandeling door afgelegen straten van de oostelijke wijk, waar ik woon, zag ik een eenzaam en somber stadsbeeld. Door een getralied keldervenster keek ik in een machinelokaal

waar, zonder eenig menschelijk toezicht, een enorm vliegwiel om zijn as floot. Terwijl een warme, olieachtige geur van binnen uit door het venster omhoog steeg, werd het oor gefascineerd door den prachtigen gang van een zekere, beheerschte energie, die heel stil, als op de sluipvoeten van een panther, de zintuigen overweldigde, begeleid door een fijn geknetter zooals het uit het zwarte vel van een kat komt, en door het fluiten en gonzen van het staal in de lucht — dit alles was een beetje bedwelmend en opwindend tegelijk. En hier ervoer ik weer wat men achter het instrumentenbord van een vliegtuig voelt, wanneer de vuist den gasstang naar voren duwt en het geweldige gebrul van de kracht, die de aarde ontvlieden wil, zich laat hooren; of wanneer men des nachts door cyclopische landschappen stormt, terwijl de gloeiende vlammenvaandels der hoogovens de duisternis verscheuren en het iemand voorkomt dat er temidden van de razende beweging geen atoom meer mogelijk is, dat geen arbeid zou zijn.

Hoog boven de wolken en diep in het binnenste der vonkelende schepen, wanneer de zilveren vleugels en ijzeren ribben van kracht worden doorstroomd, grijpt ons een trotsch en smartelijk gevoel aan — het gevoel, dat het ernst is met ons, onverschillig of wij in de luxe cabine als in een parelmoeren schelp door het ruim zweven, of dat ons oog in het vizierkruis den tegenstander ontwaart.

De indruk van dezen ernst is moeilijk te vatten, daar de eenzaamheid hem een voorwaarde is; en sterker nog wordt hij versluierd door het collectieve karakter van onzen tijd. En toch betrekt eenieder

thans zijn post, zonder drukte en alleen, onverschillig of hij achter de vuren van een ketelinrichting staat of zich in de verantwoordelijke zone van het denken beweegt. Het groote proces wordt in stand gehouden door het feit dat de mensch er niet aan denkt het uit den weg te gaan, en dat zijn tijd hem bereid vindt. Wat hij evenwel gevoelt, terwijl hij aan zijn taak gaat, is moeilijk te beschrijven; misschien is het ook zooals in de mysteriën slechts een algemeen gevoel, bijvoorbeeld dat de lucht allengs gloeiender wordt. Als Nietzsche zich erover verwondert dat de arbeider niet emigreert, dan vergist hij zich in zooverre als hij de zwakkere oplossing voor de sterkere houdt. Het behoort evenzeer tot het kenmerk van het geval van ernst dat er daarbij geen sprake van ontwijken is; misschien voert de wil er ons naartoe, daarna echter voltrekken de dingen zich, als bij de geboorte of bij het sterven, onder drukkenden dwang. Vandaar ook dat onze werkelijkheid onttrokken is aan de taal, waarmee de miles gloriosus ze tracht te bezweren. In een gebeurtenis als die van den slag aan de Somme was de aanval immers een ontspanning, een prettig iets.

De stalen keten der erkenning heeft ring voor ring en schoep voor schoep aaneengesnoerd en onder 's menschen hand heeft hij een machtige bedrijvigheid ontwikkeld. Nu strekt hij zich uit als een bliksemende lintworm over landen en zeeën, en terwijl hier een kind bijna hem kan beteugelen, brandt ginds zijn gloeiende adem volkrijke steden tot asch. En toch zijn er oogenblikken dat het lied der machines, het fijne zoemen der electrische stroomen, het beven der

turbines, die in de watervallen staan, en de rhythmische explosie der motoren ons met geheimer trots ontroert dan die over de overwinning.

Wreede boeken. *Berlijn.*

De « Philosophie du Boudoir » van Markies de Sade, sinds meer dan honderd jaar in verboden uitgaven verspreid, bevat dingen die men elders als onderwerp van beschrijving niet kent, wanneer men van de muuropschriften in onreine plaatsen wil afzien. Zij ontspringt aan een geest, die zijn Rousseau met uiterste consequentie gelezen heeft en tot wiens taal het gepoederde en met diavioletti gekruide proza van de Crébillon's, de Couvray's en Laclos' zich verhoudt als de degen van een cavalier tot de breede bijl van den septembriseur. In haar klinkt het gehuil van den aardwolf door, die vraatgierig door de onderwereld jaagt, met vochtig, kleverig vel en onverzadigbaren vleeschhonger, die eindelijk bloed slurpt en den afval des levens vreet. Iedere dronk uit de roode bekers is als zeewater dat den dorst steeds razender maakt.

Hieraan beantwoordt de manier, waarop de pen wordt gehanteerd. Zoo b.v. de scheiding van woorden en zindeelen door gedachtestreepjes, die aan de taal den adem beneemt en ze tot een rochelen en steunen verwringt. Aldus het eindelooze aaneenrijgen van synoniemen voor handelingen en voorwerpen, die daardoor steeds zinnelijker en begeeriger worden betast — de taal boort zich met gloeiende stekels in het vleesch. Aldus de aanhalingsteekens, waardoor

het eerste het beste woord tot een obsceniteit wordt « gestempeld » — de veronderstelling van een liederlijke instemming van den lezer met den auteur is absoluut. Aldus een manier om de onverhulde brutaliteit der beschrijvingen door versierde wendingen te onderbreken, om de plaatsen van het wildste handgemeen door een onverwacht ontstoken bliksemlicht van pruderie den hoogsten graad van zichtbaarheid te verleenen.

Het geheel is beangstigend om te lezen en wel minder om de afschuwelijkheden dan wegens de volkomen zekerheid waarmee het geheime verdrag, dat onder de menschen bestaat, wordt verbroken. De indruk is ongeveer zoo, als wanneer iemand in de kamer zijn stem zou verheffen en zeggen : « Daar wij thans onder ons dieren bijeen zijn... »

Een leerzame tusschenschakel is bewaard gebleven in den vorm van den bijna vergeten roman « Vadertje Matthieu of de afwijkingen van den menschelijken geest » van Dulaurens, die als schrijver van atheïstische boeken in de gevangenis eindigde. Hierin treedt pater Johan op, in wien de deugd van Rousseau reeds zeer duidelijk tot de bestialiteit verworden is, die als een van haar grondeigenschappen in haar verborgen ligt. Daartegenover staat de voltairiaansche klaarheid.

Louter beschouwend en vrij van de lage uitstralingen van den wil is de wreedheid in de « Jardin des Supplices » van Octave Mirbeau. Zij verhoogt de lichtkracht van de wereld der kleuren als een donkere stof, met zijden bloemen. Wie in deze heerlijke tuinen wandelt, komt voorbij open plaatsen waar

Chineesche foltermeesters aan het werk zijn, en de aanblik der kwellingen verwekt in het gemoed een levensgevoel van onbekende kracht. De kleuren en klanken roepen diepe en wellustige gevoelens op, in het bijzonder de bloemen verspreiden bovenaardsche geuren. Het geestelijke proces, dat de auteur volbrengt, is van polariseerenden aard : lust en foltering, gewoonlijk min of meer fijn verdeeld, stroomen naar twee tegenovergestelde punten; en terwijl 's menschen evenbeeld zich hier in het stof wentelt, schrijdt het daar als door een hooger en lichter leven heen.

Het is waarschijnlijk dat in het Romeinsche circus, naast de blinde woede der massa, bij de ontwikkelden een dergelijk gevoel levend was — die trotsche verheffing, die de mensch ervaart, wanneer hij ziet als met het oog van het lotsbestel. Dat hierbij toch het bewustzijn van een laag, demonisch genot aanwezig was, leert het feit dat de beelden der goden werden omsluierd.

Soms ontmoet men ook in onze steden naturen, waarvan men den indruk krijgt dat zij zich aan de kwellingen van anderen kunnen verlustigen en men zal altijd zien dat het hier steeds om verknechte geesten gaat, hetzij om het gepeupel, dat als in een gevang vegeteert, hetzij om de menschen van Aziatische leefwijze, wien gewoonlijk iets aankleeft van de onaangename verwekelijking der stoombaden. Zoodra de orde begint te wankelen, in 't bijzonder tijdens de rustpooze tusschen twee historische perioden, treden dergelijke krachten uit hun kelders en hoeken of ook wel uit de zone van

hun private buitensporigheden te voorschijn. Hun doel is de min of meer intelligente, steeds echter naar het voorbeeld van het dierenrijk gevormde tyrannie. Daarom plegen zij ook in hun redevoeringen en geschriften de slachtoffers, wier vernietiging ze betrachten, met dierlijke trekken voor te stellen.

Tegenover deze verscheurende instincten staat een houding die men het best als de welwillendheid kenmerkt en die zoowel den machtige als den eenvoudige op gelijke wijze siert. Deze welwillendheid gelijkt een licht, waarin 's menschen waardigheid slechts op de juiste wijze verschijnt. Het is eng verbonden met het heerschende en voorname in ons, maar ook met onze vrije en scheppende kracht. Ook schijnt het tot in verre tijden terug; het siert den homerischen helden niet minder dan het oeroude, op open markten rechtplegende koningschap. Hier vertegenwoordigt het de geestelijke en op zijn goeden oorsprong gegronde zijde der macht, die niet door den purperen mantel wordt verzinnebeeld, maar door den ivoren staf.

Waar deze vrije en lichte afstand tusschen de menschen bestaat, zooals hun de rechte wet waarborgt, groeien ook de gebruiken en vormen zonder moeite. Er is een gunstig klimaat waarin de goede zede vooral gedijt; en op dit stuk hebben kleine steden aan de geschiedenis van onze planeet hooger aandeel gehad dan groote rijken, waarin ongetelde millioenen leefden. Zoo levert ook een schamel stukje tuin een rijker oogst dan een onmetelijke woestijn.

Het is een goed teeken voor ons, dat onze herinne-

ring de geschiedenis naar deze sterren van eerste orde oriënteert. Feitelijk gelijken wij daarin de astronomen, die op het zichtbare zijn aangewezen, want, zooals slechts een groot licht de oneindige verte, zoo doordringt ook slechts een hoog bewustzijn de nevelbanken van den tijd. Maar er is een graad van klaarheid, die de dampende werking der eeuwen overwint — zoo is ons het Athene van Perikles zichtbaarder dan het ons toch duizend jaar nader liggende Athene der Middeleeuwen, tot wier geschiedenis Gregovorius de karige brokstukken verzamelde.

Steeds echter blijft het wonderlijk dat er, over duizenden jaren heen, lichtende voorbeelden behouden bleven, wanneer men bedenkt met welke macht het woeste en ongevormde telkens weer naar voren drong. In dezen zin is de Odyssee de groote zang van het heldere verstand, het lied van den menschelijken geest, wiens weg door een wereld, vervuld van elementaire verschrikkingen en gruwelijke monsters, ja zelfs tegen goddelijken weerstand in, naar het doel voert.

Aan het strand, II. *Zinnowitz.*

In het dichte struweel achter het duin, temidden van weelderig riet, deed ik, op mijn gewonen rondgang, een gelukkige ontdekking : het groote blad van een sidderpopulier, waarin een rond gat was geknaagd. Van den rand van dit venster scheen een donkergroene franjezoom naar beneê te hangen, welke zich bij nadere beschouwing als een rij kleine

rupsen ontpopte, die zich met hun kaken aan het bladmerg vastklemden. Er moesten hier kort geleden vlindereieren uitgekomen zijn; het jong gebroed had zich als een vuurbrand op zijn voedingsbodem uitgebreid.

Het zeldzame van dezen aanblik bestond uit de pijnloosheid der verwoesting, die hij toonde. Zoo maakten de franjes den indruk van afhangende draden van het blad zelf, zoodat in 't geheel niets aan substantie scheen verloren gegaan. Hier was het zoo duidelijk hoe de dubbele boekhouding van het leven zichzelf in evenwicht brengt; ik moest aan de woorden van Condé denken, waarmee hij Mazarin die over de 6000 gesneuvelden in den slag bij Freiburg weende, troostte : « Bah, een enkele nacht in Parijs schenkt meer menschen het leven dan deze actie heeft gekost. »

Deze houding der veldheeren, die achter de verbranding de verandering ziet, heeft vanouds indruk op me gemaakt als teeken van hooge gezondheid, die het bloedstorten niet schuwt. Zoo heb ik genoegen bij de gedachte aan het voor Chateaubriand zoo ergerlijke woord van de « consomption forte », de sterke consumptie, dat Napoleon soms in de voor den veldheer onledige oogenblikken van den slag placht te murmelen, waarin alle reserves op marsch zijn, terwijl het front onder den aanval van ruiter-escadrons en de beschieting van vooruitgeschoven artillerie als onder een branding van vuur en staal in elkander smelt. Dat zijn woorden die men niet zou willen missen, stukken van alleenspraken aan smeltovens, die gloeien en sidderen, terwijl in het rookende

bloed de geest in de essentie van een nieuwe eeuw wordt gedestilleerd.

Aan deze taal ligt vertrouwen in het leven ten grondslag, dat geen leege ruimten kent. De aanblik zijner volheid doet ons het geheime teeken der smart vergeten, dat de beide zijden van de rekening scheidt — zooals hier de knagende arbeid der kaken, rupsen en blad.

Liefde en terugkomst. *Leisnig.*

Ik landde als officier met een bemanning van schipbreukelingen op een eiland in den Atlantischen oceaan.

Wij waren allen heel ziek en werden in de houten hutten van een klein, tusschen de steenruïnes van een verwoeste stad gebouwd visschersdorp ondergebracht en aan de verpleging van een non toevertrouwd. Bij het lijden dat scheurbuik en krachtverlies veroorzaakten, kwam nog het gevaar van een narcotische, in den schemer bloeiende plant, die op het eiland groeide. Haar gele, phosphorescerende kern was door een ring van schijnbloemen omgeven en door haar aanblik werd men tot eten verlokt. Wie er echter van geproefd had, viel in een slaap waaruit hij niet meer te wekken was.

In een lange, lage schuur waar netten hingen te drogen, hadden wij een rij van zulke doodslapers naast elkander gelegd. Zij rilden in koorts en ademden zwaar, men zag afwisselende droomen over hun gezicht heenglijden. De zuster deed haar best hen gemakkelijk te leggen en hun soep in te gieten

en ik hielp haar daarbij. Door de gemeenzaamheid van dit treurig werk kwamen wij elkander nader; door haar werd ik in menigerlei geheim van het eiland ingewijd en zij schonk me kleine voorwerpen, die van omgekomen schepen op het strand waren aangespoeld.

In verloop van tijd meende ik steeds duidelijker in te zien dat ik met de zuster en het eiland door zeer oude betrekkingen verbonden was. In de korte tusschenpoozen, die het werk mij liet, dacht ik daarover na; opmerkzaam, maar zonder hartstocht, als over de bladzijden van een boek, dat men op piketwacht leest. Op een avond toen wij weer den ganschen dag verpleegd hadden, ging ik op de kleine strandweide voor de hutten op en neer, om lucht te scheppen. Het gevoel van den samenhang gloeide nog levendiger in mij op, zooals van een melodie, welke den geest ontvallen is en zich toch in hem beweegt. Toen zag ik de bloesemsterren der bedwelmende plant opgloeien en ofschoon ik me het gevaar bewust was, overviel me de doodelijke nieuwsgierigheid van de herinnering en zoo nam ik er van en at.

Op het oogenblik zelf verzonk ik in een magnetischen slaap. De zelfde tijd die ons in het leven uitstoot, zoog me terug en ik werd in een anderen toestand verplaatst. Weer bevond ik me op dit eiland, waar nu in plaats van de hutten een steenen stadje stond. In zijn stijl meende ik een soort van vroeggothiek te herkennen, die echter door een lange, afgesloten ontwikkeling op phantastische wijze was ontspoord. Zoo hadden zich de spitsbogen tot enge

schietspleten versmald, die door beeldhouwwerk van fabelachtige zeewezens waren omringd. Het scheen mij dan ook dat het zeewier niet vreemd was aan het decoratieve effect dat men aan de ruit toeschrijft. Zoo waren de vensters der groote hoofdkerk als een vlechtsel van donkergroene banden door de muren van witte koraalkalk getrokken. Hun licht vervulde het interieur met een killen onderzeeschen glans, waarin als van verzonken schatten het goud van tallooze ex-voto's. De wanden waren geheel door naamborden en boegbeelden van geplunderde schepen bedekt. Daartusschen waren schilderijen van brandende of zinkende zeilers verspreid, op wier dek de laatste phase van schrikkelijke moordpartijen zich voltrok, nooit zonder de helpende en reddende aanwezigheid van de heilige Maagd ter Zee, wier liefelijke door wolken of Sint Elmsvuur omzweefde visioen hoog boven de masten geschilderd was.

Het eiland was thans door een christelijk zeerooversvolk bewoond, dat somtijds ter wille van buit verre zeestreken bezocht. Ik bevond me als gast onder deze, op hun eiland zeer toegankelijke menschen en woonde in het huis van den eersten kapitein. Er heerschte groote opschudding in de stad, daar steeds nauwkeuriger berichten bevestigden dat het tot dan toe onbekende eiland als zeerooversnest ontdekt en een machtige Spaansche vloot op komst was.

Ik nam geen deel aan de voorbereidingsmaatregelen ter verdediging, die overal werden getroffen, maar zat in een met wapens versierde kamer en onderhield me met de dochter van den kapitein. Wij spraken haastig en opgewonden, want wij voelden

dat de tijd brandde en dat we elkaar nog veel te zeggen hadden.

Zij bezwoer me telkens weer mij aan den strijd te onttrekken. Ik daarentegen was besloten het lot der haren te deelen en te meer, omdat ik voelde dat juist het gevaar mij het stelligst van haar bezit verzekerde. Wij spraken nog over en weer, toen haar broeder bloedend binnenstormde : « De Spanjaarden zijn al in de stad ! » Op hetzelfde oogenblik viel er een vuurschijn door het venster, wiens roode glans mij als een afscheidsdronk tegelijk bedroefde en diep verheugde. Ik greep een kruisboog die in den hoek stond en liep naar buiten. Reeds sloegen de vlammen uit de groote, als een strandschelp gewonden toren. Ook kwamen drommen van zeeroovers, door de Spanjaarden achtervolgd, van de haven terug.

Ik ging op een smalle grasstrook liggen, spande mijn boog en bracht een der achtervolgers ten val. Zijn metgezellen bleven staan en schoten op me; ik zag het vuur en den witten damp, die uit de mondingen kwam; dan voelde ik de schoten in mijn lichaam dringen.

Ik bleef liggen en verloor een hoeveelheid bloed. Toen zag ik hoe naast mij de wonderbare bloem haar kroon ontvouwde. Ik brak ze af, at van de vruchten en sliep in. In de laatste schemering van het licht, vermoedde ik nog dat ik ontelbare malen leven zou, hetzelfde meisje ontmoeten, van dezelfde bloem eten en daaraan te gronde gaan, evenals dit reeds ontelbare malen was gebeurd.

De roode kleur. *Goslar.*

Wij hebben redenen om met de roode kleur behoedzaam om te gaan. Zij treedt in den vloeienden stroom des levens zelden naar voren, maar gloeit op in zijn spanningen. Zij duidt het verborgene aan of de dingen, die te verbergen of te behoeden zijn, inzonderheid het vuur, het geslacht en het bloed. Waar het rood dan ook plotseling verschijnt, verwekt het een gevoel van opschudding, zooals de roode vlaggetjes waarmede men opgebroken wegen of den toegang tot schietplaatsen verspert. Inderdaad beteekent het de nabijheid van het gevaar, en de voor- en achter-lichten van onze voertuigen zijn daarom rood. In het bijzonder geldt dit voor vuur-gevaar; rood beschilderd zijn de brandseinen en hydranten, evenzeer de wagens waarmede men ontplofbare of springstoffen vervoert. Met de toenemende behoefte aan brandstof en benzine wordt de wereld door een net van roode kiosken bespannen — alleen reeds deze aanblik zou een vreemdeling leeren dat hij zich in explosieve landschappen bevindt, in een tijdperk waar Uranos begint te heerschen.

Het eigenaardige dubbelzinnige spel, dat de wereld der symbolen bezielt, brengt mede dat deze kleur tegelijk dreigend en aantrekkend werkt. Zeer duidelijk komt deze strekking tot uitdrukking in de roode bessen waarmeê de jager strikken en vallen tooit.

Bij cholerische dieren zooals de kalkoen en de stier treedt de betoovering in haar ergsten vorm, de verblinding, op. Ook is er een menschelijk temperament

dat door een brandend rood, van b.v. zekere tulpensoorten, tot duizelens toe wordt getroffen.

Deze opdringende, aantrekkende werking der roode kleur schijnt haar bijzonder geschikt te maken ter aanduiding van dingen, waarbij het vlugge handelen van beteekenis is. Meestal speelt het gevaarlijke hier ook een rol, zooals bij de verbandkasten, de reddingsgordels of de noodremmen. Soms gaat het ook om de abstracte bespoediging, als bij de roode etiquetten, die de post op spoedbrieven plakt.

Zeer duidelijk komt het tegelijk dreigende en verlokkende karakter naar voren, waar deze kleur op het gebied der geslachtelijke betrekkingen optreedt. Hier bestaat een beklemmende scala van het somber gloeiende, bijna op den tastzin afgestemde licht, dat het portaal van een verdacht huis beschijnt, tot de schrille, onbeschaamde vleeschkleur der loopers en gordijnen in de trapportalen der groote speel- en lustholen.

In het rood der lippen, der neusgaten en vingernagels onthult zich de kleur der inwendige huid. Ook de voering van kleederen denken wij ons rood en wij houden er van, dat deze grondkleur zichtbaar wordt, waar de buitenste stof gespleten of omgeslagen is. Dat is de zin der roode opslagen, boorden, kragen, biesjes en knoopsgaten, van alle rood ondergoed; ook het binnenste van het beddegoed onder het dek is rood. Deze zienswijze laat zich ook uitbreiden tot het interieur van ruimten en huizen en wel in een bijzonder verband tot pracht en pronk. Men treedt in pronkzalen binnen door roode gordijnen en legt bij ontvangsten roode tapijten tot aan

den stoeprand. Men overtrekt gaarne het inwendige van étuis en foedralen, waar juweelen in bewaard worden, met roode zijde.

Onder de andere kleuren vermeerdert het geel de door het rood uitgestraalde onrust; de rood en gele samenstelling wekt onbehaaglijke, vlammende indrukken. Boosaardiger nog werkt rood in combinatie met zwart, terwijl het door groen het meest gemilderd wordt. Een groene grond kan het zelfs opvroolijken, zooals het groene grasveld het roode laken der jagersjassen, ofschoon ook hier het verband tot het bloed niet ontbreekt. Dempend werkt ook het grijs, maar sterk treedt de bloed-tendentie naar voren door de tegenstelling met wit, ongeveer in de verhouding van schmink en poeder, van wonde en verband, van bloed en sneeuw. Het pronkerig machtige wordt door samenstellingen met goud onderlijnd. Hieraan kan wit het liefelijke, zwart het trotsche en zwaarmoedige toevoegen. Zuiver scharlaken tonen hebben iets van een sanguinische leegte; ze leggen het gemoed, zooals de aanblik van vuurwerk en watervallen, boeien aan en dwingen tot roerloosheid. Merkwaardig is de inspanning om zwarte bloemen te kweeken, waaruit door selectie het laatste spoor van rood moet worden gedestilleerd. Dit is de steen der wijzen in de bloemkweekerij en inderdaad moet iedere soort van wetenschap het rood verschalkt hebben.

In ieder geval onderneemt men een waagstuk, wanneer men roode kleuren draagt en men pleegt ze daarom meestal zoo te toonen alsof ze door een of andere onordelijkheid zichtbaar was geworden,

door openingen en spleten of als verschoven zoom. Wie haar in groote en open vlakken draagt, bevindt zich in het bezit van doodelijke macht —, aldus de opperrechters, de vorsten en veldheeren, maar ook de beul aan wien het slachtoffer wordt uitgeleverd. Hem past de zwarte mantel bij uitstek, waarvan de roode voering alleen zichtbaar wordt op het oogenblik dat hij toeslaat.

Het roode vaan van het oproer duidt de innerlijke zijde of de elementaire substantie van de ordening aan. Het is daarom geen eigenlijk kenteeken, maar het treedt met het vuur der branden en het vergoten bloed op iedere plaats naar voren, waar het weefsel der buitenzijde stuk scheurt. Soms welt de roode oerfstof als uit geheime bronnen of uit kraters op, en schijnt het dat zij de wereld gaat overstroomen. Daarna echter treedt zij, zichzelve verterend, weer terug en blijft slechts in de caesarische toga bestaan.

Aanteekeningen over de roode kleur. *Ueberlingen.*

In Rio de Janeiro kwam ik inmiddels voorbij een tuin, waar courtisanes, in doorzichtige zijde gehuld, zich op een terras tentoonstelden. Zijn door hooge hekken gesloten poorten waren door herculische negers in roode livrei bewaakt en een gloeiend tapijt liep door een palmenlaan tot op de straat. Deze triomf van den lust als geweldige levenskracht had te sterker uitwerking, daar zijn schouwtooneel zich temidden van een ellendige, volkrijke buurt bevond. Zoo onverhuld worden bij ons in Europa slechts kanonnen getoond.

Dat de werking der roode kleur het best door groen gemilderd wordt, berust ook wel op het feit dat hier een uitwisseling van de gematigde en de hevige levenskleur plaats vindt. Zoo is groen de kleur der plantenwereld, waar het leven in kalmer kringloopen werkzaam is. Alleen in de geslachtsdragers, zooals in de bloemen en vruchten, verder ook in de kiemen, komt het rood sterker op den voorgrond. Waar rood en groen zich in groote hoeveelheden vermengen, gelijk in den bloeienden rozentuin, is plaats voor het gevoel van een lichter en trotscher bestaan. Zoo wordt van den heerlijk opwekkenden lichtglans van Chineesche parken verteld, die door lanen van verpulverd baksteengruis zijn doorkruist. Onovertrefbaar is de verdeeling van rood en groen in de donkere pinksterrozen.

Opdat het rood in zijn hoogste hoedanigheid zichtbaar worde, behoeft het evenwel blauw als achtergrond. Dit zal duidelijk worden, wanneer men een klein rood voorwerp op een blauw vlak ziet.

Aan de Abzucht. *Goslar.*

Goslar wordt doorstroomd door de Gose, een smal water, dat aan het Frankenberger veld in de stad komt en ze door het groote watergat van den stadsmuur weer verlaat. Deze zwakke plek werd vroeger door de waterburcht beschermd, een gebouw dat tot de onbekende schatten dezer stad behoort en dat zeer goed bewaard gebleven is.

Binnen de muren wordt de Gose sedert oude tijden *Abzucht* genoemd; deze naam leek mij als aanduiding

van verbruikte en aftrekkende waters zeer zinrijk. Zooals ik verneem gaat hij echter over *Agetocht* op het Latijnsche *Aquaeductus* terug, dat mij minder passend schijnt. Dit is er een mooi voorbeeld van hoe de volkstaal een vreemd woord verwerkt.

Bij mijn dagelijkschen gang over den wal buig ik dikwijls naar het kanaal van den waterburcht af en ga langs de Abzucht terug. Friedrich Georg, die me vandaag begeleidde, maakte mij op een door het water overstroomd voorwerp opmerkzaam, dat wij eerst voor een van die stoffen speelgoedjes hielden, zooals men ze voor kinderen maakt. Bij nader beschouwen ontdekten wij echter dat het een heel klein lammetje was, waaraan nog de navelstreng was te zien. Het voorwerp, dat ons bij den eersten vluchtigen aanblik geamuseerd had, stootte ons dadelijk af, vooral toen wij steeds duidelijker bemerkten dat het hier eigenlijk nog slechts om de laatste nabootsing van een levenden vorm ging, en wel om een nabootsing uit hoogst fijne slamvlokjes, die in den stroom sidderden.

De ontdekking dat een verschijning van het liefelijke, zooals in dit geval, zich slechts aan ons voorspiegelt, terwijl zich in den grond het Niets achter haar verbergt, is niet nieuw voor mij en toch heeft ze altijd iets verontrustends. Zoo ziet men soms in oogen, die slechts uit droevig, vervroren slam bestaan en waarin zich de hoogste graad van menschelijke verstorvenheid verraadt. Er bestaat tegenwoordig een nieuwe soort van schrik, gelijk of men op een verborgen waterkreng stoot — ontmoetingen, waarin een zeer bepaalde theologische toestand wordt aangeduid en tegenover dewelke den mensch de sinds lang vergeten bescherming van strenge reinigingsvoorschriften van noode is.

Het omgekeerd geval daarentegen, waarbij het doode zich als levend openbaart, heeft iets heel pleizierigs. Men meent b.v. een stuk beschimmeld hout te zien en meteen vliegt er een groote sprinkhaan weg, terwijl hij van onder zijn grijze dekvleugels een tweede, lichtend vleugelenpaar ontvouwt.

Fortuna's onkruid. — *Leipzig.*

Temidden van een eenzaam landschap zat ik met een onbekende te kaarten. De tafel stond op den bodem van een ingezakte groeve, een soort van trechter waarvan de bovenste wanden door zwarte steenkoollagen waren gestreept. Ik wilde juist een groote som inzetten, toen de gedachte mij door het hoofd flitste, dat de vent misschien niet eerlijk speelde. Dan zei ik weer tot mezelf: deze speeltafel moet, voor ze op den bodem van de groeve gezonken is, zoo lang gediend hebben, dat een oneindig aantal spelen op haar laken plaats vonden. Als mijn metgezel dus niet eerlijk speelde, moest dat allang ooit uitgekomen zijn. En geld moet hij ook bezitten, want waarom zou het, juist nu hij met jou speelt, op zijn?

Deze overweging, die nog veel ingewikkelder was — zoo ging zij o.a. te rade bij den ouderdom der steenlagen in de groeve en betrok er eveneens de geologie bij voor haar conclusies — bliksemde als een licht op en was even snel voorbij. Het ongewisse

en waarschijnlijke trad geheel terug, daartegenover was het bewustzijn der superioriteit sterk overheerschend.

Door dergelijke toestanden wordt het ons soms klaar, dat er een bijzondere soort van denken, misschien een kortschrift der gedachten bestaat, dat het element der analogieën en verwantschappen grondig samenvat en al spelend beheerscht. De klank van een woord is daarbij soms voldoende om een onbekende taal te verstaan. In de harmonische ordening betrokken, verandert zich het eerste het beste voorwerp dat wij waarnemen, voor ons in een universeelen sleutel.

Dit, en niets anders, is oorzaak van de eigenlijke bekoring aller kansspelen. De roode serie geeft den speler meer dan geld; zij schenkt hem het geloof, dat wij in ons binnenste behoeven — n.l. met de wereld verbonden en in eenklank te zijn. Wanneer het balletje voor ons rolt, het blad voor ons omgedraaid wordt, smaken we een uitgelezen genot — het genot van een allergeheimste, materieele intelligentie. Inderdaad is het geluk niets anders dan de elementaire vorm der intelligentie, — in het geluk denken de dingen, denkt de wereld voor ons meê.

Hierop berust het merkwaardige feit dat wij een tegenstander, die door geluk over ons zegeviert, met dieper wrok bezien dan hem, die ons door geestelijke superioriteit b.v. in het gesprek of op het schaakbord overwint. Tegenover den overwinnaar in den wedstrijd heffen we aan den maaltijd vroolijk het glas, maar de ring van Fortuna scheidt ons bitterder dan de krans van Apollo. Alle menschen van geest zijn

elkanders broeder, maar de ongelukkige is de stiefbroeder van den gelukkige. Hij gevoelt zijn ongeluk sterker, die ziet wat de wereld aan haar lievelingen vermag te besteden. Dezelfde verhoudingen treft men aan bij het dansen, waar de loutere aanwezigheid van een voortreffelijken danser den minder vaardige pijnigt en zijn zwaarmoedigheid verhoogt — hij krijgt het gevoel dat iedereen om hem lacht en dat ieder voorwerp hem moeilijkheden in den weg legt. De gelukkige echter is als een danser wiens schreden op het groote wereldconcert zijn berekend. Hij lijkt op een opera-figuur, zijn gebaren, zijn woorden en wendingen worden door een geheim orkest geordend en geleid — zijn intelligentie bestaat hierin, dat hij een hooger verstand voor zich laat denken.

Daarom wijt de speler het verlies terecht aan storingen van de harmonische constellatie. Het verwisselen van de gewone plaats of het binnenkomen van een onaangenaam mensch kan reeds van ongunstigen invloed zijn. In zulk een verhouding leidt de poging om het geluk door overleg of door stelselmatige inzetten te dwingen om terug te keeren tot een snelle ruïne.

Men kan zich eer nog op den talisman verlaten, waarvan de drager zich als van een tooverkompas bedient, dat hem in de goede richting moet terugbrengen. Reeds in de waarneming van het ongeluk spreekt zich het verlies van de harmonie uit en de overeenstemming wordt niet door inspanning hersteld. Daartoe zou men de ligging van die stofdeeltjes al moeten kennen, waarvan Napoleon zeide, dat er

één voldoende was om hem uit zijn baan te werpen, als zijn ster was getaand.

Leerrijk zijn de gevallen van een levensloop waarbij het geluk terugkeert en zich herhaalt; de mensch komt telkens weer in harmonie met het universum. Deze wendingen zijn in het leven van den speler niets zeldzaams, maar ook bij vorsten en soldaten op te merken. Steeds nog veroorloven zulke curven in een wereld, waar vaak reeds een enkele misstap volstaat voor het verderf, de conclusie tot een sterk rhythmisch gekarakteriseerde intelligentie. Zooiets wordt met vingertoppen gevoeld, en inderdaad zal men dikwijls waarnemen dat fijne, welgevormde handen op een gelukkigen toestand wijzen. Er is een wetenschap van het gunstige oogenblik; wie hierin inzicht wil verkrijgen, raadplege Casanova's compendium.

Deze lectuur weegt op tegen de paperassen van honderd schoolvossen; haar ongemeene beteekenis ligt in het feit dat zij ons laat deelnemen aan een schier verdwenen muzikaliteit van het leven. Alle inspanning weegt niet op tegen de verlichting welke een tijdperk als zoodanig verschaft, doordat het ieder scheepje op zijn rug draagt. De mensch ontwaakt op een goeden morgen als in een huis waar, van den kelder tot aan den nok, alles zingt en klinkt. In zulke ruimten vormen de dingen zich van zelf en nemen gestalte als door een magnetische kracht zoodra men ze met een vinger beroert.

Soms heb ik het gevoel alsof de hoorn des overvloeds zich weer een beetje naar ons toe begint te nijgen, ofschoon geen der levenden zijn gaven ge-

nieten zal. Ons denken neemt de aarde te grondig in beslag dan dat voor het kostelijke onkruid van Fortuna een kruimel zou overschieten.

Over Raskolnikow. *Goslar.*

Door Raskolnikow uit « Schuld en Boete », dat ik daarjuist uit de hand leg, werd mij een der nevenfiguren duidelijker, en wel die van Loesjin, die als een soort van insect wordt beschreven, dat deel neemt aan menschelijke betrekkingen. Het meest afstootende daarbij is, dat dit insect volgens erkende procédé's tewerk gaat; het opereert volgens de regelen van het gezond verstand en beschikt over een nauwkeurige kennis van het juiste en billijke. Zoo zijn er toestanden waarin het tegenover het edelere, maar meer onbezonnen leven macht verkrijgt. Loesjin behoort tot die soort van valsche spelers die er voordeel uit weten te halen dat hun tegenpartij onoplettend speelt. Zulk een voordeel brengt hem b.v. de angst van de zuster en de moeder om Raskolnikow. De tegenzin, dien hij verwekt, berust op het feit dat hij het type van den gewiektste vertegenwoordigt, die als louter technicus van het leven, als het in den grond om geheel andere dingen gaat, de oogen op zijn profijt gericht houdt, dat hem bezwaarlijk zal ontsnappen. Hij zoekt degenen op, die in het nauw gedreven zijn, zooals de woekeraars hen, die schulden hebben. In de partij die men met hem speelt, wordt het bedrog niet door een valsche kaart bewerkt, maar door den valschen inzet, want van hem en zijnsgelijken kan geen winst uitgaan.

Het belangrijke van deze figuur ligt vooral hierin, dat eenieder in zijn leven ooit met haar in aanraking is gekomen, met die soort van ondergeschikte, maar gevaarlijke superioriteit, die op kennis van het levensmechanisme berust.

In den loop der handeling verteekent de auteur de grondtrekken van dit karakter overigens te sterk. Zoo laat Loesjin zich, om Sonja te benadeelen, tot een klaarblijkelijke en onhandig in elkaar gezette misdaad verleiden. Maar juist hiermede treedt hij uit het gebied van zijn kracht, die op betere kennis van de spelregels berust. Ook wordt hierdoor de tegenstelling verzwakt waarin hij tot Raskolnikow staat. De heerschappij van het gemeene is dan het drukkendst, wanneer zij zich van de vormen van het rechtmatige en billijke bedient. Zoodra het tot misdaad komt, vermindert de bitterheid.

In den roman als geheel valt het verward architectonische karakter op — of, beter gezegd, het labyrinthische gevoel, dat het leven verwekt. Dit kan ook zijn oorzaak hebben in het feit dat er, van de Siberische episode afgezien, nauwelijks een stukje natuur in voorkomt. De handeling speelt zich in kamers, huizen, straten en lokalen af, tijdens welke de deelnemers op hoogst opgewonden wijze heen en weer ijlen. Daarbij schijnt het minder op den werkelijken gang van zaken aan te komen dan op het feit dat er een stuk leven wordt afgewikkeld; ieder voelt den drang met iedereen in contact te staan.

Ook het beangstigende der lezing heeft een architectonischen trek — alsof men zich des nachts in een vreemd huis bewoog zonder te weten of men den

terugweg zal vinden. Misschien houdt het ook verband met het feit, dat ik reeds vroeg de neiging bespeurde om in kamers opmetingen te doen. Deze doenwijze gelijkt op die welke ons tegen het bedrog van Indische magiërs ten dienste staat : terwijl we de lens op hen richten, onttrekken wij ons aan de onmiddellijke fascinatie.

Van belang is ook dat men de toeristenstemming niet verliest. Men neemt aan dit schouwspel deel alsof men des nachts langs de straten en pleinen van een onbekende stad wandelde, vol bijzondere opwinding en tusschen beelden van lichtende helderheid. Men ziet in de huizen binnen, in de kamers en herbergen, maar altijd door vensters en deur, want het komt er bepaald op aan dat men nog het kader van deze beelden ziet. Soms voelt men zich tot applaus bewogen, dan weer begint men slaperig te worden alsof men met narcotische stof wordt aangeblazen. Zeldzaam doordringend wordt het visioen vooral daar, waar het leelijke in het perspectief van het medelijden wordt verhelderd. Zooals bij den aanvang b.v., bij de groote biecht van Marmeladow, titulair raadsheer; men voelt zich in een vieze keuken verplaatst, waar het naar brandewijn en etensresten riekt en waarvan de vloer in het halfdonker met zwarte kakkerlakken bedekt is. Maar terzelfder tijd krijgt men den indruk dat men de taal van deze dieren verstaat; zij vervullen de ruimte met een zoet en smartelijk gezang. Doch bij dat alles mag men niet vergeten dat men zich in een vreemde stad bevindt, die men den volgenden morgen verlaten en slechts nog in zijn droom herinneren zal.

Hoe weinig wij in den grond met deze dingen, die wij als door een spleet zien, te maken hebben, weet de auteur beter dan wij. Zoo valt het mij op dat men in het algemeen als den tegenspeler in deze wereld het westelijke type van het slag van den onderzoeksrechter Porfirij pleegt aan te duiden. Dit tegenspel is nochtans van ondergeschikte, psychologische natuur. Zoodra het ernst wordt, voltrekt zich het gesprek binnen zijn eigen substantie. Zoo is het volgende hiervoor een veelbeteekenende trek : wanneer Raskolnikow besluit te bekennen, doet hij dit niet voor Porfirij, die nochtans voor hem voelt, maar bij den zeer onaangenamen luitenant Buskruit. Het gaat hier niet om een moreelen, maar om een sacramenteelen samenhang, waarin Porfirij zich feitelijk zou onderscheiden, zooals Pilatus het in het Credo doet.

Raskolnikow houdt zich bezig met een theorie van de macht; het absurde van zijn denkbeelden ligt vooral in hetgeen betrekking heeft op Napoleon. Overigens bewegen zich in zijn omgeving gestalten, die zeer zeker in betrekking staan tot hetgeen wij onder macht begrijpen. Naast het priesterlijke toont zich ook overal een vorstelijk element. Dit vorstelijke element treedt in de Karamazows en vooral in de Dæmonen nog duidelijker naar voren, kondigt zich echter ook reeds in « Schuld en Boete » aan en wel in de uiterst merkwaardige figuur van Swidrigailow. Terwijl de grondstof in de priesterlijke naturen, zooals bij Aljosja in den vurigen, vloeienden vorm verschijnt, treedt hij hier onder lage temperaturen op en laat zich, gelijk het kwikzilver dat tot op het vriespunt zinkt, niet meer op de moreele indeeling aflezen. In deze figuren wordt de Russische tegenhanger van den « Uebermensch » duidelijk en wellicht een tegenhanger van groote werkelijkheid.

Dit komt vooral in de betrekking tot het goede uit, die bij alle verwijdering toch geen theoretische bleekheid bezit. Het goede, om bij dit woord te blijven, krijgt hier eer een soort van museale hoogachting; men kent zijn krachten als die van een oud, beproefd instrument, waarvan men zich naar welgevallen bedient om heerlijke melodieën te spelen. Men beschikt over een onbedrieglijk instinct voor de middelen waarmee men onder de menschen verwoestingen kan aanrichten. Daarbij ontbreekt de quantitatieve trek, die zonder twijfel voor de diepte van het genot nadeelig is. Niet de omvang van het schouwtooneel beslist over het spel. De verachting voor de menschen is grondiger; de wijze waarop die wezens in schande verzinken, vooral van beteekenis. Op dit gebied levert Swidrigailow nog bij zijn zelfmoord een sterk staaltje.

Dostoiewski laat deze figuren slechts optreden in een toestand van verzwakking. Hun bloeiperiode zou dan ook wel vroeger zijn te dateeren, in een tijd dat een door lijfeigenen omgeven feodale kaste in enkele vertegenwoordigers individueele vrijheid erlangt, bij overigens ongewijzigde verhoudingen. Daarom is het onwaarschijnlijk dat het thema op een ander punt der aarde in dezen zin zou worden voortgesponnen, ofschoon het aan pogingen niet ontbreekt.

In koffiehuizen. *Goslar.*

Ik zat in een groot café waar een orkest speelde en vele, goedgekleede gasten zich verveelden. Om de toiletten op te zoeken, ging ik door een met rood fluweel behangen deur, maar weldra verdwaalde ik in den wirwar van trappen en elegant ingerichte ruimten in een vleugel die erg vervallen was. Ik dacht in de bakkerij terecht gekomen te zijn; een leege gang, die ik doorliep was als met meel bestoven en zwarte kakkerlakken kropen op de muren rond. Er scheen nog te worden gewerkt, want ik kwam aan een hoek waar een rad met langzame rukjes een riem dreef; daarnaast ging af en toe een leêren blaasbalg op en neer. Om in de bakkerij zelf te zien, die daar wellicht onder gelegen was, boog ik me ver uit een der blindgemaakte vensters, die op een verwilderden tuin uitzagen. Het lokaal waar ik op deze wijze kon binnenkijken, zag er echter meer als een smidse uit. Bij iederen stoot van den blaasbalg sprankelde een open kolenvuur, waar gereedschappen in lagen te gloeien, op; en iedere wenteling van het rad zette allerlei eigenaardige machines in beweging. Ik zag dat men zich van twee bezoekers, een heer en een dame, had meester gemaakt en hen dwingen wilde hun kleeren uit te trekken. Zij verweerden zich heftig en ik dacht bij mezelf: « Werkelijk, zoolang ze nog die goede kleeren aan hebben, zijn ze in veiligheid. » Het scheen me nochtans een kwaad voorteeken, dat de stof hier en daar al onder de grepen scheurde en dat het vleesch door de scheuren te zien was. Stilletjes verwijderde ik me en het

gelukte me den weg naar het café terug te vinden. Ik ging weer aan mijn tafeltje zitten, maar het orkest, de kellners en de mooie zalen verschenen mij nu in een heel ander licht. Ook begreep ik dat het geen verveling was, wat deze bezoekers gevoelden, maar angst.

De phosphorvlieg. *Goslar.*

Rond het middaguur sloeg ik in een inham van den Steinberg een groot wespennest gade, dat half geopend was. Daarbij viel me een kleine vlieg op, met zwarte en gele ringen en vooral opmerkelijk door twee heldere vlekken die als katte-oogen aan het voorste deel van den romp oplichtten. De diertjes loerden voor den ingang van het nest, terwijl de wespen in- en uit vlogen. Zij voerden wel een of ander roofplan in het schild, waarvan ik de uitvoering graag had bijgewoond. Misschien ook was het hun om een kinder-schaking te doen.

Terwijl ik daar aan het kijken was, hoorde ik hoe twee knapen aan den rand van de aanplanting voorbijslenterden. Zij waren in een metaphysisch gesprek verdiept zooals kinderen het niet zelden voeren, wanneer er geen volwassenen in de nabijheid zijn. Jammer genoeg ving ik maar een zin op :

« ... en weet je wat ik geloof ? Wat wij hier beleven is maar gedroomd; maar na den dood beleven we hetzelfde in werkelijkheid. »

Ik deed vlug een paar stappen opzij om dien knaap te zien; het was de elfjarige zoon van een wegwachter, die in de buurt woont. Zulke kinderen zijn

natuurlijk intelligenter dan wij. Men moet er helaas bijvoegen dat deze soort van onmiddellijk inzicht spoedig verloren gaat; de beslissende tijd is die van de stemwisseling. Ook ik herinner me nog zeer goed mijn eerste metaphysische voorstellingen; een ervan was dat ik de groote menschen voor tooneelspelers hield die zich, zoodra ze onder elkander zijn, met heel andere dingen bezig houden. Zoo hield ik ook de school voor een door hen uitgevonden begoocheling. Eens toen ik andere, oudere kinderen met schoolransels voorbij zag komen, begon ik toch te twijfelen, maar dacht dan meteen : « Die hebben ze alleen naar hier gestuurd om mij dat te laten gelooven; achter den volgenden hoek gooien ze die ransels weg. »

Overigens valt het op hoe, wanneer men een of andere zaak gadeslaat, zooals die van de wespen hier, men tegelijk van andere verborgen dingen kennis krijgt, gelijk de jager op loer of de soldaat op voorpost. De eerste erotische indruk deed ik op, toen wij als kinderen in een oud huis verstoppertje speelden. Wanneer men zijn aandacht op een of ander punt concentreert, komt men in een bijzondere verhouding tot de wereld als zoodanig te staan, en wie een geheim ontdekt, hem naderen ook zonder dat hij de bedoeling heeft, er vele andere. Op een ondergeschikt plan gaat dit ook voor den uitvinder op; hierin is men niet afhankelijk van een wilsbesluit, men wordt uitvinder door in de positie van den uitvinder te komen. Vandaar dat menschen met zulk een aanleg dikwijls op de verschillendste gebieden een gelukkige hand hebben.

Historia in nuce : de aanvulling. *Goslar.*

Wanneer wij een bepaalde kleur gedurende eenigen tijd bekijken, brengt ons netvlies de aanvullende kleur voort. Zooals ieder zintuigelijk verschijnsel, heeft ook dit zijn geestelijke beteekenis; wij kunnen eruit besluiten dat ons een verhouding tot de wereld als tot een geheel gegeven is. Wanneer een of ander van haar onderdeelen onze aandacht bovenmatig in beslag neemt, roept de geest het ontbrekende als een heelmiddel op.

In dit verband blijkt tegelijk onze zwakte, die hierin bestaat dat wij slechts in staat zijn het geheel in 's levens volg-orde op te nemen. Ook nemen wij het ontbrekende eerst als tegengestelde kleur waar. Wij vorderen niet in rechte lijn, maar in golfbewegingen, en niet van trap tot trap maar van uiterste tot uiterste. Afwijkingen van deze soort zijn als onvermijdelijk te beschouwen, ze hooren bij het leven, dat een pulseerend element bevat, zooals het zich reeds in de ademhaling of den hartslag openbaart. Nochtans beschrijven wij onze geestelijke baan gelijk de wijzer van de klok, die zich voortbeweegt terwijl de slinger heen en weer gaat.

Zoo komt het dat wij in het verloop van onze jaren of ook van de generaties van hooger inzicht blijk geven dan op ieder der oogenblikken, waaruit dit verloop is samengesteld, mogelijk is. Wie dit in het oog houdt, begrijpt vele tegenstrijdigheden van onze natuur. Zoo zijn we doorgaans tot ongerechtigheid geneigd en niettemin zien wij in den loop der tijden ook dat, wat hartstocht ons verborgen hield; ons

oordeel wordt juiſter. Bij alle nietigheden waarmee wij ons inlaten, treedt in de herinnering het groote en waarachtige ſteeds duidelijker naar voren. Hoezeer wij ook onderworpen zijn aan den geeſt des tijds, we voeren toch tegelijk op ieder gebied van het leven een eeuwig proces ertegen. En zoo bezitten wij op elk terrein een neiging tot aanvullen, waarvan een heilzame werking uitgaat.

Zeer mooi demonſtreert zich dit in het geval van den grooten hiſtoricus : onze geschiedenis die een geschiedenis van partijschappen is, wordt door een goddelijk oog aangevuld. Architectonisch gesproken teekent de hiſtoricus in het babylonische plan onzer bemoeiingen de booglijnen, waarvan de waarneming zich noodzakelijk onttrekt aan de handelende machten, die op de dragende pijlers gelijken.

De zinnia. *Ueberlingen.*

Er zijn rijkdommen die als geschenken in ons leven komen. Op een dag vinden wij ze als beelden die zich uit het onzichtbare ontvouwen en weldra zijn ze ons vertrouwd, zijn ze ons eigendom. Zoo ging het mij ook met de zinnia, een bloem die eenige jaren terug onze tuinen binnen kwam.

Naaſt de qualiteiten die de tuinman aan haar moge roemen, ligt het verrassende van deze plant vooral in de gewilligheid waarmee zij de kleur als medium dient. Niet alleen brengt zij, zooals onze andere tuinbloemen, een rijk gamma van zuivere tonen voort, maar haar begaafdheid is inzooverre eenig als ze volgens verschillende sleutels een gansche rij

van die gamma's vermag te ontwikkelen. Zoo schijnen haar bloemen uit zeer verschillende ſtoffen gesneden en geſtanſt; uit elpenbeen, uit fijne huiden, uit fluweel of uit gegoten erts. Hieraan beantwoordt de overvloed van pigmenten die zich op de bloembladen neerslaan als bont krijt of als Chineesche inkt, ook als olie-, ſteen- of metaalkleuren, en dit al weer met talrijke vermengingen.

Een hoogere ontwikkelingstrap veroorzaakt het kleuren der onderzijde, die dikwijls zichtbaar wordt doordat ieder bloemblaadje een beetje krult. In andere gevallen vloeit de kleur bij wijze van zoom op de bovenzijde over gelijk Chineesche inkt over een vochtigen rand. Deze onderzijden scheppen, hetzij door harmonie, hetzij door tegenſtelling heerlijke teekeningen. Zeer mooi is b.v. het volgende : kleur der bloem in den aard van diep fluweelrood goudlak, de afzonderlijke blaadjes, die elkaar als ronde dakpannen dekken, met helgouden rand. In het midden vormt een bosje nog ongerepte meeldraden een gouden knop.Deze teekening herhaalt zich in donkerbruine, zwarte, scharlaken- en ſteenroode varianten, terwijl de kleuren nu eens op een porcelein-gladden, dan weer op een weeken, mullen achtergrond ſtaan.

Den diepſten indruk verwekken deze bloemen, wanneer ze de kleuren van gloeiende metalen nabootsen en dan vooral bij die soorten die in kolven groeien. Weliswaar ontbreekt hun het helle, vuurwerk-achtige, dat verschillende hyacinthen en vooral de kniphofia kenmerkt, maar anderzijds krijgen zij kleuren die den hevigſten gloed gelijken, waarbij de warmte overweegt op het licht. Zoo schijnt een

gloeiende rook hen te omsidderen ofwel een bont gespetter van versch gegoten metaalkernen van hen uit te gaan. In menigvuldige variëteiten ontwikkelt zich het motief van het langzaam afkoelende erts, waarin helle randkleuren concentrisch verdonkeren. Zulk een aanblik verwekt een levendige, bijna smartelijke vreugde, waarbij het hart door een gloeiende ontroering aan de verwantschap met de aarde wordt herinnerd.

Naar ik zie is de zinnia tot in de kleinste tuintjes verspreid, zij het dan zonder den roem, die de tulp begeleidde. Het is jammer dat Brockes haar niet kende; hij zou haar in zijn « Irdisches Vergnügen » een onvergankelijk bloemperk hebben gegeven. Als men een nieuwe bloem ziet, begrijpt men den gril van den despoot, die een prijs overhad voor de uitvinding van een nieuw genot. Ook krijgt men een denkbeeld van de onuitputtelijke vruchtbaarheid der aarde, wanneer men bedenkt dat geheel deze pracht misschien afkomstig is van een snuifje zaadjes, die een eenvoudige brief omsloot. Weldra echter strooien haar nieuwe kleuren zich als door een vonkenwerper geslingerd over de aarde uit.

Nabeschouwing over de zinnia. *Ueberlingen.*

Terwijl ik me de omstandigheden, waarin een nieuwe gedachte in me opkwam, meestal slechts vaag herinner, blijft me de eerste indruk in volle scherpte bij — bijna alsof het hier een andere soort van tijd gold, een lichter en doorzichtiger medium, waarin ook het verst verwijderde zijn kleuren en omtrekken

helder bewaart. Zoo zag ik de zinnia voor het eerst op een van mijn wandelingen met Friedrich Georg aan den Mulden-oever bij Fischerdorf, en wel in een variëteit die op een rozet van pas geslagen en langzaam afgekoelde ducaten geleek.

Merkwaardig is dat zulke herinneringen mij ook de gedachten scherper terug voor den geest brengen, waarmee ik juist bezig was; ze staan als lichten in het verleden. Zoo onderbrak dit schouwspel ons gesprek over de onmogelijkheid van een ordening zonder leemten in deze wereld; en juist aan die onderbreking wijt ik het dat de bijzonderheden mij nog voor den geest staan.

Zoo gaat van beelden een hoogere zekerheid uit; zij vormen den grondslag van ons geheugen. Overal is het de aanschouwelijkheid die het geestelijke machtig bezielt; zij is de bron van eerste orde voor al het theoretische. In den loop der beschaving treden hier gemakkelijk wanverhoudingen op, doordat de geest zich op bronnen van tweeden en derden rang verlaat, zoodat danook in onze wetenschap juist het vast-gestelde als bron wordt aangeduid. Hierdoor wordt de oorspronkelijkheid tot een zeldzaamheid en inderdaad nemen de woorden *oorspronkelijk* en *zeldzaam* in het spraakgebruik een sterk gelijkende kleur aan.

Daartegenover is op te merken dat de mensch oorspronkelijk geboren wordt en dat ook de verplichting om zich in dezen toestand te houden, bestaat. Er is, naast de vorming en het opkweeken door de verschillende inrichtingen, een onmiddellijke verhouding tot de wereld en daaruit komt onze oer-

kracht voort. Het oog moet, zij het ook slechts voor de tijdspanne van een opslag, de kracht bewaren de werken der schepping als op den eersten dag te zien, 't is te zeggen, in hun goddelijke pracht.

Er zijn tijden — en wellicht ook toestanden — waarin deze gave onder de menschen verdeeld is gelijk de dauw die op de bladeren ligt. In andere wederom vervliegt de gouden æther, die de beelden omvloeit, en de beelden blijven slechts in hun gegeven vormen achter. Hier kan alleen de onmiddellijke aanschouwing, b.v. als poëzie, de onmetelijke waarde van een bron erlangen, die in de woestijn ontspringt. Waar de taal verstarde, kan een enkel vers tegen heele bibliotheken opwegen, en in zulk een klimaat worden de onvergelijkelijke onderscheidingen bewaarheid zooals Hildebrand ze voor Dietrich von Bern opeischt :

« ... De kracht der aarde
werd in twee helften onder ons verdeeld,
de eene kwam op alle de miljoenen,
de and're kwam op Dietrich gansch alleen. »

Uit de dagbladen. *Stralau.*

« Daar heb ik jullie eindelijk, lieve jongens ! »

Over dezen doodengroet van een moeder voor de lijkbaar van haar beide zoons brachten de dagbladen 's morgens een bericht. Ik moest lang en in verschillende richtingen daarover nadenken. Zoo scheen het me wonderlijk dat in een tijd waarin de taal zich in volle ontbinding bevindt, een eenvoudige vrouw

een zin van zulk een onweerstaanbare kracht vermag te vormen [1].

De gebeurtenis zelf bleef geheel in het kader van de gemengde berichten. Twee jonge arbeiders, gebroeders, die reeds sedert eenigen tijd op den slechten weg waren geraakt, waren bij een misdaad op heeter daad betrapt, waarna een moeilijke achtervolging was gevolgd. Nadat de drijfjacht steeds nauwer was geworden, had men ze in een huis geblokkeerd en na een vrij lange beschieting over en weer, tot overgave gedwongen.

Ik neem aan dat men deze vrouw eerst bij haar zoons bracht, nadat de gerechtelijke formaliteiten, die in dergelijke gevallen gebruikelijk zijn, achter den rug waren. Gendarmen, justitie, wetsdokters hadden reeds hun plicht vervuld, waren echter voor een deel wellicht nog aanwezig, evenals de verslaggevers en de nimmer ontbrekende, binnengedrongen nieuwsgierigen.

In dezen verschrikkelijken toestand, voor het aanschijn zoowel van de onverbiddelijkheid der openbare meening als ook van het staatsgezag, lijkt het ondenkbaar dat een vader openlijk voor de familieverwantschap uitkomt. Om dit te bestaan moet hij zijn eigen gramschap op den voorgrond brengen of zich nog duidelijker demonstreeren door, zooniet met woorden dan toch door zijn gedrag, te kennen te geven dat zijn zoons zijn ontaard.

In de woorden van de moeder daarentegen gaat het alleen en uitsluitend om de materieele en substantieele saamhoorigheid; de zoons worden herkend en erkend, en tegenover deze begroeting blijft het zonder

1. De Duitsche tekst luidt : « Hab' ich euch endlich, meine lieben Jungen ! »

belang of het hier in de moreel-juridische wereld nu goede en voorbeeldige menschen betreft of moordenaars en inbrekers. Hier treedt niet alleen het onderscheid tusschen het tragische en het louter treurige, maar ook het verschil tusschen de tragische en de moreele wereld ten duidelijkste naar voren.

Tegelijk verraadt zich in dezen volzin een openlijke superioriteit ten opzichte van de staatsche ordening — een soort van zwaartekracht die zich door niets laat weerhouden. Het is merkwaardig hoe schamel en onzeker daarbij het wettelijke bestel met zijn ceremonieel en zijn uniformen worden kan. Iets dergelijks werd mij eerst in den burgeroorlog duidelijk — ook de revoluties zijn ondenkbaar zoolang de moeders niet meedoen. Dan echter komen er oogenblikken, waarin de beste soldaten het schieten vergeten. Waar de vrouwen den doodsangst afwerpen, voltrekken de dingen zich met het geweld van een vloedgolf.

Aan zulk een zin kan men ook zien, dat hij in een diepere beteekenis juist is, vanaf de onfeilbare keuze der woorden tot op de plaats en volgorde waarin de klinkers zijn gerangschikt. Zoo doet in haar tweede deel de klacht met de drie betoonde klinkers drie machtige schreden neerwaarts [1]. Juist bij het begin echter klinkt er iets zeer eigenaardigs en ongehoords doorheen, namelijk de geheime jubel waarmee een van nu af onverliesbaar geworden bezit wordt vastgegrepen. De mannelijke baan wordt als die van den vliegenden visch gezien; uit de elementen opduikend, gaat zij voor een wijle door het kleurige licht en keert tot de diepte terug.

1. « —, meine lieben Jungen. »

Nabeschouwing. *Ueberlingen.*

Overigens merkte ik in deze zaak nog iets bijzonders op : wanneer ik hoor dat gebroeders op zulk een misdaad zijn betrapt, dan schijnt mij het crimineele in zekere mate verzacht of verzwakt. Hier moet een herinnering meewerken aan tijden, waarin de samenhang der verwantschap in rechtszaken besliste. Er bestaat een tegenovergestelde opvatting, namelijk dat hier het misdadige op bijzonder boosaardige wijze tot uiting komt, in zooverre het zich tot de familie uitbreidt in plaats van zich tot individuen te beperken — en zooals ik uit de gerechtelijke uitspraken en courantenbeschouwingen opmaak, is deze opvatting bij ons de overheerschende. Daaraan beantwoordde zonder twijfel reeds de handelwijze van de vroege koninklijke en priesterlijke bureaucratie, en inderdaad mag men, waar families met den staat in conflict komen, besluiten dat er nog plaatsen zijn waar de dressuur nog niet heelemaal gelukt is.

In de kennis van deze tegenstelling zou een kleine sleutel kunnen verborgen liggen, waardoor de enkeling, veel betrouwbaarder als door lichamelijke kenteekenen, zou kunnen vaststellen of en in hoeverre hij tot het oer-ras behoort.

Aanschouwelijk scepticisme. *Steglitz.*

Naast het theoretische scepticisme der wijsbegeerte bestaat er nog een gevaarlijker, aanschouwelijk scepticisme — een van de norm zeer ver verwijderde soort van inzicht, dat misschien slechts mogelijk

wordt door het feit dat de natuur de gewaden, die zij het leven omwerpt, niet scherp genoeg afmeet. Zoo blijft aan de naden allerlei overbodigs bestaan. Overbodig is bijvoorbeeld dat de visch, nadat de keukenmeid hem geslacht heeft, in de gloeiende pan nog sprongen maakt. Evenzoo doen wij in toestanden, waar we misschien de voorkeur aan bewusteloosheid zouden geven, bijvoorbeeld bij een val in den afgrond, nog overbodige waarnemingen.

Wat feitelijk voor ons natuurlijk leven overbodig en smartelijk is, kan in het geestelijke ongemeen leerrijk zijn. Er is ook een graad van verbazing, die de vrees verdringt; in dezen toestand wordt de fijne sluier opgelicht die de wereld bijna steeds bedekt. Zoo zegt men dat in het middelpunt van een cycloon volkomen windstilte heerscht. Men moet daar de dingen minder beïnvloed, lichtender en helderder waarnemen dan elders. Op zulke plaatsen openen zich voor het oog excentrische inzichten, want de overdreven werkelijkheid gelijkt een spiegel waarin ook het bedrieglijke zichtbaarder wordt.

Het schijnt me toe, dat ook in den oorlog en wel onmiddellijk na de bestorming van den eersten loopgraaf, een dergelijke stilte ontstaat. Na den orkaan der artillerie, na de bestorming, na het gevecht van man tegen man, trad een diepe ebbe in. Het woedend geweld van den slag werd op zijn hoogtepunt door een plotseling zwijgen afgewisseld. Met de vernietiging van den tegenstander was de wet van het handelen vervuld, maar ook opgeheven, en het slagveld geleek voor een wijle een mierenhoop, waarvan het oproer onder den ban der zinloosheid verstart.

Ieder stond roerloos — als een toeschouwer, voor wiens oogen een reusachtig vuurwerk is uitgebrand, maar tegelijk als een handelende die verschrikkelijke daden heeft verricht.

Dan begon men het eentonig geroep der gewonden te hooren; het was of een enkele geweldige ontploffing allen tegelijk getroffen had. Deze kreten, waarin het verbazende lijden van het menschelijk schepsel tot uiting kwam, waren als het late protest van het leven tegen de nog rookende historische machinerie, die achteloos over vleesch en bloed was heengerold.

Dergelijke oogenblikken herinner ik me zoo sterk dat ik nog den reuk van den kruitdamp meen te proeven, die in nevels van den door granaten omgewoelden grond opsteeg. Het was een wonderlijke uitdrukking van verwarring die op aller gezichten geschreven stond — alsof achter vurige als door een tooverslag verzwonden theaterdecors de verbluffende oplossing van een lang gezocht raadsel was verschenen. Voor het afgematte innerlijke oog glansde de complementaire kleur van een gloeiende en bliksemende illusie op, die zich uit de dofheid van den droom voedde en uit een aan waanzin grenzenden hartstocht.

Dat de wereld een reusachtig gekkenhuis is, maar dat achter de krankzinnigheid methode, ja wellicht boosheid zit... dat men, onder de wet van een hoogere regie, als een improviseerende figurant aan een tooneelstuk heeft deelgenomen, terwijl men niet denken kon en welks samenhang men nu eerst met het bewustzijn inhaalt en ervoor verstart... dat men

in den hoogsten zin des woords, Pruisisch gesproken, *dienst* gedaan heeft.. dit alles wordt in den gedachteloozen toestand vermoed, waarbij zich uitputting en scherpzinnigheid vermengen, en met een door de nabijheid van den dood verscherpten achterdocht.

Misschien had de wereld zich te weelderig getooid met de roode en gele kleuren des vuurs; achteraf kwam haar zwarte geraamte te voorschijn. Daarboven echter zweefde gelijk een veder een zeer blij gevoel, dat leek op datgene waarmee men zich bij het ontwaken gedroomde tormenten herinnert.

Was het niet alsof de wereldgeest zijn hulsels een beetje te heftig, een beetje te haastig had bewogen, zoodat het versluierde voor een oogenblik aan de doffe zinnen verscheen? Wanneer de wereld uit haar voegen treedt, ontstaan er reten waardoor wij de geheimen van de architectuur raden, die ons gewoonlijk verborgen zijn. Zoo scheen het me toe alsof voor een oogenblik een diepere werkelijkheid als die der overwinning de harten overweldigde, terwijl vanuit de tweede linie de doodelijke vuurmonden reeds opnieuw op hen werden gericht.

Scrupulanten en bazuinblazers. *Ueberlingen.*

Het scrupuleuze en microscopische der neigingen behoort tot de eerste voorteekenen waardoor zich de verzwakking van de natuurlijke gezondheid verraadt. Onze zintuigen zijn op een zekere vlotheid ingesteld om met menschen en dingen om te gaan. Wanneer wij wel te pas zijn, moet ons genot levendig,

ons toetasten beslist en de eetlust niet al te kieschkeurig zijn. Zoo moeten ons in het gewone doen de huidporiën van het menschelijke gelaat onzichtbaar blijven.

In den toestand der verzwakking daarentegen treedt de totaalindruk op den achtergrond en de détails dringen zich op. De geestelijke en lichamelijke prikkelbaarheid wordt waakzamer en de zinnen worden door een ongepaste verfijning gescherpt. Geluiden, reuken en kleuren maken gemakkelijker indruk, spijzen verwekken afkeer. Het gehemelte wordt vooral afkeerig van vleesch, evenals van tabak en sterken drank; deze tegenzin breidt zich spoedig uit tot den omgang met degenen die in zulke genietingen genoegen vinden. Hier ontwikkelt zich de onverdraagzaamheid der geheelonthouders.

Het verstand toont zich geneigd tot aanmerkingen, tot weifelen en haarklieverijen. Het achterbaksche, het dubbel- en veelzinnige der taal komt sterker naar voren. De verbanden daarentegen verdwijnen in de schaduw; de geest neemt minder de volzinnen en constructies als de afzonderlijke woorden op. Hieruit komt een toegespitste en dwaze zucht tot tegenspraak voort, die den gang van iedere onderneming stoort. Bij het schrijven ontwikkelt zich een soort van overdreven reinheid, de gedachte streeft een steeds fijnere zegging na, de grammatische twijfel begint den vrijen stroom der ideeën te remmen en stijgt tot subtiele spitsvondigheid. Zoo ontstaat een gefiltreerde stijl, die somtijds door zijn onvruchtbare schoonheid en kunstmatige gezondheid verbluft, een proza voor vegetariërs. Hiermede komt een zeker

leeg classicisme overeen in de beeldende kunst.

Tot deze afdeeling behoort nog een soort gevoeligheid, die ook de moreele trekken als door een vergrootglas vermag te zien — de ziekelijke scherpzinnigheid van wie zijn appetijt in de menschen heeft bedorven. Dan worden de gezichten door geheime wanverhoudingen geteekend, het lachen wordt onaangenaam, de toon der stem verraadt meer onverhuld de bedoelingen die de spreker in zijn schild voert. Deze fijngevoeligheid breidt zich ook licht uit tot de beschouwing van zijn spiegelbeeld, zooals bij den biecht-scrupulant, een type dat ook in protestantsche landen niet ontbreekt.

Aan de categorie der scrupulanten, die de dingen met de fijnste gewichten wegen, beantwoordt een andere, die slechts met centenaarslasten omgaat en welke men die der bazuinblazers kan noemen. Deze tweede soort is schier nog bedenkelijker, want terwijl het stuifkoren toch nog een schamel stukje aarde omvat, heerscht hier het volledig onzekere element der lucht. De dingen nemen hier een winderig en opgeblazen, een scheef en gezwollen karakter aan. Ze wentelen als windwijzers in den storm van humeuren en invallen.

Terwijl men zal bevinden dat de scrupulanten tot pessimisme geneigd zijn, overheerscht bij de bazuinblazers het optimisme. De eenen hebben iets stoelvasts, ingetogens, de anderen iets beweeglijks en ongedurigs. Hier boort de geest peuterig als een horlogemaker, zich in steeds fijnere hulsels, ginds blaast hij met krachtige stooten een reeks van afwisselende luchtbellen omhoog. Hier ziet men den concentrisch, ginds den excentrisch werkenden geest. De eene sluit zich gaarne in secte-achtige verhoudingen op, de andere houdt van groote vergaderingen en van de open markt. Als men een bazuinblazer in den loop der jaren nagaat, zou men een catalogus van zijn gewoonten kunnen aanleggen — als philosoof bijvoorbeeld blaast hij zich dwars door alle stelsels heen.

Als bezoeker hoort men den bazuinblazer reeds beneden in de gang; hij komt met drukte binnen en pakt het gesprek onmiddellijk bij de kern aan. Als hij wordt tegengesproken, maakt hij zich onder grofheden uit de voeten. Zijn wrok duurt echter niet lang; dit is een schouwspel dat zich alle halve jaren herhaalt. Wellicht hebben de denkbeelden, waarvoor hij zich de laatste maal beijverde, zich intusschen reeds in hun volle opgeblazenheid onthuld. Het zou vergeefs zijn hem daarop te wijzen, want het ontbreekt hem aan intellectueele schaamte en daardoor aan werkelijke verantwoordelijkheid.

De scrupulant daarentegen sluipt stillekens binnen, liefst rond het schemeruur. Dikwijls voelt men zich verrast door zulk een fijne manier om de dingen te zien. Weldra echter komt, gelijk de horrelvoet, de misvorming voor den dag; hij veronderstelt dat wij met de een of andere ongerijmdheid instemmen. Bevindt hij dat we ontoegankelijk blijven, dan neemt hij afscheid met spitsvondige wendingen en laat zich niet meer zien. Maar anderzijds hoort men nog wel van hem en de zijnen, want dikwijls beschikken zulke geesten over sectevormende kracht.

Van dergelijken aard zijn de beide afwijkingen

waarmede men hoofdzakelijk in aanraking komt. Zij gelijken de holle en de bolle spiegels, die de beelden elk in een andere richting vervormen. Dikwijls kan het schijnen alsof niets zeldzamer is dan het stevige, gezonde verstand. Het is dan ook alleen dit gezonde verstand dat de dingen op hun plooi weet te brengen. Niet de ontelbare slagen, die er naast zijn, drijven den spijker in den muur, maar de enkele die raak is.

Aan het strand, III. *Helgoland.*

Op mijn eerste wandeling in het Oberland verraste mij in de nabijheid van het noordelijk punt een ruw en veelstemmig geschreeuw; het herinnerde er mij aan dat tot de merkwaardigheden van dit eiland ook een zomerkolonie van noordelijke zeekoeten behoort.

Even daarna zag ik de vogels van de klippen af komen; hun schuilplaatsen waren door de overhangende rots aan het oog onttrokken. Alleen de af- en aan-vliegende dieren kon men zien; zij zweefden lijnrecht naar de broedplaatsen toe, zooals bijen naar een reusachtige korf, en keerden vandaar naar de vischplaatsen terug. Tevergeefs trachtte ik hen met de oogen te volgen; zij vlogen ver de zee in en verdwenen als punten in het oneindige. Evenzeer doken de terugkeerenden uit de leegte van het gezichtsveld weer op.

Dit schouwspel was van een tooverachtige regelmaat; zijn aanblik verwekte een toestand van verstarring. De zee nam het uitzicht van een blanke schijf aan, vanuit welker omtrek het gevederde volkje

straalsgewijze naar een geheimzinnig middelpunt toe schoot om zich daarna in de zelfde orde weer te verspreiden. Het scheen den narcotischen glans van dezen spiegel nog te verhoogen dat het fijne net der vluchtlijnen er zich op afteekende als een nauwkeurige graadindeeling.

Dergelijke figuren bewerkstelligen tevens een bijzondere verfijning, een cristallisatie van het oog; ze schijnen als dubbel geslepen glazen een grootere scherpte aan den blik te verleenen. In hun tellurische mathesis bieden zij een der machtigste schouwtooneelen waarin zich, naakter dan elders, heerschappij en orde van deze aarde openbaren. Ook vermengt zich in hun aanblik, zooals in het tweede gezang van den *Messias*, iets van ontzetting met het gevoel van triomf—als voor de bewegingen van een gekluisterde macht. Vooral voelen wij echter, als in een oermelodie, in hen iets dat met ons verwant is—het koene dubbelspel van den geest, dat ons zoozeer in beslag neemt en toch zoo diep verborgen blijft. Aan den eenen kant streeft dit spel naar de hoogste, metaal-scherpe klaarheid van het bewustzijn, aan den anderen kant verliest het zich in de woeste zones van het elementaire geweld.

In beide deze strekkingen, die zoozeer van elkander afwijken, ja die elkaar schijnen te weerspreken als droom en werkelijkheid, verbergen zich eenheid en menigvuldigheid van deze, onze zoo raadselachtige aarde. Wij vinden ze terug in ieder groot conflict van dezen tijd, in ieder van zijn theorieën en belangrijke verschijnselen, ja in het karakter van elke persoonlijkheid van beteekenis. Niets is voor ons zoo

beteekenisvol als deze neven-elkander-stelling van de wilde ontbonden kracht en de onbewogen koenheid der aanschouwing — dit is onze stijl, een stijl van vulkanische precisie, waarvan men het wezen misschien eerst na ons zal begrijpen.

Niettemin zijn er veel dingen, die het historisch bewustzijn zich nauwelijks zal kunnen voorstellen, als bijvoorbeeld de grillige en ongeregelde manier waarop de elementaire en de organisatorische zijde van onze macht elkander aflossen als vuur en ijs. Wij reizen door deze wereld als door een titanische stad, waar hier den gloed van schrikkelijke branden wordt ontstoken, terwijl ginds de werklieden bezig zijn met de grondvesten van geweldige gebouwen. Snel achtereen wisselen zich beelden af van een diep en dof lijden, dat zich als in droomen voltrekt, met de dæmonische onverstoorbaarheid van den geest, die den chaos aan de heerschappij van zijn lichten en bliksems en zijn cristallijnen figuren onderwerpt.

Maar zooals hier het beeld der zeevlakte zich met de scherpe bewegingen der insecte-achtige vogels vereenigt, zoo zijn er ook oogenblikken te vermoeden, waarop deze groote motieven elkander naderen en in elkaar versmelten, en het is mogelijk dat in deze vereeniging het metaphysische gedeelte van onze opdracht schuilt.

Over de ongedwongenheid. *Goslar.*

De dingen waarvan niemand het gemis voelt, zijn niet de slechtste. Tot hen behoort de ongedwongenheid, de désinvolture — een houding waarvoor ons [1]

1. Bedoeld is hier : in het Duitsch.

de passende uitdrukking ontbreekt. Men vindt het woord meestal door « Ungeniertheit », ongeneerdheid vertaald; en dat is in zooverre juist als het een gebaar beteekent, dat geen omwegen kent. Tevens schuilt daar echter nog een andere beteekenis in en wel die van aan goden gelijke superioriteit. In dezen zin versta ik onder désinvolture de onschuld van de macht.

Waar de ongedwongenheid ongerept is kan over de machtsproblemen geen twijfel bestaan. Bij Lodewijk XIV moet zij, toen hij het parlement ontbond, nog zichtbaar geweest zijn. Dit viel mij dan ook op in zijn door Bernini gebeiteld borstbeeld, dat ik in Versailles zag; hier is echter reeds pose in het spel. In dezen toestand zijn de vorsten zoo onaantastbaar, dat er zelfs revoluties in hun naam worden gemaakt. Waar de ongedwongenheid echter verloren gaat, beginnen de machtigen zich als menschen te bewegen, wien het aan evenwicht schort; zij klampen zich vast aan het ondergeschikte richtsnoer van de deugd. Dat is een zeker voorteeken van den ondergang. Bij naturen als Lodewijk XV en Frederik Willem II, wiens door Anton Graff geschilderd portret leerrijke inlichtingen verschaft, vermoed ik subtiele voorgevoelens op dit stuk. Het « Na ons de zondvloed » heeft nog een anderen, verborgen zin. Men deelt als laatste in een bepaald vermogen, maar heeft geen erfgenamen achter zich. Zoo wordt het dan maar verspeeld.

Ook de zekere beschikking over vorstelijke schatten is een zaak van ongedwongenheid. De mensch kan het goud zonder afgunst bekijken, wanneer hij

het in de handen van den edele ziet. De arme last-drager, die den gelukkigen Sindbad in zijn paleis ziet tronen, begint Allah te loven, die zulke hooge gaven verleent. In onzen tijd verwekt de rijkdom bij de menschen een slecht geweten; zij trachten zich daarom door deugd te rechtvaardigen. In den overvloed trachten ze niet te leven als Macænas, maar als kleine boekhoudertjes.

De ongedwongenheid is een aangeboren en vrije gave, en als zoodanig eerder aan het geluk of de magie dan aan den wil verwant. Onze denkbeelden over de macht zijn sinds lang door het overdreven in verband brengen met den wil vervalscht. De stads-tyrannen der Renaissance zijn middelmatige voorbeelden, ondergeschikte technici. De mensch is toch nog wel iets meer dan een roofdier — namelijk de heer der roofdieren. Bij deze bemerking valt mij te binnen, dat ook de ridder in den Löwengarten ongedwongenheid bezit.

Op een feestelijken disch, waar veel gasten bijeen zijn, ligt een gouden appel te pronk, dien niemand durft aanraken. Ieder wenscht hem vurig te bezitten, maar ieder voelt dat er een schrikkelijke beroering zou komen, zoo hij van dezen wensch ook maar iets liet blijken. Daar komt een kind de zaal binnen en neemt den appel met de vrije hand; en een diepe, blijde instemming maakt zich van alle gasten meester.

De ongedwongenheid is als onweerstaanbare bekoring der macht een bijzondere vorm van opgewektheid[1] — eigenlijk heeft dit woord als zoovele in onze taal eerherstel noodig. De opgeruimdheid be-

1. De Duitsche uitdrukking is : Heiterkeit.

hoort tot de machtige wapens, waarover de mensch beschikt — hij draagt ze als een goddelijke wapenrusting, waarin hij zelfs den schrik der vernietiging vermag te bestaan. Van deze stralende kracht, die zich in den morgennevel der geschiedenis verliest, gaat de ongedwongenheid als een in hooge kringen verpleegde nakomeling nog diep in de tijdrekening terug; en het is niets anders dan hun eigen mythe, die de volkeren bij zulk een aanblik ontroert.

Deze verhoudingen kan men ook architectonisch toepassen. Zoo staat er hier in Goslar een gebouw dat geheel in het kader der ongedwongenheid past. Dat is b.v. niet de slecht gerestaureerde Kaiserpfalz, maar het oude raadhuis op de markt, een uit grijze steen gesneden juweel. Als men het van de bron-zijde uit beschouwt, ziet men in zijn tegelijk licht en machtig gevormde arcaden een portaal, dat de intrede van vorsten waardig is.

Nabeschouwing over de ongedwongenheid. Ueberlingen.

Tot de gedachten die mij over en weer bezighouden, behoort ook deze, dat er een in de wisseling der tijden onveranderlijk landschap bestaat, waarin de geestelijke verhoudingen zichtbaar zijn. Daaraan moet een manier beantwoorden om philosophemen ter hand te nemen zooals men reisbeschrijvingen leest. Men kan nagaan op welken breedtegraad de auteur zich bevond, aan welke kusten, aan welke eilanden hij voorbijvoer. Ook zijn er bepaalde landtongen of grenslanden die niet door het denken worden ontdekt, die men moet gezien hebben. In verband met de

ongedwongenheid valt me daar juist zulk een punt op bij mijn lectuur, en wel in Bacon's essays :

« Klaarblijkelijke en schijnbare voordeelen verschaffen roem, geheime en verborgen deugden, d.w.z. karakteruitingen waarvoor geen naam bestaat, brengen daarentegen het geluk voort. Het Spaansche woord « desenvoltura » geeft ze gedeeltelijk weer, wanneer er weliswaar geen stevigheid noch bestendigheid in het karakter van een man is, maar de raderen van zijn geest niettemin met de raderen van zijn geluk gelijken tred houden. »

Deze plaats bevindt zich in een verhandeling over het geluk, die zich ook door andere merkwaardige sententies onderscheidt, zooals b.v. die waarin gezegd wordt dat er geen twee eigenschappen zijn, die meer geluk brengen dan iets van den nar en niet al te veel van den man-van-eer in zich te hebben. Dat is een van die opmerkingen waardoor een auteur bewijst dat hij souvereiniteit tegenover de taal bezit. Overigens is de taal van Bacon voor de behandeling van zulke onderwerpen in zooverre bijzonder geschikt als de flora van onze begrippen zich bij haar nog in den knop bevindt.

Historia in nuce : de verloren post. *Goslar.*

Onder de figuren van ons lotsbestel telt ook die, welke als de verloren post wordt aangeduid, en niemand weet of juist dit fatum zich ook niet eens aan hem zal voltrekken.

Het noodlot schrijdt soms snel op ons toe, zooals de nevel in het hooggebergte ons verrast. In andere

gevallen zien wij het gevaar van verre op ons toe komen; wij bevinden ons er tegenover in den toestand van een schaakspeler, die zich op een lang, scherpzinnig eindspel voorbereidt, ofschoon hij het verlies als onvermijdelijk erkent.

Ook waar het onheil min of meer groote groepen naar een verloren post drijft, bestaat er een nachtelijk ontwaken; en dit vooral daar, waar de geschiedenis in het verborgene tewerk gaat. Wij zijn geneigd te gelooven dat de catastrophe zich, van verre zichtbaar, aankondigt, en dat belangrijke voorteekenen haar voorafgaan. Veel frequenter is echter het geval dat een historisch gebouw door mierenpooten wordt ondergraven. Dan volstaat een windzucht om het neer te vellen, zooals het uitspreken van een woord dien teweegbrengt. En snel dringt de verschrikking binnen, waar men zooeven nog bij den feestdisch aanzat. Terwijl zij opspringen geven de levensgenieters in het schijnsel der vlammen zich rekenschap van het bedrog, waarmee de zekerheid den mensch omspint.

Zeer mooi worden alle kenmerken van dezen toestand zichtbaar, waar de tijd ze laat rijpen. Dit kan op de verschillendste wijze geschieden. Zoo kunnen de steden der geloovigen nog lang behouden blijven in landen, waar er rondom reeds vreemde offeranden worden gebracht, zooals het Akron der Tempeliers of het Moorsche Granada. Evenzoo leven inrichtingen als scholen, kloosters of factorijen dikwijls nog tientallen van jaren in afzondering voort. Hetzelfde kan men in het eigen land zien bij gemeenten, bij standen of families. Temidden der ver-

volging zijn er eilanden, die de verschrikking langen tijd vergeet. Aldus leefde Rivarol in Parijs.

Onder zulke omstandigheden verschijnt het leven dikwijls in een anders onbekende klaarte en doorzichtigheid. Zooals wij vanuit onze in gletsjers opgestelde wachten de sterren het duidelijkst zien, zoo worden ons op den verloren post onze schikkingen zichtbaarder. Dan krijgt zelfs het gewone en alledaagsche een bijzondere waardigheid, een hoogeren rang. Mij werd dit voor het eerst duidelijk, toen ik na onzen terugtocht aan de Somme in de ontruimde stellingen de ronde deed. Elk onzer handelingen verbergt in zich een onbekende kern.

In het aanschijn van de vernietiging treedt deze strekking het zichtbaarst naar voren. De mensch handelt dan niet meer zooals het met zijn lijfbehoud, maar zooals het met zijn beteekenis overeenkomt. Zoo sluit de dood der laatste verdedigers zich gelijk een zuivere schouw-offerande aan bij den ondergang van oude, beroemde steden als Carthago, Sion of Byzantium. De afzonderlijke enkeling doet dan geen dienst meer in zijn bijzonder ambt, maar als sacrale getuige, dien de dood zal vinden op gewijde plaatsen, hetzij aan de vestingwallen, hetzij voor de beeldenzuilen, of op de trappen van den hoogsten tempel. Hetzelfde tooneel speelt zich af op het dek van een zinkend oorlogsschip, waarin de onschendbaarheid van den vaderlandschen grond wordt vertegenwoordigd. De mensch beschikt in dergelijke omstandigheden, ook wanneer hij ze nimmer heeft doordacht, over zeer fijne distincties. Zoo weet hij, dat het oirbaar is, zich door den overwinnaar uit de zee te

laten oppikken, echter niet van af het zinkende schip. Ook mag hij hopen dat, indien hij tot op zekere hoogte stand gehouden heeft, hoogere machten zich zijner zullen ontfermen. Er is een soort van verheven blijmoedigheid, die den strijder, sterker dan ooit de liefde het vermocht, in het aangezicht van den dood verrast. Daaraan ontspringen die heerlijke schertsen onder de vlammende zoldering in de IJslandsche zaal.

Bij dergelijke schouwtooneelen betuigt zich de geschiedenis in haar hoogste spectaculaire eigenschappen, of plaatst zij zich in het centrum van den tijd. Daarom kan zich danook het sublieme gevoel van den mensch meester maken, iets voor het laatst, iets voor-altijd-beslissends te doen, een gevoel dat ieder goed schilderij van het laatste Avondmaal dient te laten spreken. Een dergelijke stemming doorlicht het leven in afzonderlijke en tot ondergang bestemde landschappen; ook treedt zij bij groote epidemieën op. Zoo draagt de pestkroniek van Sint Galles haar kenmerken — de herfstelijke vermenging van treurnis en blijmoedigheid, — het gevoel der geestelijke broederschap en het symbolisch karakter der handelingen. In dit verband worde de laatste bijeenkomst der bedreigde familie niet vergeten, wanneer laaghartige bloedhaat de steden doorvlamt. Eerst hier, diep onder de oppervlakte van maatschappelijke conventies, wordt de mensch zich de macht zijner bondgenootschappen bewust.

Op een verloren post moet het leven een beslissing nemen, zooals de materie zich onder hoogen druk in haar cristallijnen vormen openbaart. Hier treedt ook het lage duidelijker op den voorgrond, zooals

bijvoorbeeld de bemanning van een zinkend kaperschip, die in wilde uitspattingen verdooving zoekt. Daarom tracht men binnen het kader der moreele ordening den enkeling afzonderlijk op het geval van ernst voor te bereiden, waarin hij als de laatste mensch zonder bevel en zonder contact met de rest der wereld heeft stand te houden. De beteekenis van zulk een vertegenwoordiging herkent men hieraan, dat zij zelfs temidden der ontbinding voorbeelden vermag te stellen, waarnaar het geheel zich richt. De representatieve kracht van den enkeling kan buitengewoon zijn, en de geschiedenis kent processen waarbij één goede getuige het oordeel wijzigen kan, terwijl millioenen zwijgen.

Daarom ook behoort de studie der historie tot de geestelijke werktuigen die voor het hooger begrip van het leven onontbeerlijk zijn. Uit de groote tooneelen onder menschen, zooals zij door de overlevering worden geschilderd, klinkt een taal op, die zich ook onmiddellijk tot ons richt; en het archief onzer oorkonden bevat onovertrefbare antwoorden op de vraag hoe men zich op den verloren post gedraagt. Tot de groote leergangen, welke de geschiedenis in zich verbergt, behoort ook de kunst hoe men leert te sterven. Lodewijk XVI handelde daarom juist toen hij, tijdens zijn gevangenschap in den Temple, zich met de geschiedenis van Karel I bezighield.

Nigromontanus' beminnelijke bedroefdheid — de bedroefdheid van den tuinman die in bedreigde en ver van het paleis verwijderde tuinen werkt. Het kan zijn dat deze eigenschap met zijn beroep verband hield, want steeds benijdde hij de hoogere trappen van de eenzaamheid en van de ongedeelde aanschouwing.

Bovendien was hij voor het onderricht geboren, gelijk de vogel voor het vliegen, en het verwondert mij steeds meer hoe hij de kunst verstond mij ongemerkt op zijn gebied te leiden. Zooals men een kind, dat moet leeren rekenen, begint met een telraam met witte en roode bolletjes te geven, zoo was zijn leidraad ook gematerialiseerd; hij bezat geestelijke voorportalen waar het denken op het tastbare was ingesteld. Het denken beschouwde hij als een ambacht; hij was er op gesteld dat het steeds op de stof werd toegepast en hield van zijn materieel gekleurde synoniemen. Hij sprak ook niet van zijn leerlingen maar van zijn volgelingen.

Zijn eerste onderricht was aanschouwelijk onderwijs; hij doceerde in het ongedwongen gesprek, zooals de gelegenheid zich voordeed. Daarbij liet hij de onbeperkte uitweiding toe; alleen stond hij er op dat deze van punt tot punt ging — dat wil zeggen, dat zijn eenige correctie hierin bestond, dat hij het abstracte steeds weer op het onderwerp betrok. Zoodra zijn partner ook maar in het gedachte of gevoelde verdwaalde, dwong hij het gesprek door een onopvallenden handgreep, zooals men b.v. een draad in de naald steekt, weer in de goede richting.

Gedurende de eerste jaren behandelde hij alleen de leer der oppervlakken. Zooals ieder woord, had ook dit bij hem zijn eigen beteekenis—ook licht en geest golden bij hem als oppervlakken, die de materie vermag te vormen. Hij leerde de nauwe broederschap met al het vergankelijke en beweeglijke, maar ook de kunst er te gepasten tijde van te scheiden — daarom vereerde hij de slang als zijn wapendier. Ook leerde hij, geheel in tegenstelling met wat men op de hoogescholen hoort, de zintuigen te betrouwen; hij noemde ze getuigen van een gouden tijdperk, zooals eilanden getuigen zijn van ten ondergegane continenten. Steeds ook, zoo zei hij, brengt het oppervlak geheime dingen aan het licht — zooals men uit de kruiden en bloemen van den vrijen grond besluit tot verborgen bronaderen en ertslagen. Zulke verbanden tusschen de wereld der zinnen en de diepere stroomen te leggen, was een der verhevene opdrachten. Hij was de meening toegedaan dat wij de zichtbare dingen veel te vluchtig nagaan en wellicht sproot daaruit zijn voorliefde om zich met voorwerpen te omringen, die zich bij nadere beschouwing op eigenaardige wijze veranderden.

Zoo hield hij van wisselende stoffen, van iriseerende glazen en vloeistoffen, waarvan de kleuren glinsterden of zich met het licht veranderden. Zijn lievelingssteenen waren de opaal en de geslepen toermalijn. Ook bezat hij een verzameling van blinde teekeningen, die als door tooverkunst uit eenkleurige mozaïeken tevoorschijn kwamen. Deze waren uit steentjes samengevoegd, die men bij klaarlichten dag niet van andere gelijk geaderde kon onderscheiden,

maar die in de schemering phosphorisch oplichtten. Men zag bij hem kachels waar roode spreuken op verschenen, zoodra ze brandden en in den tuin terrassen waarop de regenval donkere symbolen tevoorschijn tooverde. Ook de ornamenten die hij in zijn kamers en op zijn gereedschap had aangebracht, vertoonden onverwachte dingen — aldus de meander waarbij afwisselend de zwarte stroom of de blanke oevers werden geaccentueerd, of de op het muurvlak geteekende dobbelsteenen, die den beschouwer nu eens hun voorzijde dan weer hun achterkant lieten zien. Hij bezat transparanten waarop onschuldige voorstellingen zich in gruwelijke veranderden, of ook het verschrikkelijke door stralend licht in schoonheid overging. Ook hield hij van kaleidoscopen, waarvan hij exemplaren liet maken waarin geslepen halfedelsteenen zich met de elegantie der gedachte tot rosetten en sterren schikten waarbij vrijheid en symmetrie wedijverden. Met dergelijke dingen amuseerde ik mij dikwijls in zijn tuinhuis, dat hij in Wolfenbüttel, een klein maar belangrijk provinciestadje, voor de stadspoort had laten bouwen. Wij gingen daar des Zaterdags naar toe om oude handschriften in te zien; ook trof hij daar soms wonderlijke bekenden, die van ver gekomen waren.

Wanneer ik aan deze dingen, die mij in mijn spel verlustigden, terugdenk, zoo wil het me voorkomen dat Nigromontanus ze volgens een bijzonder principe rond zich verzameld had, en wel volgens dat van de fixeerplaat. Zonder twijfel wilde hij door het opeenhoopen van zulke voorwerpen bepaalde effecten bewerkstelligen. Overigens ging het niet om voor-

werpen alleen; hij waardeerde de fixeerende kracht ook in de schriftuur en stelde mij soms boeken ter hand, wier proza men volgen moest als een jaagpad dat over wolfkuilen voert. Vele waren wederom anders gesteld, ongeveer als beschilderde plafonds door wier openingen men sterrenhemels ziet; aldus een heerlijk onuitgegeven handschrift over de eleusinische mysteriën, dat hem uit de geheime nalatenschap van Fiorelli was toegevallen. Ook deze eigenaardigheid ging, als zoovele van zijn neigingen op mij over; ik nam van hem de voorliefde voor de verborgen overeenkomst over, die onder de dingen bestaat.

Wat nu de fixeerbeelden betreft, zoo doelde hij wellicht vooral op de onthutsing, die zich van ons meester maakt, wanneer wij onvermoed het eene in het andere zien. Misschien dacht hij op deze wijze de fijne wortels los te werken en af te zonderen, waarmee ons wezen aan het alledaagsche en gewone is gehecht. Het is waar : wanneer we de fixeerplaat oplossen kan zich verbluffing, verbazing, schrik, maar ook blijdschap voordoen. Waar dergelijke indrukken zich ophoopen, beginnen wij voorzichtig te worden; wij beschouwen zelfs de eenvoudige bouwsteenen van ons wereldbeeld met aandacht, met verwachting of ook wel met wantrouwen. Ook dit zal Nigromontanus hebben bedoeld : zijn methodiek was niet, zooals die der hoogescholen op zoeken, maar op vinden afgestemd. Zoo kenmerkte hij zich ook door een zeker vertrouwen, dat in elk onzer gedragingen, zelfs in de schijnbaar doellooze en vergeefsche, zooals in de kern van de noot, zich een

bijzondere vrucht verbergt; en hij verlangde dat men vóór het inslapen den dag als een mosselschelp openbrak.

Zulke oefeningen moesten aantoonen dat ook de wereld op de wijze van een fixeerplaat is geordend — dat haar geheimen aan het open oppervlak liggen en het slechts een geringe aanpassing van het oog behoeft om den overvloed van haar schatten en wonderen te zien. Gaarne haalde hij de spreuk van Hesiodes aan, dat de goden het voedsel voor de menschen verbergen en de aarde zoo vruchtbaar is dat de arbeid van een dag volstaat voor een jaarlijkschen oogst. Zoo is ook een oogenblik nadenken voldoende om den sleutel tot schatkamers te ontdekken waarop men zijn leven lang teren kan — en om dit aanschouwelijk te maken wees hij op die eenvoudige uitvindingen, waarvan ieder later zegt, dat het een kinderspel geweest is om zooiets uit te denken. Gaarne wees hij ook op de verbeelding : haar vruchtbaarheid is een gelijkenis van de vruchtbaarheid der aarde als zoodanig, doch de menschen leven als dorstigen boven bronaders van onuitputtelijke kracht. Ook zei hij eens dat de aarde aan ons is uitgeleverd als de zes en twintig letters van het alphabet — en al naargelang ons geschrift, gedijt zij in haar beeld. Eigenlijk moet men een ware auctor en niet slechts een scriptor zijn.

Hierover kwam hij te spreken, toen ik hem op een van zijn geomontische tochten aan den rand van het Harzgebergte begeleidde, door de geheimzinnige streek waar de oude wachttorens zijn opgericht. Bij deze gelegenheid sprak hij zich wellicht het duide-

lijkst uit over hetgeen hij onder methodiek verstond. Als ik het goed geraden heb, begreep hij daaronder de kunst van een hoogen levensstijl met als doel het onvergankelijke. Hiermee stemt het verheven wereldbeeld overeen dat gelijk een fixeerbeeld in het gewone is geteekend — onvatbaar nabij. Als het eerste teeken van een geslaagde beschouwing duidde hij de verwondering aan en vervolgens de blijdschap.

Wanneer ik dit overweeg, komt het me voor dat ik niet in de juiste conditie was, die zulke lessen veronderstellen. Wel ervoer ook ik de heerlijke ontroering, die ons tebeurt valt, wanneer de grenzen vervagen en verborgen beteekenissen naar voren treden — maar alleen zooals men bij het vliegen over vreemde tuinen heenglijdt. Zoo nam ik deel aan het leven als aan het hooge spel om het oogenblik van geluk, en toch had Nigromontanus mij de methode geleerd waarbij men altijd wint, hetzij in de cel van den kluizenaar, hetzij in een trotsch paleis.

De groene specht. *Ueberlingen.*

Bij mijn eerste rondgangen had ik den indruk dat het landschap een ongewoon leven herbergt. Dit komt ook wel door het concert der ontelbare vogels, waarmee het meer op zijn oppervlak en aan zijn oevers bevolkt is. Hoe onbestemder en fijner verdeeld zulke waarnemingen zijn, des te dieper dringen zij door — er bestaat ook een æther der blijmoedigheid.

Dat ook de oevers in het wijdere gebied van hun tuin- en wijnbergen zoo rijk zijn aan gevederd leven, ligt ongetwijfeld aan de zorgvuldige en schier parks-

gewijze aanplanting der ooftboomen, die het land met een uitgestrekt, zacht golvend groen-massief bedekt. Hier, in het lichte hout vereenigen zich de voordeelen van het woud met die van de vlakte; de gevleugelde gasten vinden er een gunstig middel, dat zoowel voor de vrije vlucht als ter dekking rijkelijk gelegenheid biedt.

Zoo ontvouwen zich dikwijls de bekoorlijkste beelden aan het oog — bijvoorbeeld velden die door geelgorzen als door een lichtend geel weefsel overtrokken zijn, of oude pereboomstammen, waar tegelijk het sierlijke boomkruipertje, de muiskleurige boomklever en vele bonte meezen druk bezig zijn. Zelfs de roofvogels komen in zwermen voor; vandaar dat men bij de hoeven soms oude wijnvaten ziet, waarin kleine deurtjes zijn gesneden om de hoenders gauw te laten binnen vluchten.

Talrijk vliegt ook de groene specht op en af, en men hoort zijn spotlach dichtbij en in de verte. Ofschoon ik hem reeds dikwijls in mijn leven heb gadegeslagen, begrijp ik eerst nu zijn eigenlijk wezen en daarmee wellicht dat van de spechten alszoodanig. Het gaat hier om een beest dat tijdens de schepping op een eigenaardige plaats moet hebben gestaan, namelijk daar waar de scheidingslijn tusschen rhythme en melos ten scherpste getrokken was. Op deze wijze werd hij tot een rhythmieker van den eersten rang gemaakt en wel van zoo groot talent, dat er voor de welluidendheid niets overbleef.

Zoo komt het dat, bij welke bezigheid men den groenrok ook aantreft, men dadelijk door het gecadanseerde en streng geaccentueerde karakter van zijn

bewegingen wordt getroffen. Reeds in de vlucht herkent men hem van verre door de nadrukkelijke heffingen en dalingen; geen vogel beschrijft een zoo golfvormige vliegbaan als hij. Hieraan beantwoordt de springerige manier waarop hij langs de boomstammen omhoogfladdert of ze in spiralen omcirkelt, en het cadanseerende knikken met den kop. Daarbij komt de onmelodische roep, een langgerekte, hinnekende schreeuw, door talrijke, gelijkmatige cæsuren onderbroken. Tenslotte en vooral behoort hiertoe ook het bekende kloppen en hameren, waarmee hij de bosschen vervult; in het groote concert der vogels heeft hij den trommel gekozen.

Voor dengene die het verband kent dat tusschen het rhythme en de ledematen en de handen in 't bijzonder bestaat, zal de paarsgewijze groei der teenen interessant zijn, waarvan het voorste paar misgroeid is. Eveneens is de bouw van de tong opmerkenswaard. Ook in de grillige, schreeuwende kleuren der veêren is het gebrek aan harmonische grondstof zichtbaar.

Dit alles zou tot in détails kunnen worden nagegaan en zulke verbanden brengen mij meer klaarheid dan de beschouwingen die bijvoorbeeld Darwin aan de roode kuif van den specht vastknoopte. De waarde van zulke combinaties ligt voor mij echter op een geheel ander gebied — ze zijn eigenlijk van algemeenen, of beter gezegd van instructieven aard, kleine voorbeelden van hoe de dingen op een andere manier kunnen worden gezien. Ik heb den indruk dat onze opvoeding op alle beslissende punten versaagde, of er nog niet eens aan toe kwam, en dat zij

intusschen nog slechter is geworden. Zoo moest men waarempel de physici nog dankbaar zijn dat zij in zekeren zin het theologische als bijvak mee hebben verzorgd; daar hadden zij een contact dat steeds nog beter werkte als dat der theologen zelf. Wie heden werkelijk wil arbeiden, 't is te zeggen doordringen in het niemandsland der gedachte, moet zich eerst in alle faculteiten het gereedschap verschaffen om te kunnen beginnen. Nietzsche heeft hierin gelijk dat men heden als het op hooge eischen aankomt, op dertigjarigen leeftijd nog een kind is — maar ook op zijn veertigste is men nog gezel.

Moed en overmoed. *Aan boord.*

Ook wat de taal betreft maken wij in het leven menig vervellingsproces door. Zoo valt het me op dat ik in de laatste jaren in toenemende mate den smaak voor zekere met « over » samengestelde woorden verloren heb. Ik bedoel daar niet de vormen mee, die gelijk het schoone *overvloed* in het teeken van den vulhoorn staan, maar de andere die door den wil worden gekleurd.

Waar de dingen gevaarlijk worden, laat de hoogdravendheid ons weldra in den steek en als de grond begint te beven, wenschen wij niet op het tooneel te staan. De moed is dan ook een zoo hooge deugd dat zij de verheffing niet noodig heeft die zich in den lof van den overmoed verbergt. De voorstellingen van den spierkrachtige, volbloedige en onverschrokkene die in triomf het strijdperk van het leven betreedt, zijn afkomstig van de begeerige droomen van teringlijders.

Het hier heerschende misverstand berust hierop dat een zoo bloeiende toestand voor de hoogste inspanning eerder nadeelig dan bevorderlijk is. Hieraan beantwoordt het feit dat wij de werkelijke beslissingen eerst dan onder het oog zien wanneer de levenskracht begint af te nemen. We bereiken het gevechtsterrein als troepen die reeds door eindelooze marschen, honger en dorst, nachtwaken en voorpostgevechten tot het uiterste vermoeid zijn en van wie dan eerst de hoogste krachtsinspanning, namelijk die der overwinning, wordt geëischt. Zeer eenvoudig weerspiegelt zich deze verhouding in het leven zelf — de dood treedt eerst op, wanneer hem ziekte, bloedverlies of geweld zijn voorafgegaan. Op zulke keerpunten verzwindt de overmoed wel spoedig.

Verder valt te bedenken dat de overmoed vooral een beweeglijk, ondernemend karakter bezit. Ook moet men daarbij toch wel de sterkere zijn, als men niet belachelijk worden wil. De kernstof van den moed echter is ongetwijfeld eer van kalme natuur; zij is te herkennen in het volhardende, standvastige en onwrikbare. Als een dergelijk element treedt danook de moed tegenover het grootste gevaar, b.v. de onmetelijke overmacht, tevoorschijn.

Verbazend is de strenge orde, waarin de gebeurtenissen plaats grijpen, wanneer het onder dergelijke voorwaarden tot een samentreffen komt. Aan dit samentreffen gaat, wanneer het conflict zich op zijn voorbeeldige hoogte handhaaft, onder alle omstandigheden een maatregel van den sterkere vooraf en wel de eisch tot overgave. Hoe verschillend deze eisch zich ook kan voordoen, zoo komt het toch op

het onderscheid niet aan. De veldheer verwacht van den kleinen commandant, wiens vesting aan zijn marsch-route ligt, dat hij zich bij hem in eervolle krijgsgevangenschap begeeft. De listige tyran vergenoegt zich met een buiging en zijn knechten zijn gewoon dat hun slachtoffer het stof voor hun voeten kust. Ook kan zich de overgave bijna onzichtbaar, voltrekken hetzij door het stilzwijgen te bewaren of door het aanvaarden van inkomsten en eerbewijzen. Er zijn veel soorten van lussen en vele zijn sierlijk verhuld, maar steeds blijft de manier waarop zij worden toegehaald de zelfde. Waarom het in werkelijkheid gaat, wordt onmiddellijk duidelijk in geval van aarzeling. Dan wordt de eisch dringender en dringender en stijgt spoedig zelfs tot bedreiging met doodelijk, vernietigend geweld.

Wanneer de geest deze bedreiging bespeurt, grijpt hem een oogenblik van zwakte aan, waaraan nauwelijks een onder duizenden weerstaat. Maar in de overwinning van deze zwakte voltrekt zich een zeldzame act : de aanpassing van den mensch bij het onmogelijke. Hier is geen enkel resultaat, hoe ver gelegen ook, waaraan het oog zich zou kunnen vasthaken; het blikpunt valt als het snijpunt van evenwijdige lijnen in het oneindige. Met deze act treedt de strijd op een ander plan. De mensch verkrijgt nieuwe krachten, daar hij niet meer in zoo hooge mate bezwaard is. Deze stroom gelijkt een vloed die op de diepste ebbe volgt als door een opengetrokken sluis. Deze wonderbare versterking verleent ook den zwakke een verschrikkelijke macht; zij wapent hem met geestkracht.

Eigenlijk verbergt zich in deze verhoudingen niet het recept hoe men als verliezer wint. Het gaat hier veel eer om krachten die, door hun tevoorschijn treden, de wereldorde op zichzelf en in haar kern bevestigen, doch bijna steeds zonder tijdelijk gevolg. Zoo is ook de echte nationale held met het lot van zijn volk verbonden, in diens sombere tijden optredend, bij leven niet erkend, dikwijls aan den vijand verkocht en steeds eindigend in eenzamen ondergang. Altijd echter herhalen zich de tijden dat het voorbeeld en het offer van een enkeling noodig is om de maat te herstellen waarnaar de mensch is geschapen en gevormd. Dit vindt men in iedere groote rangorde aangeduid; zoo gold bij onze voorvaderen als het aan alle veranderingen onttrokken voorbeeld, niet de zege van den vorst der veldslagen, maar des dooden dadenroem — een verbazend korte formule, waaraan eenieder die neiging voelt om te schitteren zich onmiddellijk en definitief kan toetsen.

In de musea. *Ueberlingen.*

Het bezoek aan musea heeft altijd iets spannends en dikwijls beangstigends. Soms zijn er ook merkwaardige trekken te observeeren, als bijvoorbeeld de houding waarmee een atheïstische vrijdenker voor de reproductie van den archaeopteryx staat, als voor een onthulde reliquie. Jammer genoeg beschikken wij niet over begrippen die voor de beschrijving van dergelijke observaties passen, anders zou een reis zooals die, waarop Pausanias in de IIe eeuw de oudheden bezocht, gewis goeden buit beloven. Wij

kennen de natuur van de rilling niet die ons bevangt, wanneer de astronoom ons zijn lichtjaartallen noemt, of de archæoloog de stadspoort van een onbekende metropool uit de ruïne van duizenden jaren laat herrijzen.

Allicht vergissen wij ons ook nopens de macht en uitbreiding die het museum-instinct heeft verkregen en dagelijks verkrijgt. Van den ongehoorden appetijt die hier heerscht, krijgt men een voorstelling, wanneer men bedenkt op welke manier de kerken zich in museums veranderen. Er zijn heden ontelbare lieden die ze met geen andere dan museale bedoeling bezoeken, en de kerken richten er zich op in. Ook kunnen ze hun eigen personeel niet aan den tijdsgeest onttrekken; er is een onmerkbare manier waarop de grens wordt uitgewischt, die den koster van den custos scheidt. Hiermede komt o.a. een merkwaardige ontwikkeling overeen van de reliquie van sacraal instrument tot een museumstuk. Zoo toont men hier op de Reichenau een oerouden kruik, waaraan gedurende eeuwen geen twijfel mogelijk was dat men hem reeds op de bruiloft te Kana gebruikte. Thans wordt dit als curiosum vermeld; de eerbied dien men voor hem opeischt, gelijkt meer op dien, welken ook de bezitter van een vaas uit de Ming-dynastie mag verwachten.

Deze verandering, die dikwijls een fijn oog vereischt, heeft als alle dingen haar politieke keerzijde. Staat en Kerk ontmoeten elkander tegenwoordig in het museum-achtige als in een gemeenzamen foyer. Er blijken toestanden te zijn, waarbij de Leviathan met een hap de rest zou kunnen opslokken, die

in den loop der secularisaties is overgebleven, zoo niet een zeker wantrouwen hem terughield. Ook bespaart hem een oplossing, die geen leemten achterlaat, menige verlegenheid; en een veel geschikter regeling dan de scheiding of zelfs het geweld zou kunnen bereiken, is die waarbij hij de Kerk een soort van custode-positie reserveert. Als behoedster der oudheden, hetzij van gebouwen en kunstwerken, hetzij van zeden en gebruiken, komt zij in een eigenaardige verhouding te staan, waaraan juist het museale karakter het nieuwsoortige is. Dit nieuwsoortige is weer slechts de bij den tijd aangepaste uitdrukking van een zich herhalende constellatie, want ook in de antieke steden zochten de reizigers half vergeten tempels op en lieten zich daar oeroude dingen, b.v. uit den hemel gevallen drievoeten, toonen.

Niet zelden overigens ziet men oude geslachten tot een dergelijke phase overgaan. Zoo vinden wij op vandaag niet alleen vorsten, die op hun erfkasteelen nauwelijks nog van museumdirecteuren te onderscheiden zijn, maar ook zulke, wier inkomsten gebaseerd zijn op de toegangsgelden en het verteer van de in massa toestroomende bezoekers. Eerst op zulke plaatsen krijgt men een juiste voorstelling van de macht der democratie.

Daarbij gaat het hier om gebieden, die het museuminstinct slechts in het voorbijgaan in beslag neemt. Voor alles vormt het in de natuur- en monumentenbescherming een taboe-wezen van den grootsten omvang, tot wiens heerschappij een toenemende overvloed van voorwerpen behoort, van het kleinste insect tot de groote vlakten van het nationale park. Er zijn

tegenwoordig bloemen, boomen, wouden, moerassen, huizen, dorpen, steden en menschen waarop een museaal taboe rust en ook de stoutmoedigste verbeelding zal het doel niet begrijpen dat dezen drang om zulke massa's van levende en doode dingen onaantastbaar te maken toch ten grondslag liggen moet.

Merkwaardig is ook het onmiddellijke naastelkander stellen van deze onder glazen klokken gebrachte wereld met een andere, waarin de wilde gruwelijkheid en de omvang der vernietiging nauwelijks nog grenzen kennen. Tusschen beide bestaat toch wellicht een geheim verband en wel in zooverre als het bewustzijn oppermachtig over de overblijfselen van conservatieve en senatoriale vormen triompheert. In dezen zin beteekent het museaal instinct misschien een onderpand dat de beschaving aan zichzelf ontleent. Zij schept op deze wijze tegenover haar economische en technische verwoestingen een kunstmatig tegenwicht dat dikwijls, zooals in het geval der Indianen of van het Afrikaansche grootwild, althans bescherming waarborgt tegen volledige uitroeiing. Het procédé kan geweldige vormen aannemen doordat het heele gebieden aan de volle bestraling door het abstracte bewustzijn onttrekt, hetzij landschappen, ambachten of ook nationaliteiten die in grooter eenheden werden opgenomen. Dikwijls stoot men hier op nauw te scheiden vergroeiingen van conservatieve en conservatorische strekkingen, ofschoon aan de diepere eenheid van het proces geen twijfel mogelijk is.

Wellicht doet men inderdaad goed den blik van de bedoelingen af te wenden en de vormen zoo te beschouwen alsof de natuur of een geheim instinct ze

tevoorschijn hadde geroepen; en vooral mag men zich nimmer op de verklaringen verlaten waarmee de mensch van heden zijn betrachtingen zoekt onder woorden te brengen. In dit perspectief blijkt de verwantschap die ons museaal rijk bezit met de groote dooden- en graven-cultus en die nog duidelijker zou kunnen worden, wanneer men gedeelten der verzamelingen in onderaardsche ruimten zou onderbrengen. In het museum-instinct openbaart zich de doode zijde van onze wetenschap — een hang om het leven in het rustige en onschendbare in te bedden en misschien ook de neiging om een geweldigen en angstvallig gerangschikten materieelen catalogus te ontwerpen die een getrouw beeld van ons leven en zijn verste roerselen achterlaat.

Daar, waar de wetenschap zich met de museuminstincten verbindt, is zij van den wil afgewend en daarmee valt ook het wantrouwen weg, dat haar met de techniek kruisende vertakkingen vervult; hier bestaat noch patent, noch vrees voor spionnen. Hoezeer de onaangenaamheden van het reizen zich ook hebben vermeerderd, in de museale spheer vinden ruil en beweging veilig plaats; ook treft men overal een gelijkmatig klimaat van stemming en arbeidswijze aan, zooals het anders slechts de wijd over landen en rijken verstrooide gebouwen van geestelijke orden kenmerkte. In een wereld, waar men elkander bij twisten over het sociale contract al te spoedig den hals afsnijdt, zijn er plaatsen die van dit alles zoo onberoerd gebleven zijn als de oase van Jupiter Ammon.

Overigens hebben de musea ook dit met de graven gemeen dat er nauwelijks ooit critiek op wordt uit-

geoefend, zooals men het aan de houding en de gezichten der bezoekers allicht kan waarnemen. In den wil tot duurzaamheid ligt een groote kracht; men kan dit lichamelijk constateeren wanneer men een voorwerp in de hand houdt, dat gedurende duizend jaren aan menschen werd toevertrouwd, vooral wanneer het bovendien een voorwerp betreft waarin de kunst culmineert.In dezen zin zijn de groote verzamelingen citadellen van overtuigingskracht — en in zooverre van groote bindende en conservatieve beteekenis als in hen de zuivere cristallisatie van den menschelijk-maatschappelijken toestand tot uitdrukking komt.

Deze verhoudingen treden ook in het negatieve duidelijk aan het licht : waar de dingen tot het uiterste gespannen zijn en waar de anders sterk onderdrukte krachten vrij worden die niet tegen dezen of genen vorm van orde zijn, maar tegen de orde op zichzelf. In zulke omwentelingen komt het behalve tot de vernieling der gevangenissen en der physische dwangburchten tevens tot het verbranden van boekerijen en verzamelingen, waarin het gepeupel terecht paladiums van beschaving ziet. De beeldenstorm in het wilde is steeds een teeken dat een hooge stand van zaken dreigt genivelleerd te worden. In verband daarmee zal men tot zeer bepaalde onthullingen komen die aankondigen dat de heffe begint te schuimen. Tot deze onthullingen behoort de vereering van het vuur, niet in zijn lichtende, maar in zijn brandende kracht, zoo b.v. in den loop der tijden als fakkel, als petroleum of als dynamiet. Als het onbedrieglijke teeken van dezen toestand kan men

echter het bericht beschouwen, dat de graven geschonden en de lijken in het openbaar tentoongesteld zijn. Bij zulke tooneelen gaat het niet simpellijk om de sombere capriccio's waarin de bandeloosheid van den menschelijken geest zich verlustigt, maar om een uitdaging aan dezen geest in zijn geheel — want de grondslag van den menschelijken toestand is juist het begraven der dooden en wie op dit stuk begint te schertsen, schrikt zeker voor niets meer terug. Daarom kan men zich de uitwerking van zulke scènes niet sterk genoeg voorstellen; zij lost de laatste weerstanden op als een sombere kolk die schrikbarende diepten bereikt.

Intusschen kan het soms den schijn hebben alsof ook de verantwoordelijke geest, zoo b.v. een Burckhardt of een Winckelmann de waarde van het behoud der groote werken overschatte en dat zich misschien juist in deze overschatting een geheim tekort aan creatieve kracht verschuilt. Anderzijds zal men zien dat juist de slechte schilder, inzonderheid de knoeier en valsche munter met het gepeupel door gemeenschappelijken haat tegen de groote verzamelingen verbonden is; het schoone moet uit de wereld verdwijnen, opdat het leelijke als dragelijk gelden kan. Natuurlijk weerstaat een zoo machtig verschijnsel als ons instinct tot bewaren en verzamelen aan iedere verklaring die het zou willen versimpelen; het behoort tot de groote onderwerpen waarin het tegenstrijdige zich samenvoegt als in een landschap dat zijn diepte en oppervlak bezit.

Zoo heeft, om het beste het laatst te noemen, het museum-instinct ook zijn trotsche zijde en wel

daar, waar het met de wetenschappelijke navorsching in aanraking komt, die immers met de verzameling ten nauwste verband houdt. Hier rust de levensvonk die het stof doorgloeit — onze groote en verheven vraag aan het raadsel dezer wereld. Zelfs het verst verwijderde en vluchtigste laat ons niet rusten, en onze telescopen die naar de vaste sterren gericht zijn, onze netten die in de diepzee zinken, de houweelen die het steengruis wegruimen dat over verzonken steden, theaters en tempels ligt — zij alle worden door de vraag bewogen of misschien ook daar en destijds de innerlijkste kern des levens, de goddelijke kracht te bespeuren is, die ook ons bewoont. En uit hoe zeldzamer en raadselachtiger ruimten — zij het ook als een allerzwakste echo over duizende jaren en ijzige zones heen — ons het antwoord tegemoet klinkt, des te inniger worden wij er door verheugd.

Aan het grensstation. *Ueberlingen.*

De dood is gelijk aan een vreemd continent, waarover niemand zal berichten die het betrad. Zijn geheimen houden ons zoo sterk bezig, dat hun schaduw den weg verduistert die erheen voert — dat wil zeggen, wij onderscheiden tusschen den dood en het sterven niet scherp genoeg. Dit onderscheid heeft in zooverre waarde als veel wat wij den dood toeschrijven zich reeds in het sterven voltrekt, en als onze blikken en voorstellingen somtijds nog in het tusschenrijk binnendringen. Hoe ver ook de dood van ons begrip verwijderd is, toch kunnen wij het klimaat aanvoelen dat hem omgeeft.

Er zijn gevallen, waarbij het leven aan een zijden draad hangt, en waarin de mensch den dood reeds gewaar wordt als klippen die achter de nakende branding staan. Dan echter vloeit het leven weer in hem terug, zooals in een bijna afgekoelde haard de vlam opnieuw opflakkert. Zulke gevallen gelijken op valsch alarm; en zooals er schepen zijn waar de kapitein pas bij dreigenden storm de brug beklimt, zoo verschijnt hier een gewoonlijk verborgen instantie en treft haar maatregelen. De mensch bezit eigenschappen die hij als een verzegelden brief met zich voert; hij beschikt er niet eerder over dan wanneer hij ze noodig heeft. Tot deze eigenschappen behoort dat hij zich zijn toestand bewust is, en inderdaad is dit het geval — na een oogenblik van verbluffing gaat de erkenning de nadering van den dood vooraf.

Terwijl wij hem het voorhoofd verkoelen, is de stervende reeds oneindig ver van ons verwijderd — hij verwijlt in landschappen die opengaan nadat de geest de vlammende gordijnen van de smart heeft doorschreden. Tijd en ruimte, als de beide kiembladen waartusschen het leven openbloeit, vouwen zich weer saâm en bij dit verzwinden der voorwaarden valt het innerlijk oog een nieuwe aanschouwing toe. Zoo verschijnt hem het leven in een nieuwen zin, verder en duidelijker dan anders. Het wordt overzichtelijk als een land op de landkaart, en zijn ontwikkeling die zich over vele jaren uitstrekte, is in haar kern te zien als de lijnen van de hand. De mensch begrijpt zijn levensloop in het perspectief van het noodwendige, voor het eerst zonder schaduw en licht. Ook duiken de beelden weer minder op als de

essentie hunner inhouden — alsof na een opera bij reeds gevallen gordijn nog eenmaal door een onzichtbaar orkest het grondmotief werd gespeeld, eenzaam, tragisch, trotsch en met een doodelijke beteekenisvolheid. Hij ontdekt een nieuwe manier om zijn leven lief te hebben — zonder behoudsinstinct; en zijn gedachten winnen souvereiniteit, terwijl ze zich aan de vrees onttrekken die alle begrippen, alle oordeelen vertroebelt en bezwaart.

Reeds hier wordt het vraagstuk der onsterfelijkheid beslist, dat den geest tijdens het leven zoo ongemeen verontrustte. Het buitengewone ligt hierin dat de stervende een punt bereikt waar hij als van op een heuvel het landschap des levens en des doods overziet — en hij erlangt volkomen zekerheid, terwijl hij zich zoowel in het eene als in het andere bevindt. Hij gevoelt zich als bij een oponthoud voor een eenzaam grensstation in het hooggebergte, waar hem de munt der herinnering in goud wordt omgewisseld. Zijn bewustzijn gaat vóór als een licht bij welks schijn hij bemerkt dat men hem niet bedriegt, maar dat hij vrees tegen zekerheid verruilt.

In deze spanne, die tegelijk tot den tijd en ook reeds niet meer tot den tijd behoort, mag men ook de gebieden vermoeden die door de religies als het purgatorio worden beschreven. Het is de weg waarop de menschelijke waardigheid herstel erlangt. Er bestaat geen leven dat zich geheel van het lage zou hebben gevrijwaard; niemand ontsnapt zonder van zichzelf te hebben ingeboet. Nu echter is er, als in een smallen bergpas tusschen de rotsen, geen ontwijken meer en ook geen aarzeling, welke hinder-

nissen zich ook opstapelen. De dood bestiert thans de voetstappen, zooals een verre waterval den loop van den stroom bestemt. De mensch gelijkt op dezen eenzamen marsch, dien niets vermag te hinderen, een soldaat die zijn plaats in de rangen opnieuw gaat innemen.

Zooals aan het kind organen zijn geschonken, die de geboorte verlichten en mogelijk maken, zoo bezit de mensch ook organen voor den dood, wier vorming en versterking tot de theologische practijk behoort. Waar deze kennis verdwijnt, verbreidt zich tegenover den dood een soort van idiotie, die zich zoowel in het toenemen van den blinden angst als ook in een even blinde, mechanische doodsverachting verraadt.

Het roodstaartje. *Ueberlingen.*

Terwijl ik in den tuin ontbeet, zag ik hoe uit het roodstaartjes-nest boven mijn deur een jong was gevallen en dood bleef liggen op het plaveisel. Zijn lijfje was nog naakt en de groote oogappels schemerden door de roze huid. Deze oogen en de breede, stevig gesloten snavel gaven het kleine lijk een vroegrijpen, smartelijken trek.

Deze plotse val uit de zekerheid in het niets was te zieliger daar het diertje hiermede tegelijk, zonder een spoor na te laten, uit het waarnemingsveld der ouden verdween. Getrouw keerden zij over korte afstanden met voer voor de overlevenden terug en vlogen daarbij vaak dicht, maar zonder een spoor van deelname over het doode lichaampje heen en weer.

Zoo merkte ik reeds dikwijls op dat de dieren op een andere en wellicht scherpere wijze dan wij op de waarneming van het levende zijn ingesteld. De dood verandert het lichaam voor hen zeer spoedig in een voorwerp; en er zijn gevallen waar de ouden het lijk van het jong dadelijk in zijn hoedanigheid van voedsel waarnemen. De dieren volgen aldus beslist Herakleitos' stelling over de lijken, waarvan ik overigens aanneem dat zij tegen de Egyptische doodencultus was gericht. Ik zou daaruit willen besluiten dat zij elkander niet als « beelden » erkennen, maar als levensverschijningen — men moet zich de verhouding ongeveer zoo voorstellen, als de onze tot een electrische lamp, die licht geeft omdat en zoolang er stroom in is.

Het kleine voorval bracht mij op een gedachte die me gelukkig voorkwam. Ik kan mij namelijk indenken dat in een vogelnest de gemeenschapszin op een manier ontwikkeld is die onze voorstelling te boven gaat. Even gering gevormd is het gevoel voor individueel onderscheid; wij moeten ons het leven in zulk een klein gezin voorstellen als iets waarin dat, wat wij individu noemen, geenszins aanwezig is. Daarom bestaat hier ook geen waarneming van den dood, zooals wij die kennen, en de gedachten waarmee ik van de ontbijttafel af het ongeval gade sloeg, belichtten plotseling als het ware een andere planeet.

Wanneer het ons nu gelukt zulk een bevinding te doorgronden, dan mogen we zeker zijn dat zij zich ook in ons leven verbergt. Dit is inderdaad het geval, zij het dan niet in de familie. Wel echter heerscht deze oeroude blindheid daar, waar wij ze misschien

het minst vermoeden — namelijk in betrekking tot ons eigen ik. Wij zelf nemen ons niet waar als individu, ook onttrekt zich het beeld van het eigen gestorven lichaam aan onze voorstelling. In onze sterk vertakte ordening is het *ik* de laatste vesting, waar de levensblindheid zich heeft teruggetrokken en van hieruit doet zij haar uitvallen.

Wat nu vooreerst het gestorven lichaam betreft, mag de opmerking overbodig klinken in zooverre naar allen schijn persoon en voorwerp van de waarneming worden uitgesloten. En toch is dit niet steeds het geval. Zoo trof mij in dit verband als iets zeer merkwaardigs wat ik van een jongen soldaat hoorde, wiens arm in den oorlog was afgeschoten. Hij vertelde mij dat hij zoo volkomen het bewustzijn had behouden, dat hij op de gedachte was gekomen om nog het armbandhorloge van zijn arm te doen, die een granaatsplinter als door een snede van hem had gescheiden. Maar juist bij deze beweging bemerkte hij dat zijn arm daartoe niet meer ter beschikking stond en dat dit verlies eigenlijk niet tot hem was doorgedrongen. De dood is een volkomener scheiding, waardoor wij ons van het totaal van onze ledematen ontdoen. Hiermee komt overeen wat in het uiterst leerzame Tibetaansche doodenboek vermeld staat. Volgens dit boek volgt op den dood een korte tijdspanne van bewusteloosheid, spoedig daarop evenwel keert de overledene tot de sterfsponde terug waar hij eerst door het weeklagen zijner familieleden den nieuwen toestand raadt, waarin hij zich bevindt.

In gelijke mate zijn wij blind tegenover ons lichaam, ja zelfs tegenover onzen geest. Hierop berust

het dikwijls zoo spookachtige in het spiegelbeeld. Zoo ontwikkelt ook alleen de spiegel der maatschappij ons een beeld van hetgeen wij ons aangewend hebben onze individualiteit te noemen. In den grond echter is al wat ons in dezen zin eigen is, zeer ver van ons verwijderd. Juist deze, onze tijd brengt ons, en het is geen toeval, op dit stuk nieuwe inzichten. Zoo vertelde Kubin mij onlangs dat men hem bij enkele zijner dagelijksche verrichtingen had gefilmd, bij het ontbijt, in den tuin, aan de werktafel. Zeer goed kenschetste hij de uitwerking van deze film op hem als « de verwondering over het feit, dat je je zestig jaar lang met zoo iemand hebt verwisseld ».

Niet alleen onze oogen maar al onze zintuigen gelijken hierin op spiegels, dat ze naar buiten gericht en aan hun achterzijde blind zijn. Van het oog is het tapetum nigrum ons toegewend. Zoo leven wij in den dooden hoek van onszelf. Ons gezicht, onze bewegingen verschijnen ons in de film als die van een vreemde; onze stem klinkt ons onbekend zooals de grammophoonplaat ze weergeeft. Zelfs onze eenvoudige photo brengt ons in verlegenheid; meestal erkennen we haar ongaarne als de onze. Als dokter kunnen wij onszelf niet genezen; als kunstenaars, als auteurs hebben wij geen oordeel over onzen stijl. In den grond vindt ieder zijn præstatie goed en verwondert zich nooit over den bijval; met hetzelfde recht vindt iedere vrouw dat ze mooi is. Wij voelen ons altijd identiek met den blinden wil, met de ongevormde levenskracht die ons vervult — en toch wordt onze eigenaard, onze levensstijl slechts van buiten af herkend. Deze verhouding wordt ook

nauwelijks door de groote begaafdheid gewijzigd; zoo is het verbazend hoe dikwijls juist menschen van beteekenis aan hun zwakste zijde de voorkeur geven. De reden ligt in het feit dat ze dat deel van hun kunst het hoogst schatten, dat vooral hun wil bezighield.

En toch, hoezeer eenieder, die haar ooit bespeurde, deze soort van levensblindheid zal constateeren, wij staan niet geheel onder haar ban. Dit blijkt reeds uit het feit dat wij haar kunnen beschrijven en in deze wijze om zich tegenover haar rekenschap te geven gaat een gewichtige act schuil. Aan den anderen kant staat het klare, diepe en zelfstandige begrip van het leven en zijn ordening volgens geestelijke verwantschappen. Hier vermag het individu inderdaad den hoogsten graad van inzicht te bereiken, waarbij hij zichzelf vanuit de verte beschouwt. Op deze deugd berusten het ontwikkelde recht, de Staat en de groote geschiedschrijving — als wezenstrekken der imperiale en volkenbeheerschende macht die zich in den cæsar vereenigen. Met recht spreekt deze superieure mensch danook van zichzelf in den derden persoon. Indien dit element zich in onze geschiedenis niet voordeed, zouden wij leven als termieten, wier bouwsels nog juist geen Staten zijn, maar groote nesten waar de levensblindheid regeert.

In dezen zin blijft het « Ken u zelven » de voor ons allen geldige wapenspreuk.

Want altijd voelt ieder van ons den machtigen drang waarmee de duistere diepte van den levensnacht hem zoekt aan te zuigen. Er bestaat een geweldig, onder steeds wisselende vormen verborgen streven, dat ons leven weer geheel tracht in te sluiten in die

wetmatigheid, welke in de nesten of in het duister van den moederschoot heerscht. Hier bestaat geen geluk, geen grootheid, geen recht buiten de diepe, blinde saamhoorigheid.

Hier bevinden zich onze wortels; maar ons leven is uit beide beginselen geweven.

Aanteekening bij het roodstaartje. *Leisnig.*

Op grond van deze beschouwing zie ik o.a. in, waarom de natuur in het geval van den koekoek schijnbaar zoo achteloos te werk gaat. Het onderscheid van den jongen koekoek, die b.v. bij het winterkoninkje opgroeit, met zijn nestgenooten is zoo buitengewoon groot, dat men de gelijkmoedigheid waarmee de pleegouders het bedrog opnemen, vanouds als een wonder der natuur beschouwde. Wanneer in feite de ingezetenen van het nest van het winterkoninkje elkander niet als levensbeelden, maar als levenskrachten waarnemen, komt het er voor den koekoek ook minder op uiterlijke gelijkenis dan op andere vormen van aanpassing aan.

* * *

Bij het onderzoek van onze synoniemen is er nog veel te ontdekken; ook in de philologie zou er een soort van tweelingsvorsching uit te werken zijn.

Zoo is het woord lijk[1] ongetwijfeld het toover-

1. Men moet hier allereerst aan hgd. *Leichnam* denken. Op te merken valt dat dit woord, naar den oorsprong, geheel beantwoordt aan ndl. *lichaam*, dat men herkent in mhd. *lîchname* en vooral in den bijvorm *lîchame*. Beide woorden, *Leichnam* en *lichaam*, beteekenen oorspronkelijk *lijfshulsel*. Terwijl hgd. *Leiche* overeenkomt met ndl. *lijk*, mist het ndl. een duidelijk equivalent voor hgd. *Leichnam* in zijn tegenwoordige beteekenis.

woord, waarmee de doode op zeer bepaalde wijze wordt aangeduid. Hieraan beantwoordt het Romeinsche *imago* als het tooverachtige levensbeeld, dat zich in het schrijn des lichaams verbergt.

Bij het lijk, als de aanduiding van het den overledene louter gelijkende, komt nog iets bijzonders, n.l. de voorstelling dat dit hulsel op vreemde krachten aantrekkingskracht uitoefent. De doode wordt daarom ook tot de begrafenis op bijzondere wijze beveiligd en bewaakt. Bij de menschen die hier dienst doen, merkt men een eigenaardig beroepsgezicht op.

De klinker ei[1] dient overigens dikwijls ter verklanking van dingen die niet heelemaal pluis zijn. Bijna zuiver, zij het ook een beetje Saksisch, hoorde ik dit in een bijnaam, die men hier voor vervloekte plaatsen, zooals b.v. den aan gene zijde van de Mulde gelegen Galgenberg gebruikt; men zegt dat het daar « eiersch » is.

In verband met het spiegelbeeld zou ik nog een zeldzaam verschijnsel willen aanstippen, welks vermelding ieder, die het ooit ontmoette, dadelijk zal aanspreken. Wanneer wij b.v. op straat of vanuit het venster, een ongeval zien gebeuren, maakt zich een beklemmend gevoel van ons meester. Blijven wij tijdens zulk een bevangenheid toevallig voor een spiegel staan, dan zullen wij bemerken dat ons bewustzijn van de identiteit tusschen ons en ons spiegelbeeld is verlorengegaan. Dit is een teeken dat wij diep in den stroom van het lotsbestel zijn ondergedoken. Ook is hier wellicht een der redenen te zoeken waarom bij gevallen van overlijden de spiegels in huis werden verplaatst.

1. Bedoeld is hier de hgd. ei-klank, zooals van *Leiche*.

Balearische tochten. *Puerto Pollensa. Illa d'Or.*

Na het bad rustte ik uit in een kurkeikenboschje, waar grazende schapen van de bloeiende myrthe hadden gevreten. Nog zweefde hun reuk in de zonnige lucht tusschen het doornige korthout en reeds zag ik wel dertig paar pillendraaiers die hun mest opruimden. Ze behoorden tot geen van de soorten die mij van Sicilië bekend waren, maar tot een van breedhalziger vorm van de westelijke Middellandsche zee, die zich door lakzwarte, diepgestreepte vleugelbladen kenmerkt. Hun bezigheid verwekte een zeer intelligenten, schier menschelijken indruk, in 't bijzonder wanneer ze, om de groote knikkers te manœuvreeren, zich als kleine werklui gedroegen. Ik bukte me als Gulliver diep over hun werk, want hun gezellig gedoe bracht mij dicht bij de illusie dat er daarbij gesproken werd. Maar ik hoorde in de warme morgenstilte alleen het zachte schaven der gepantserde ledematen en het droge snorren der af- en aanvliegende insecten, wat aan het gerucht van een miniatuur-vliegveld herinnerde. Voor het eerst gaf ik me hier ook rekenschap van den heerlijken vorm van het vliegende dier, zooals de Egyptische reliefs ze uitbeelden.

's Namiddags zocht ik een eenzaam rotseiland op, waarvan de steile met honigkleurige wolfsmelk begroeide rug zich boven de velden verhief. Overal

hoorde ik in de verzengde boschjes geluid — niet de gelijkmatig trekkende schuifbeweging der slangen, maar het korte, woelende wegritsen der hagedissen. Van hen herbergen de Balearen kostbare variaties. Nadat ik een tijdje op een steen had gewacht, kwamen zij ook voor den dag, vaak zoo dichtbij dat ze bijna over mijn voet weggleden. In het bijzonder bekoorde er mij een die plotseling op een boomwortel verscheen, vanwaar hij zijn staart als een sleep liet neerwapperen. Als hij zijn kop een beetje naar de zon hief, schitterde zijn keel in het licht als een blauwe lapis.

Zulke ontmoetingen verwekken een zekeren schrik in ons — een soort van duizeling zooals de onmiddellijke nabijheid der levensdiepte ze teweegbrengt. Ook treden de dieren meestal zoo stil en onbemerkt als tooverbeelden binnen ons gezichtsveld. Dan geven zij ons in hun figuren, dansen en spelen voorstellingen van hoogst geheimen, suggestieven aard. Het schijnt dat aan ieder dierbeeld een teeken in ons innerlijk beantwoordt; en ik gevoel dit te heviger sedert de jacht me geen genoegen meer brengt. Nochtans zijn de banden, die zich hier doen gevoelen, van een zeer verborgen natuur — men bespeurt ze zooals men den belangrijken inhoud van een verzegelden brief vermoedt.

Op den terugweg zag ik een prachtige harmonie van vier kleuren : een vurig bosje geraniums, op zulke wijze voor een witblauwen muur groeiend, dat het groene loof voor de onderste blauwe en de roode bloemen voor de bovenste witte muurhelft stond. De huizen rusten zoo vredig in de onbewogen lucht,

ieder van hen in een teederen rooksluier gehuld. De wandelaar komt in hun spheer binnen als in wierookkringen, want het geurende naaldhout voedt de haardvuren.

Het genoegen van deze eenzame tochten berust zeker ook hierop dat men, gelijk Bias, « het zijne met zich draagt ». Ons bewustzijn begeleidt ons als een spiegelbol of beter, als een aura waarvan wij het middelpunt zijn. De mooie beelden dringen in deze aura binnen en ondergaan in haar een atmospherische verandering. Zoo wandelen wij onder teekenen als onder noorderlichten, zonneringen of regenbogen door het leven.

Deze uitzonderlijke verinniging en teling met de schepping behoort tot de hoogste genietingen die ons beschoren zijn. De aarde is onze eeuwige moeder en vrouw, en zooals door iedere vrouw worden wij door haar volgens onzen rijkdom verrijkt.

De hippopotamus. *Ueberlingen.*

Men had mij naar Preston ontboden als expert in een curateele-proces.

Zooals ik dadelijk begreep, ging het hier om een van die gevallen, waarbij de kunst te kort schiet en de diagnose de prognose als een onherroepelijk oordeel omsluit — om een manifeste verwarring, zooals men ze bij patiënten van middelbaren leeftijd niet zelden waarneemt en zooals ze door een specifieke stoornis in het spreken wordt aangekondigd. Dat is een doodelijk voorteeken.

Onder deze omstandigheden duurde mijn consult

niet lang en daar de mail eerst den volgenden middag afvoer, zag ik me gedurende een vollen dag in de mij onbekende stad opgehouden. Zooiets nu komt me altijd gelegen, want nooit voelt zich mijn geest vrijer dan in den wirwar van havens, waar ik door vreemd en mieren-vlijtig volk word omringd. Deze verlichte stemming onderga ik bijzonder sterk waar ik de taal der bewoners niet versta; zoo bracht ik, toen ik met Wellesley in Indië was, dikwijls weken door in een doorluchtige aanschouwing. Het kan komen doordat wij dan in hoogere mate op onze oogen zijn aangewezen en ons aldus het leven in zijn eigenschap als schouwspel duidelijker wordt. Zoo verschijnt ons het menschelijk-gezellige bedrijf als op een tooneel, tegelijk vereenvoudigd en verdiept. De beelden zijn van een gloeiende transparantie en de alledaagsche gebeurtenissen krijgen geestelijke kracht, alsof het niet meer ging om arbeid en verkeer maar om tooverachtige handelingen. De wereld wordt lichter en doorzichtiger en tegelijk bewegen wij er ons koener en vrijer in, als onzichtbare wezens. Zoo verschenen mij de menschen en de dingen in de drukte van Oostersche bazars dikwijls als door spetterende fakkels belicht en als van een lichtroode kleur doorgloeid.

Verdiept in dergelijke herinneringen zwierf ik doelloos langs straten en pleinen tot de nevel uit de zee opsteeg. Als wij eenmaal de volheid des levens hebben gekend, zijn we voor altijd beschut tegen spleen en verveling; de herinnering beschermt ons voor de aanvallen van den tijd. Zoo vloden de uren, tot de lantarens begonnen te branden, als in droom

voorbij en daar ik er van houd mij van zulke dagen door een aandenken te vergewissen, sloeg ik de straat der antiquairs in. Daar vindt men meubels, kunstwerken en zeldzaam porcelein, maar ook goedkoope curiositeitenwinkels, waar eigenaardige dingen onder het stof vergrijzen, zooals de zeelui ze van hun reizen meebrengen : gedroogde zee-egels, vreemde wapens en het scheepje in een flesch dat nergens ontbreekt.

Het verbaasde mij danook als ik achter een van die smalle vensters in plaats van zulke winkeldochters een mooie aquarel ontdekte, die in een mahoniehouten lijst hing en waarvan de breede, ietwat vergeelde rand een geëtst onderschrift droeg. Ik ontcijferde, op geëtste wolken zwervend, een opdracht van den kunstenaar aan lord Barrymore; zooals het jaartal liet vermoeden, ging het hier om dien Barrymore, die zich als orgie-genoot van den prins-regent vroeg had geruïneerd. Het schilderijtje stelde een Pommersche pachthoeve voor, een klein bedrijf temidden van weelderig groene weiden. Het huis was in profiel genomen, zijn strooien dak zonk aan den woonkant bijna tot op den grond, terwijl het aan de andere zijde gelijk het toegangszeil van een tent was opgeslagen. Hier lag het luchtig over een met hooi gevulden voorraadzolder, waaruit een nijlpaard als uit een open ruif stond te eten. De compositie van de kleine hoeve met het buitensporige dier zou het oog zeker hebben verbluft, als de weide niet zoo uitgestrekt was geweest dat men een rij van oeroude eiken, die haar omzoomde, in uiterste verkleining zag. Schilderkunstig gaf dit groene dak de lei-grauwe massa van het dier haar tegenwicht en ook logisch

scheen het in orde, temidden van zulke weelderige weiden zoo'n krachtigen vreter te zien.

Daar zulke capriccio's mij vanouds beter hebben bevallen dan de gebruikelijke paarderennen en vossejachten, ging ik den winkel binnen. De zaak scheen nog maar pas opgericht, want de ruimte was bijna geheel gevuld met talrijke, ongeopende kisten. Op een van hen, die in den vorm van een menschelijk lichaam was bewerkt, zat de antiquair, een nog jonge en voor zijn beroep bijzonder chic gekleede man. Mijn binnenkomst onderbrak hem in de studie van een koperets, waarvan hij de signatuur door een rond, in zilver gevat vergrootglas zat te bekijken. Eigenlijk was ik nauwelijks verbaasd toen ik na de aquarel te hebben vernoemd, door hem met mijn naam werd begroet, die zich immers in de koninkrijken in een zekere faam verheugt. Ook dat hij mij dadelijk in zijn privé-vertrekken uitnoodigde, scheen mij slechts een teeken van gebruikelijke hoffelijkheid.

Ongewoon daarentegen vond ik den plotselingen aanblik van twee jagers in livrei, die ik, nadat wij door een rood gordijn waren gegaan, in wachtende houding voor een open haardvuur zag. Wij waren in een soort van voorkamer gekomen, waar naast een ladder nog ander gereedschap stond, zooals de behanger gebruikt bij het inrichten van woningen. Van de zoldering hing, wellicht voor de kroonluchter, een rood koordje. Ook scheen het metselwerk nog niet beëindigd te wezen, want door een halfgeopende kelderdeur zag ik mortel en een truweel in een houten trog.

Het lag intusschen minder aan het ongewone der

omstandigheden dat mij het avontuur verdacht voorkwam, dan wel aan een bepaalde stemming, in zulke dingen, die zelden bedriegt. Wanneer een aanval op een persoon wordt voorbereid, spint zich een fluïdum tusschen de deelnemenden, dat niemand ontgaat die zooals ik in de paleizen van Aziatische vorsten te gast was, of die in pronktenten, opgeslagen tusschen twee gereedstaande legers, onderhandelde. Later, in aansluiting met mijn studie en in mijn omgang met krankzinnigen had ik volop gelegenheid ter ontwikkeling van deze gave, want hier schiet de scherpste observatie dikwijls tekort als zij niet door een soort vermogen tot vermoeden wordt geschraagd.

In zulke omstandigheden vond ik het steeds raadzaam de handelingen vlot op elkaar te laten volgen en iedere aarzeling, ieder hiaat te vermijden, waarin een incident zich zou kunnen voordoen, want dikwijls heb ik gezien dat de vrije onbevangenheid ons tegenover het lage met bezwerende kracht toerust. Ik verzuimde danook niet den antiquair te volgen, die een tweede gordijn en daarachter een vleugeldeur opendeed, om zich dan met een buiging terug te trekken.

De ruimte waar hij me gebracht had, bleek een door veel kaarsen en spiegels verlicht salon, in den stijl der vorige eeuw gehouden, met een zeer schoone Watteau boven den hoogen schoorsteenmantel. In het midden zag ik een dame die me, bijna als in een poppenspel, door een teeken verzocht nader te komen. Daar de rustige kaarsen het vertrek bijna schaduwloos bestraalden, had ik in haar direct de hooggeplaatste vrouw herkend, die destijds reeds lang

van allerlei geruchten was omgeven en wier lot de wereld bezighield. Vermits ik ook het livrei reeds gezien had, hield ik het voor gepast te buigen zooals het in koninklijke paleizen betaamt. De vorstin dankte en noodigde mij uit tegenover haar aan een tafel plaats te nemen, waarvan het dekblad door een ovalen, met bonte bloemen beschilderden spiegel werd gevormd.

In weerwil van de bedenkelijke wijze waarop ik was binnengebracht, kon ik terwijl wij elkaar een geruime wijle zwijgend aankeken, niet aan mijn physiognomische neiging weerstaan, die zich in mij heeft ontwikkeld sedert ik aan mijn werk over de mimiek der geesteziekten bezig ben en die mij zelfs dikwijls lastig valt en ook een beetje belachelijk voorkomt. Deze neiging, waaraan ik me tijdens mijn wandelingen in Oostende vaak lange avonden overgeef, terwijl ik duizende gezichten kaleidoscopisch aan mij laat voorbijgaan, heeft me met een fatalen, scherpen blik begaafd, die me in zekere mate reeds de zaadkorrels van het afwijkende laat raden. Deze begaafdheid is mij des te pijnlijker daar ik, geheel in tegenstelling met onzen tijd, in het lijnrechte, in de onderwerping aan den norm, de grootheid zie waardoor de mensch met het goddelijke verbonden blijft. Helaas vergaat het mij als arts dikwijls als in de Bengaalsche bosschen, waar ik met een gevoel van vrees den levensgroei zich in zijn eigen overvloed zag verstikken. Zoo wil het me ook voorkomen dat de veelheid der symptomen ons als een ondoordringbaar struweel van de patiënten scheidt : wij weten van de gezondheid te weinig en van de ziekten te veel.

Eigenlijk zou in dit geval ook wel een grovere blik de beginnende wanorde hebben bemerkt. Zooals de ervaring intusschen bevestigt, duurt het vaak lang tot dit in zijn vollen omvang wordt waargenomen. Dit is inzonderheid het geval, waar de ideeën in hun samenhang logisch, ja dikwijls scherpzinnig zijn, ofschoon ze door den waanzin worden beheerscht — gelijk een boot wier koers met zeevaartkundige zekerheid op de branding is gericht. Wanneer de patiënt bovendien een hooge plaats bekleedt, werkt de critiek meestal aarzelender en zoo heeft de machtige ook dit op het kleine volk voor, dat hij de zotheid verder drijven mag.

Als een goed middel ter physiognomische erkenning beschouw ik de gewoonte van verschillende astrologen, die de gelijkenis met dieren navorschen. In dit opzicht vond ik hier de gelijkenis met de slang zeer treffend en wel zoo sterk, dat ik bij den aanblik dezelfde soort van nieuwsgierigheid voelde als destijds, toen ik in den tuin van mijn lustverblijf de groote naja ontmoette, die als de koningin der slangen wordt beschouwd. Deze habitus pleegt zich bij den mensch daar te vormen waar een zekere zwakte van het maxillaire gedeelte met sterk geaccentueerde jukbeenderen samengaat, zooals men dit juist in oude familiën niet zelden zal zien. Hier kwam er nog op schier beangstigende wijze een wiegende beweging van den hals bij en de starre, doch wijd spalkende blik der groote oogen.

Niet minder sterk viel me een tweede kenteeken aan het gezicht op, dat ik in mijn physiognomiek de « verschroeiing » heb genoemd. Deze uitdrukking

vinden wij daar waar het levenslicht tot een vlam is geworden, zooals dit in schande of ook in ongeluk, het hevigst echter bij een combinatie dezer beide toestanden wordt ervaren. Uit dit gezicht laten zich zeer bepaalde gedragingen afleiden, in het bijzonder die van een van wilde jalouzie of versmade liefde vervulde periode. Men treft het vooral bij vrouwen aan, op wier leven de naderende ouderdom reeds zijn schaduwen werpt.

Zoo ik dit eenigszins uitvoerig beschrijf, dan kan ik te mijner verontschuldiging aanvoeren dat ons zwijgen langen tijd duurde. Ook geven deze bemerkingen heel goed de stemming weer, die mij in dergelijke omstandigheden vervult. Mijn gedachten rijen zich dan aan elkander als de klokslagen in een carillon en toch is ieder van hen door een trillend aureool omhuld. Ook moet ik bekennen dat mij door de lezing van dit gelaat het bevreemdende van den toestand bijna ontviel. Steeds gold het mij als een onderdeel der hooge jacht den mensch aandachtig te beschouwen en den blik in dat ongewisse en ongevormde te doen dalen, dat zich lichtend op den kraterbodem beweegt. Daar ik dit vermocht, had ik den toestand geraden voor er nog een woord was gesproken.

Eindelijk brak mijn vis-à-vis in een helderen, bestudeerden lach uit : « Dokter, u moet toegeven dat ik de fuiken ken waarmee men zulke zeldzame visschen vangt. »

« En met genoegen, Hoogheid — niets zou me met meer zekerheid hebben verlokt dan die aquarel. En nu het zoo is, mag ik wellicht aannemen dat ook

mijn rol als expert hier in Preston haar geheime voorgeschiedenis heeft ? »

« Zooals ik zie, prijst men uw scherpzinnigheid met recht; men vertelt trouwens van u, dat u buitengewone leermeesters heeft gehad. Daarom juist heb ik deze ontmoeting geschikt, ik heb uw geneeskundige hulp noodig in een buitengewoon moeilijke aangelegenheid. »

« Mijn kennis staat u geheel ten dienste. Maar was het niet eenvoudiger geweest in mijn hotel in Russel Square over mij te beschikken dan op zulke, bijna magische manier ? »

« In geen geval, want het zou om meer dan een reden hoogst bedenkelijk zijn als men ons tesamen zag. En dan, het gaat over dingen van zulk een draagwijdte, dat men ze nauwelijks aan de lucht durft toe te vertrouwen. Hoort u maar. »

Op dit oogenblik voelde ik, terwijl zij naar mijn oor toe boog, dat het tijdstip gekomen was om de zaak de wending te geven, die ik beoogde en die mijn zekerheid vorderde. Ik veroorloofde mij daarom mijn hand op den arm van de nog steeds mooie vrouw te leggen, een arm nauwelijks verhuld door de mouw van bleekroode zijde die heel goed stond bij een prachtige robe van parelgrijs, Utrechtsch fluweel.

« Uw Hoogheid verontschuldige mijn onderbreking, maar het consult begon al toen ik de kamer binnen kwam. Ik mag wellicht aannemen, dat u van plan is mij nu een van die geheimen te openbaren, zooals ze den grooten dezer aarde zijn voorbehouden en wier kennis niet begrensd genoeg kan worden

gehouden. Vertrouwelijkheden van deze soort zijn ook gelukkig voor de genezing niet vereischt. Ook zijn de middelen die ons ten dienste staan van dien aard, dat de mededeeling van den zieke voor ons slechts een bron van tweeden rang wordt; en er zijn gevallen waarin wij de absolutie geven zonder dat er een biecht is voorafgegaan. Ik zou uw Hoogheid daarom willen verzoeken zich tot dat gedeelte der dingen te beperken, dat tot het gebied van den arts behoort — dat zou ook voor de te nemen maatregelen gunstiger zijn. »

Terwijl ik deze woorden sprak, bemerkte ik hoe het gezicht der vorstin langzaam verhelderde. Dit is overigens de uitwerking die de geneesheer het eerst en voornamelijk moet betrachten, wanneer hij zijn naam verdient; de eerste geneeskracht die hij aanwendt, dient in zijn stem verborgen te zijn. Waar men heden, gelijk in het mechanische, ook in de geneeskunde tot de behandeling der onderdeelen overgaat, geraken de elementen in vergetelheid, en men mag het volk danook niet laken, wanneer het bij zijn kwakzalvers en kruiden-heksen zweert.

Wat nu dit geval betreft, zoo was het voorzeker verre van mij te gelooven dat de dingen zich tegenwoordig nog afspelen als in de Deensche kasteelen, want zelfs de tijd van het ijzeren masker is lang voorbij. Intusschen leven wij in een tijdperk waarin men Schotsche romans verslindt en een eigenaardigen zin heeft voor de tooneelmatige herhaling. Ook hier bestaan ongevallen — zoo is, wie tegenwoordig in een tweegevecht komt te vallen, zoo dood als ooit, ofschoon de ridderlijke levenswijze sinds

lang verdween. Voor alles echter was hier datgene, welks kennis of liever welks mededeeling ik wilde vermijden, tegelijk in de sterke, dwingende schijnsels van den waan gedrenkt, en in zulke omstandigheden bestaat er altijd gevaar, in 't bijzonder wanneer de zieke over machtsmiddelen beschikt. Als bedreiging voelde ik ook de schier buitennatuurlijke manier waarop ik was ontboden, en zoo had ik voldoende redenen tot terughoudendheid. In landen waar er zoowel in openbare als ook in private gebouwen talrijke vertrekken zijn, die men slechts onder doodsgevaar betreedt, krijgt men een goede scholing in de discretie.

Nadat mijn patiënte mij zeer opmerkzaam en, zooals gezegd, met toenemende opgewektheid had aangehoord, zag ik haar geruimen tijd nadenkend in het vertrek op- en neer gaan, waarbij de wiegende beweging van haar hoofd zich op zeer gracieuse wijze aan het lichaam meedeelde. Eindelijk trok zij aan het zijden bellesnoer dat naast de deur hing. De jonge antiquair verscheen, dien zij met gedempte stem eenige opdrachten gaf, zonder dat ik meer verstond dan het Italiaansche woord *presto*. Dadelijk daarna hoorde ik in de voorkamer geluid. Alsdan keerde zij aan de spiegeltafel terug en legde nu op haar beurt heur hand op mijn arm.

« Onder deze omstandigheden, mijnheer, is de dienst, dien u mij zou kunnen bewijzen, belangrijker dan ik heb gedacht. Wat ik u nu heb mee te deelen is gauw gezegd, ofschoon ook dit weinige mij pijnlijk valt. Daar men zich echter aan den dokter ook lichamelijk zonder sluiers toont — »

« Spreekt u zonder terughouding, madame. »

« Goed dan. Na die... na die aangeduide gebeurtenissen ontwikkelden zich onvoorziene storingen, die mij eerst maar heel weinig en daarna steeds sterker verontrustten. Sedert onlangs heb ik het gevoel als in een snel zinkend schip — dokter, ik heb oogenblikken waarin alles begint te wemelen en als iemand mij helpen kan, dan bent u het. »

« Ik veronderstel dat u ook met het slapen 's nachts niet heelemaal tevreden is. »

« Erg ontevreden zelfs, maar denkt u niet dat ik scrupuleus ben. Toen ik veertien was, genoot ik al van de vrijheid van nachtelijke uren bij verboden lectuur in den trant van Lukianos, en zelfs Duncan's geest zou me niet verontrusten. Maar er zijn boosaardiger dingen, incidenten als van mechanischen aard, zooals bij een automaat die begint te brommen.»

« Hebt u het gevoel dat men in uw omgeving deze crises al heeft opgemerkt ? »

« Eigenlijk niet, ik kon ook migraine voorwenden. Intusschen heb ik bij ieder gesprek, bij iedere ontvangst het idee mij in vertrekken te bewegen die met buskruit zijn gevuld en waar men vonken slaat, en wel te heftiger naarmate ik me in meer selecte kringen bevindt. Het geheel heeft tenslotte ook den belachelijken bijsmaak, die als een slechte specerij ons leven doordringt, en juist dat maakt me dikwijls verschrikkelijk kwaad. Toen ik voor het eerst aan de... gebeurtenis dacht, was dat niet meer als een herinnering onder herinneringen van allen aard, maar als een bijzondere visch die steeds weer aan de oppervlakte verschijnt. Misschien kwam het doordat ik

juist déze herinnering trachtte te onderdrukken, dat haar opduiken me begon te bevreemden. Ik bemerkte dat een soort van alleenspraak bij een dergelijke inspanning samenging, nu eens enkele woorden, dan weer zinnen en ten laatste uitbarstingen van vlammende, schreeuwende woede. Daarbij kwam de zucht om vuile woorden te gebruiken, ... vuiler dan men ze ooit in de vischhallen of in Newgate bij de terechtstellingen hoort. Ja, ik heb in mij het talent ontdekt verwenschingen uit te denken, die men ook in de achterbuurten niet kent, juist alsof nog onbekende bronnen van vuil in mij uitmondden... »

« Spreekt u verder, madame. »

« Het schijnt me danook of deze massa's zich in mij ophoopen zooals men dat voor watergemalen ziet. Daarom neem ik iedere gelegenheid waar, mij door heimelijk uitgestooten verwenschingen van dezen last te bevrijden, schrijf die dingen ook in brieven die ik dan in brand steek. Maar na dagen dat het ceremonieel mij van 's morgens tot 's avonds onder aller oogen houdt, voel ik een soort lava in mij aanzwellen. Zoo kwam het onlangs in den nacht van den eersten Mei tot een verschrikkelijke uitbarsting, waarbij ik aan mezelf vreemd werd. Ik heb mij om middernacht zwevend in den grooten spiegel van de kleedkamer gezien, met een kaars in de hand, met schuim op den mond en het haar vreeselijk overeind. Sedertdien heb ik ook het gevoel een bijzonder doordringenden blik deelachtig te zijn geworden. Zoo ervaar ik in de gezichten, in de stemmen het gemeene, en ieder beleefd woord, ieder hoffelijk gebaar komt me voor als een al te vluchtig, al te

slordig opgediende leugen, die een geheime instemming bedekt. Deze wanverhouding wordt des te duidelijker, naarmate de pracht van japonnen en uniformen schitterender straalt. Wanneer de gezanten hun vreemdelingen voorstellen, of aan de gedekte pronktafel overkomt mij de lust de kleeren van het lijf te rukken en een toast uit te spreken die de ingewanden der aarde bloot legt. Maar dit is het niet, dokter, wat mij onrust bezorgt, want als kind al kreeg ik, wanneer ik een kostbaar glas in de hand hield, de aanvechting om het op de plaveien te slingeren, en nooit besteeg ik een rots of een toren zonder dat een geheime stem me gebood er af te springen. Maar buiten dit alles is er nog iets anders, iets vreemds, dat daarmee speelt als de kat met de muis. Niet hetgeen ik denk is het wat mijn afschuw opwekt, maar ik vraag u : wat zal ik doen wanneer het als toen, 's nachts, weer over me komt ? »

Nadat ik de mededeeling, die nog iets omvangrijker was, had aangehoord, vielen wij in ons zwijgen terug. Lang keek ik naar de kostbare parelen, die op het tapijt verstrooid lagen, want de vorstin had, toen ze van den aanval vertelde, naar heur halssnoer gegrepen, dat onder haar hand was gebroken.

Eer op de Malediven of op Bahrein een enkel stuk van die grootte wordt buitgemaakt, zijn twee parel-slaven aan tering bezweken en de derde wordt door een zwaardvisch doorstoken.

Gewis was het niet de aan mij gerichte vraag die mijn gedachten bezighield. Het zijn meestal zeer verschillende dingen, die den patiënt en den arts verontrusten — zoo was vriend Wallmoden, toen ik

hem van een abces genas, vooral met zijn teint bekommerd dat hij een beetje safraanachtig vond. Het lijkt me zoo kenmerkend voor den mensch, wat ik dikwijls observeerde : dat hij zich van de geestelijke bedreiging eerst het meest bewust wordt, waar hij zich tegelijk in zijn wil getroffen voelt. Voor den arts daarentegen maakt het nauwelijks een onderscheid of de zieke den waan in zich verbergt, ofwel of hij meent van buiten af te worden gedreven. Zoowel het eene als het andere wordt aan den wortel genezen. Theoretisch overigens blijft het eigenaardige oogenblik, waarop de wil ons in den steek schijnt te laten, van hooge beteekenis, want ook onze geestelijke kracht bezit, juist zooals de spierbundel, haar willekeurige en onwillekeurige reflex, en wie de regels kent volgens welke beide elkaar beïnvloeden als maan- en zonnevloed, heeft een graad der kunst bereikt waarvan men bij ons niet droomt. In het vertrouwelijk verkeer met mannen die hun adem en hun hartslag gebieden, en wier huid door geen vuur wordt gekwetst, leerde ik meer dan in Hunter's Anatomisch Theater — en daar leerde ik veel. Hierop berusten de spontane genezingen van vallende ziekte en andere kwalen, die mijn faam vestigden, waarvan het eenvoudige geheim hierin bestaat dat ik den zieke de heerschappij over zekere deelen van zijn vegetatief systeem in handen speel.

Zoo begrijpt men dat mij geen verschijningen konden bevreemden, die ik dikwijls genoeg onder de goocheltoeren van derwischen, gele bedelmonniken of scherp riekende capuccini als rook zag verzwinden. Zulke kuren behooren tot de practijk van baardige

priesterseсten, wier mysterium vanouds het eenvoudige volk heeft gesticht. Maar ook afgezien van het feit dat deze storing mij naar aard en oorsprong bekend is, ontbreekt het me in haar behandeling niet aan ervaring — zij behoort immers juist in zekere mate tot den inhoud onzer nationale euvelen. Zoo duikt haar motief telkenmale bij mijn nachtelijke tochten in mij op, afwisselend van de westersche paleizen tot die wijken, waar ellende en haat den duisteren tegenpool der macht omzweven. Dat is het dubbele spel dat ook in onze dichtkunst terugkeert, waarin de geest zich als in een zilveren en in een zwarten spiegel weerkaatst. Zoo is het voorts niet wonderlijk dat wij het daar bemerken waar de enkeling in verwarring geraakt; en den ingewijde zijn de geheime, aan de lupercaliën van den Italischen faunus herinnerende feesten bekend, waarin bepaalde kringen onzer maatschappij verdwalen. Verre er van om zulke schouwspelen, zooals ze in Carlton-House hun treurig voorbeeld vinden, goed te praten, dank ik hun toch menig inzicht, daar ook hier het verhevene en het lage zich op eigenaardige wijze onderling vermengen. Zoo lijkt het me alsof zich in het exces het negatieve van een deugd weerspiegelt — ik meen dien innerlijken afstand die ons het recht geeft tot heerschappij over volken. Dikwijls, wanneer ik van op de oude London-bridge den donkeren vloed beschouw, waarin de hooge bogen uit grijze steen staan gegrondvest, voel ik hoe een adem van trots en grootheid me om de slapen speelt. Dan waait me een rilling aan en gaarne werp ik een kopermunt in de nachtelijke, flonkerende diepte naar beneê.

Doch ik wil niet afdwalen. Vaak dringt het lijden als een stigma in de wereld der lichamen binnen en is de arts niet de geroepene. Intusschen begreep ik den toestand waarin ik me bevond en ik vermocht hetgeen men van mij verwachtte. Zoo deelde ik dan mijn aanwijzingen mede.

« Het is me een eer, Hoogheid, dat ik u kan van dienst zijn. In de eerste plaats raad ik u aan vlug te verhuizen naar Cheltenham; het treft goed dat het badseizoen daar nog niet begonnen is. Daar zult u de dagen doorbrengen, terwijl u zoowel in eenzaamheid als in gezelschap dieet houdt. Tracht u den zucht tot alleenspraak te onderdrukken, maar zonder inspanning. Als de aandrang in u te machtig wordt, dan spreekt u met matig luide stem het euphoon uit, dat ik hier opschrijf. Mocht u echter in gezelschap zijn, zoo verzoek ik u het bij uzelf op te zeggen, terwijl u uw halssnoer met de hand aanraakt. Vervangt u voor dezen tijd de paarlen door de vrucht van de waternoot. Maar ik geloof nauwelijks dat zulke toestanden zich zullen voordoen, wanneer uwe Hoogheid bij ontvangsten van de fondants gebruik maakt, die ik voorschrijf. U legt uw tong een soort van breidel aan; ook laat ik een drogue bijmengen, die den slaap 's nachts versterkt. In het bijzonder kan ik het gebruik van reukstaafjes aanbevelen, die des nachts op aarden schotels kunnen worden verbrand en overdag kwistig in de open vuren geworpen. Ik laat al het noodige becijferd in mijn klein officie gereed maken dat mister Morrisson in zijn apotheek onderhoudt. Ook zal ik een puntenboek erbij doen, zooals men het in geestelijke orden voor het gewetens-

onderzoek bijhoudt en zooals ik het voor zieken, die ver van mij verwijderd wonen, als een soort geestelijken spiegel inricht. Bij het volgen van deze adviezen, kan ik belooven dat de verontrusting in den loop van een maand wijkt. Tenslotte zou ik het geschikt achten, wanneer uwe Hoogheid een van onze eenvoudige priesters van te lande als secretaris bij u nam. Men vindt onder hen voortreffelijke naturen, die wel tegen de antiquairs opwegen. »

Nadat ik het voorgeschrevene in bijzonderheden had toegelicht, gaf de vorstin mij, terwijl zij opstond, vergunning me terug te trekken. Het scheen me bijna toe alsof zij meer geraden had dan ik bedoelde, want ze verbaasde mij door mijn groet met die oude en hoffelijke buiging te beantwoorden, waarbij een knie en een hand den bodem raken. Misschien was het ook maar het gebaar dat heur trots haar voorschreef. Bij dit compliment raapte zij de solitaire parel van het halssnoer van den grond, een zuivere kogel van de grootte van een kers en van een heerlijk kleurenspel. Op deze wijze werd mij een sieraad vereerd zooals zelfs lord Clive er geen schooner buit maakte.

Toen de antiquair me uitgeleide deed, bemerkte ik dat men de voorkamer reeds ontruimd had. Het vuur was uit, de kelderdeur gesloten, de ladder en het lampekoord ontbraken en ook de jagers leunden niet meer tegen de schouw. De ruimte was leeg als een tooneel, wanneer de schouwburg gesloten is.

Het is niet de ontmoeting met het zonderlinge dat me bij mijn werk steeds verrast. Veel eigenaardiger vind ik dat iedere waanzin zooveel helpers vindt als het hem lust. Vermits onze oude wereld

desniettemin zoo onverstoorbaar haar gang gaat, kan ik er niet aan twijfelen dat zij volgens een verheven plan is geordend.

Het is niet alleen de koninklijke parel die mij, wanneer ik ze 's nachts bij goed kaarslicht bekijk aan de nevels van Preston herinnert. Misschien zes weken later gaf men aan mijn huis in de stad een groote, platte kist af, waarin ik, welverpakt, de aquarel van de Pommersche pachthoeve vond. Ik hing ze niet recht over mijn werktafel, maar er ook niet al te ver van verwijderd, aan een sterk rood koord boven den schoorsteenmantel. Soms kan ik gadeslaan hoe een van mijn bezoekers opmerkzaam er op studeert en zich tenslotte als van een optische illusie afwendt. Tot hen behoort ook vriend Wallmoden, die in ieder geval sedert zijn abces een beetje scrupuleus geworden is. Daarom pleeg ik hem ook niet af te strijden dat het stuk tot de bizarre kunstwerken behoort. Zoo mag ik verzwijgen dat de dissonanten van onze schoone wereld mij vaak verleidden, gelijk gesloten portalen tot de hoogere worsteling om haar harmonie — en dat ik het gevaar als baangeld billijk vond.

De abrikoos. *Geneve.*

Kort na Lausanne, in den rollenden trein, vielen me de oogen toe. De geschiedenis van een huwelijk, waarvan ik droomde, werd eerst in woorden gehoord. Dan echter — het ging over het begin van een twist — traden de verhoudingen zichtbaar op, en wel op een wijze dat voor het oog een bonte vrucht ver-

scheen die zich langzaam op haar steel begon te draaien. Haar kleur ging van rijpgeel in een lichtpaars over, dat met donkere stippen was besprenkeld. Uit den graad van verkleuring, zoowel als het aantal der stippen en uit hun verhouding tot elkander werd, zonder dat er een woord toe noodig zou zijn geweest, het verder verloop der dingen voor het oog zichtbaar. Met uiterste duidelijkheid was aldus niet alleen het proces zelf in al zijn bijzonderheden, maar ook zijn geheime zin te doorschouwen, gelijk van een notenblad de muziek te lezen is.

Merkwaardig was dat het beeld, ofschoon eigenlijk treurig, mij opvroolijkte, hetgeen wellicht berust op het feit dat het een menschelijke betrekking van haar noodwendige of — zooals een schilder het zou opvatten — van haar picturale zijde liet zien. Daarbij had ik den indruk dat het nauwelijks meer tijd in beslag nam dan het heffen en neerslaan der oogwimpers duurt.

Eerste nabeschouwing. *Casablanca.*

Heel in 't algemeen zou hier nog aan toe te voegen zijn hoe gunstig het plotseling ontwaken voor de herinnering aan droombeelden is.

Een zeer mooi voorbeeld hiervan vond ik heden bij Aïn Diab waar ik de leege velden gedurende de middaguren doorkruiste, op jacht naar dieren, die in holen wonen. De roode, gekerfde bodem, waar thans — einde December — witte narcissen in lichtende struiken bloeien, is daar met groote steenen bezaaid. Daar deze blokken uit tuf-achtige kalksteen bestaan,

laten ze zich met weinig moeite omwentelen. Wanneer men geluk heeft, ontdekt men daaronder een grooten blauwen carabus, die slechts in de omgeving van Casablanca wordt gevonden — in ieder geval echter vindt men er menigvuldig gedierte dat zich daar aan de verzengende zonnestralen onttrekt. Zoo zag ik, naast veel andere, een zandkleurigen gecko, een zeer smalle bonte, als een zweepsnoer ineengevlochten slang en den grooten mauretaanschen schorpioen.

Het komt er alleen maar op aan den steen met een snelle beweging om te draaien. Het daaronder vergaderde gezelschap blijft op die wijze, door den plotsen inval van het licht verstard, voor een korte wijle in zijn toestand, zoodat men het kan gadeslaan. Als men het blok daarentegen langzaam omkeert, vindt het den tijd door honderd reten en sleuven weg te glippen en een laatste, onduidelijk wegritsen is misschien het eenige dat de blik opvangt.

Juist op dezelfde wijze gelijkt het plotseling ontwaken op een snel opgetrokken gordijn. Dan bemerkt men pas wat voor een eigenaardig gezelschap men des nachts te gast heeft. Het gaat hier om een bijzondere wijze van zien, als waartoe wij slechts voor een korte wijle in staat zijn — misschien niet langer dan wij, uit den slaap gewekt, half opgericht in het donker staren. Dan verdwijnen de figuren en ieder kent de ingespannen moeite, waarmee men deze of gene bijzonderheid in het geheugen tracht terug te roepen.

In bijzondere gevallen kan het ook mogelijk zijn, dat een mensch over deze soort van inzicht langeren

tijd en naar believen beschikt. Zulk een begaafdheid openbaart zich bijvoorbeeld in de voorstellingen van Jeroen Bosch. Men heeft het gevoel, dat het gebroed dat men daar in volle bedrijf ziet, zich onmiddellijk zou vervluchtigen indien het bemerkte dat een menschelijk oog op hen rust. De blik bespiedt hen als door de gesloten zoldering van een gewelf.

Ook zijn er buitengewone toestanden, waarin de mensch, ofschoon hij reeds ontwaakte, binnen dit gewelf verstart. Dat kan vooral dan gebeuren, wanneer het ontwaken tegelijk plotseling en verschrikkelijk is. Wij slaan de oogen op en zien dat ons huis in brand staat. We staan op en schrijden in wakenden droom door brandende vertrekken en langs trappen naar de buitendeur. Terwijl we bijna zwevend, zonder een gevoel van zwaarte, ons bewegen, begeleiden ons aan weerszijden de ontzetting en een soort van lust.

Dat is een van de zeldzame toestanden, waarin de mensch handelt gelijk een geest. Medea stel ik me gaarne in deze schrikkelijke exaltatie voor. Hier verwisselen niet slechts wake en droom, maar ook de krachten en uitingen van het gevoel, gelijk het voorteeken in de hoogere mathesis. Aldus verwisselen lachen en weenen op een wreede manier.

Steeds weer worden er tragedieën geschreven, wier auteurs in blijkbare onbekendheid leven met de tragische elementen. Aldus gelijken hun karakters op de door de hand van een blinde, met behulp van schablonen geteekende prenten.

Wat wij van den droom weten, heeft men in den loop der tijden bij de verschillendste disciplines ondergebracht, zooals de mantiek, de symboliek, de geneeskunde en tenslotte de psychologie. De poging om den droom in verband te brengen met de physica schijnt onzen geest wellicht nog wonderlijk en verre. En toch zal hij hier een materiaal vinden dat hem verrast en wellicht ook verschrikt.

Het schijnt dat de droomwereld door een dichten koepel of door een camera obscura omsloten is, binnen dewelke de beelden aan bijzondere regels zijn onderworpen. De intrede van het daglicht of van het bewustzijn brengt eerst verstarring teweeg, daarna vernietiging der beelden. Tusschen het helle en het donkere rijk bestaan er betrekkingen die met photographische zijn gelijk te stellen. Zoo zal men bevinden dat de oogenblikkelijke inval van het bewustzijn voor de herinnering aan droombeelden gunstiger is dan het geleidelijke ontwaken. Als men 's nachts door een droom wakker werd en er over nadacht, zal men zich hem 's morgens ook beter herinneren.

Zulke herinneringen gelijken feitelijk nooit op die, welke betrekking hebben op onzen toestand van wakker-zijn. Zij bezitten een merkwaardige vergankelijkheid. Het daglicht kan hen ontkleuren zoodat zij dikwijls na een uur reeds zoo bleek geworden zijn als onbeschreven bladen of als slecht gefixeerde films. Zoo kan een droom, dien men des morgens meende zoo goed als iedere andere zaak in het bewustzijn te hebben opgenomen, des middags reeds ver-

geten zijn. Dit zijn kleuren van bijzonderen, vergankelijken aard, schriftteekens in sympathetischen inkt, die op onbegrijpelijke wijze verdwijnt of zichtbaar wordt.

Leerzaam is ook het volgende : het komt overdag niet zelden voor dat een afgezonderd deel van een droom aan ons voorbijzweeft, gelijk de zoom van een gewaad, dat onze geest dadelijk tracht te grijpen. Zoodra we echter daarover nadenken, vergaan zulke voorstellingen als rook, en wel te spoediger naarmate wij ons inspannen. In een tijd dat ik soms midden in den nacht aanteekeningen over droomen placht te maken, gaf ik er de voorkeur aan met gesloten oogen uit de slaapkamer naar de bibliotheek te gaan.

Bepaalde droomfragmenten blijven in onze herinnering bewaard als steenen van vreemde planeten in de aardkorst. Hier zijn zeldzame ontdekkingen te doen. Zoo is bijvoorbeeld het licht dat de droomwereld beschijnt, opmerkenswaardig. Misschien kenmerkt het zich door onbegrensde breking, misschien is het op het oppervlak der lichamen aangebracht als een phosphorische substantie. In onze droomen nemen wij danook geen schaduwen waar, doch alleen min of meer dichte duisternis.

De waarneming voltrekt zich onder totaal andere voorwaarden. Zoo arbeidt de geest schier zonder begrippen, anderzijds echter met middelen van superieure zintuigelijkheid. De scherpe scheiding ontbreekt tusschen hem en de physische wereld, daarentegen treedt hij met bliksemsnelheid erin op, en wel zonder aan haar oppervlakte gebonden te zijn. Hij neemt ze niet waar als het oog de dingen waarneemt in het licht, maar doordringt ze geheel en gansch als een stralend fluïdum van bijzondere kracht. Wanneer wij ons danook in een droom met iemand onderhouden of redetwisten, dan weten wij precies wat deze voelt en denkt; onze waarneming doorschouwt hem zonder hindernis en nestelt zich gebeurlijk binnen in hem. Eveneens gebruiken we in den droom zelden de deur; wij gaan door wanden en zolderingen heen. Wij gelijken op den electrischen stroom die nu eens menschelijke lichamen, dan weer dieren of ook levenlooze voorwerpen tot in de atomen doorvloeit. Ook is ons gezichtsvermogen niet tot onze oogen beperkt : de droomwereld gelijkt op een plant, die wij in staat zijn met onze waarneming op ieder punt van haar gestalte te occuleeren.

Hier zouden nog, althans onder voorbehoud, volgende perspectieven aan te duiden zijn : het zou mogelijk zijn dat aan een poging om den droom met nauwkeuriger middelen na te vorschen, zooals aan iedere geestelijke beweging, een spiegelbeeld beantwoordde. Dat zou er dan ongeveer zou uitzien, dat vreemde elementen hunnerzijds in de meetbare wereld binnendrongen. In dezen zin vragen de zeer merkwaardige proeven onzer physici bijzondere aandacht. Hier vinden wij koene geesten; koener nog als degenen, die zich het eerst op de open zee waagden, dringen zij in de diepst verborgene ruimten door. Aan deze eenzame krachtsinspanning beantwoordt, zooals het kloppen in het binnenste der mijnen, een echo die uit het onbekende weerklinkt. Wij bespeuren hoe de intelligentie begint toe te nemen, die de dingen

bezielt en vermoeden, gelijk een nieuwe dimensie, de koštbare diepten der materie.

Hiermede nu komen zichtbare gebeurtenissen overeen. Zoo schijnt het, dat de mensch op groote gebieden tot een soort van vegetatiefleven vervalt, dat de techniek niet tegenspreekt, maar dat zij bewerktuigt. Hier is voor alles te noemen het omvangrijke optreden van rhythmische verloopen, vervolgens de veranderingen zooals ze door hooge snelheden worden teweeggebracht. Er zijn groote gebieden waar men in štijgende mate door cadans en reflex begint te handelen; dit geldt in het bijzonder voor het verkeer. Misschien is van hier uit het leed te verminderen dat onze arbeidswereld vervult en immers essentieel leed van het bewuštzijn is. Misschien ook beštaan er van hier uit hooge toegangen tot de onbevangenheid; en hoe iets dergelijks mogelijk is, heeft reeds Kleišt in zijn kleine vertelling van het marionettentheater onovertreffelijk uitgebeeld. Daarin verbergt zich, zooals overigens ook in geschriften van Hoffmann en Edgar Poe, een nog onontdekt feit van hooge orde, in betrekking tot onze mechanische wereld. Tenslotte zal, geloof ik, ook mijn bewering, dat onze film- en luišterspelen reeds meer verwant zijn met de wereld van onze droombeelden dan ons traditioneel theater, tevens veel verduidelijken.

In dezen toeštand nu, waarin nieuwe krachten onder ongewone vermommingen optreden, want het bewuštzijn zelf weeft immers hun magische gewaden en tarnkappen — in dezen toeštand groeit, als in iederen schemer, een verhoogde verantwoordelijkheid voor den geešt. Hij mag zich niet tot de controle

beperken, die zijn wetenschap hem biedt. Voor hem heet het, in een bijzondere beteekenis : ontwaken en dapper zijn !

Derde nabeschouwing. *Ueberlingen.*

Het is hier wellicht de plaats om nog eens de bovenšte lagen aan te raken, die in de « kiezelgroeve » werden vernoemd. Terugblikkend wil het me voorkomen, dat deze vorm, de vorm der modelverzameling, de meešt passende is voor de onderneming in quæštie. Alleen haar štenographisch karakter kan de veelheid der gegevens beheerschen — ik neem het woord in zijn geologische beteekenis.

Tezelfdertijd moet aan deze methode een soort proza beantwoorden, dat verhoogde trefkracht bezit. De geešt der taal ligt niet in woorden en beelden; hij bevindt zich in het atoom dat door een onbekenden štroom wordt bezield en die het tot magnetische figuren dwingt. Op deze wijze alleen vermag hij de eenheid der schepping te begrijpen, aan gene zijde van dag en nacht, van droom en werkelijkheid, van breedtegraden en tijdruimten, van vriend en vijand — in alle toeštanden des geeštes en der materie.

De overvloed. *Ueberlingen.*

De spreuk van Hesiodus, dat de goden het voedsel voor de menschen verbergen, hoorde ik zoo vroeg, dat ze mij evident leek voor ze zich door ervaring had beveštigd. Intusschen vond ik šteeds duidelijker bewijzen voor haar geldigheid — en dikwijls juišt daar waar er overvloed scheen te heerschen.

Hiertoe mag de neiging van den mensch worden gerekend om bij overrijke oogsten liever een deel der vruchten weg te werpen dan den prijs te verlagen. De redenen daarvoor liggen dieper dan waar men ze heden zoekt, het betreft blijkbaar een aangeboren verblinding van een geheele generatie. Zeer duidelijk zal men dit zien waar de economische structuur wordt veranderd en nu dezelfde hoeveelheid goederen teloor gaat, in plaats van op individueele wijze, door de geleide economie, bijvoorbeeld door een foutieve verordening. Reeds bij een naar verhouding zoo geringe verbetering als wij heden met conjunctuur aanduiden, overwegen de onaangename resultaten. Ook het verrassend bezit van groote geldsommen, zooals de meesten dit voor zich droomen, heeft zelden een heilvol gevolg. Vaak beschreven is de lage blijdschap, die de aanblik van geopende goudaders verwekt, een duizeling waarbij zich moord en gewelddaad en daarna zinlooze verspilling van den schat onmiddellijk aansluiten. De mensch moet zijn voedsel zoeken en met zijn vingers opgraven; wanneer het hem echter in overvloed gegeven wordt, valt hij ten prooi aan verdwazing.

Ook in de wetenschap is de armzaligheid opvallend waarmee wij gedwongen zijn nieuwe culturen op te zetten. Hier gelijken wij minder op de blinden dan wel op de doofstommen, die een onbekende en een beetje grappig aangelegde gastheer tot de groote opera heeft uitgenoodigd. Wij zien op het tooneel een reeks merkwaardige handelingen en ontdekken eindelijk een zekere overeenkomst van die handelingen met bewegingen, die wij in het orchest waar-

nemen. Hieraan is een ongemeene hoeveelheid van scherpzinnige en ook nuttige bemoeiingen vast te knoopen. Eeuwig echter blijft het ons verborgen dat alles, wat wij op deze wijze omschrijven en rangschikken, elementen, atomen, leven, licht, zijn eigen stem bezit. Ja, indien wij deze stem vermochten te hooren, dan konden wij ook vliegen zonder vliegtuigen en de lichamen zouden voor onze blikken ook zonder Röntgen's stralen doorzichtig zijn.

Nochtans maken zich soms weelderige voorstellingen van ons meester, zoo bijvoorbeeld dat wij met onze machines in staat zijn het universum te melken. Zelfs Schopenhauer hoopte, dat dit werk den mensch rust zou verschaffen en daardoor vermeerderde gelegenheid ter bespiegeling. Daartegenover is op te merken, dat de plotselinge toename van nieuwe krachten en methodes, zooals de natuurwetenscahp ze voorbereidt en de techniek ze realiseert, eerst als een wervelwind verwarring sticht en dan vruchteloos verloren gaat. Zoo heeft men bijvoorbeeld den indruk, dat het groote leger van menschen, welks taak het is ons van schoenen en laarzen te voorzien, gedurende de laatste eeuw niet kleiner geworden, maar nog aangegroeid is. Zonder twijfel wordt daar tegelijk meer gewerkt dan in de oude gilden ten tijde van Jacob Böhme en Hans Sachs, want het is met den geest der techniek in tegenspraak dat zij de rust vermeerdert. Niet alleen zal zij op de arbeidskracht meer dwang uitoefenen, maar ook den enkeling het voedsel kariger toemeten.

Zoo komt het dat men in ieder welgeordend bedrijf, bijvoorbeeld in de groote hotels, een soort van

honger gevoelt, die ook dan niet wijkt, wanneer alles rijkelijk voorhanden is. Wanneer de staat zich gedwongen ziet de voeding te regelen, kan dit hongergevoel bij volle voorraadschuren zich als een paniek uitbreiden. Ook behoort tot de volkomen verzadiging de waarneming dat er zich meer op tafel bevindt dan kan worden verteerd. Hierin ligt de kalmeerende werking der stillevens en van alle spijzen, die men, zooals vruchten en dessert als « spectaculaire » gerechten opdient. In een der voorraadshuizen, zooals ze bij iedere Noorsche hoeve behooren, zei mij de boer toen hij me de vaten vol meel en hard brood, de hammen, worsten en gedroogde visschen zag bekijken : « Maat for et aar », dat wil zeggen : « Eten voor een jaar. » Onder de groote massa's, die onze steden bewonen, kunnen ook de rijksten zoo'n gezegde niet voor hun rekening nemen. Zij allen zonder onderscheid zijn slechts door een geringen afstand van den nood verwijderd en somtijds wordt men, wanneer men ze gadeslaat door een gevoel van wereldangst aangegrepen, zooals bij den aanblik van Chineesche vloedgolven, wier watermassa's tusschen torenhooge dammen over de bebouwde gronden heenstroomen.

Terecht zegt Hesiodus dan ook, dat ons karige oogsten zijn beschoren, en wel te midden van een van overrijke gaven vervulde wereld, waar eigenlijk de arbeid van een enkelen dag in 't jaar voor alle overige voldoende is. Dit meent ook onze wetenschap, die het hout in brood en het atoom in kracht wil omzetten. Hierin, en nog in koener plannen, ligt niets utopisch, wel echter in het geloof dat daarmee de

nood zou te bannen zijn. Waar zulke kunststukken slagen, wordt de oorspronkelijke moeilijkheid weer door onvoorziene tegenwichten hersteld — doordat zich bijvoorbeeld met de voeding ook het aantal eters vermeerdert, of doordat de aanwas van nieuwe krachten de oorlogvoering voedt. Mars is de onverzadigbaarste vreter in deze wereld.

Eigenlijk laat het spreukje van Hesiodus, gelijk de maan, slechts de ons bekende zijde zien. Zijn vooronderstelling echter is, dat overvloed bestaat en dat de beschikking er over bij de goden berust. Het leven bevat twee richtingen; de eene is naar de zorg toegewend, de andere naar den overvloed, die de offervuren omringt. Onze wetenschap is volgens haar aanleg naar de zorg toegekeerd en van de feestzijde afgewend; zij is met den nood onafscheidelijk verbonden gelijk de metende met de maat of de tellende met het getal. Daarom zou men de wetenschap van den overvloed moeten uitvinden, zoo zij niet vanouds bestond — want zij is geen andere dan de theologie.

Hier zijn wij nu in een eigenaardigen toestand, waarvan slechts met omzichtigheid mag worden gesproken. Wij nemen onze wereld ternauwernood waar als die ijsbergen, waarvan slechts de spits boven het oppervlak verschijnt. Hier worden onze formules feitelijk steeds korter, cristallijner, dwingender; reeds zijn de oogenblikken te voorzien waarop de wetenschap het laatste woord zal gesproken hebben. Nochtans dringt zij niet tot de hoogste capaciteit van haar elementen, tot die van den overvloed, door. Hier treedt de theologie in het krijt, een nieuwe

theologie van beschrijvend karakter. Zij dient de beelden, die ons sinds lang vertrouwd zijn, namen te verleenen. Deze benoemingen zullen door geweldige acten van erkenning, van herkenning en van blijmoedigheid worden begeleid.

In winkelmagazijnen, II. *Goslar.*

Ook in het alledaagsche leven begeleidt ons een fijn gevoel voor den symbolischen samenhang en dikwijls maken we merkwaardige omwegen, doordat we een constellatie, die ons zonder hiaten omgeeft, bij verre volksgemeenschappen of in vervlogen tijden terugvinden. Het duurt lang voor we begrijpen dat wij met onze beide oogen ten voortreffelijkste zijn toegerust, en dat de dichtstbijzijnde straathoek voldoende is om al deze zeldzame dingen te kunnen zien.

Zoo voelt de man, als hij zekere winkels, zooals bijvoorbeeld den groentenwinkel binnengaat, reeds een vluchtig besef van het onbetamelijke, gelijk overal waar hij gebieden betreedt, waar de vrouw regeert. Dergelijke zaken, kleinhandelszaken, vindt men hier in de oude stegen in vrij groot aantal, en het zijn bijna altijd vrouwen die er koopen. Als men deze winkels binnenkomt, heeft men dadelijk het gevoel dat men er als vreemdeling verschijnt; ook stoort men er meestal een groep vrouwen die in vertrouwelijke gesprekken zijn verwikkeld. Het is de faam die op zulke plaatsen ontstaat, de vrouwelijke tegenhanger van het dagblad en de politiek. Men bemerkt dadelijk dat de dingen hier veel fijner, raker

en geniepiger behandeld worden dan bij het politieke gesprek. Voor alles mist men hier de phrase; een bemerking beoogt nimmer het algemeene begrip, maar den persoon en het détail. Soms ziet men ook den man van de groentevrouw, die dikwijls kabouterachtige trekken vertoont en met het minder belangrijke werk bezig is. Men ziet hem zware zakken in den kelder slepen; ook is hem het deel van het bedrijf toevertrouwd, dat buitenshuis te verrichten is. Zoo vent hij met een kleinen wagen de koopwaar rond. De winkel zelf wordt gaarne naar de diepte verlegd, in de kelderruimten, de omvang der vensters is gering, ook het winkelraam is meestal klein, en de waren zijn vluchtig neergelegd als de voorwerpen op een veldaltaar. De overheerschende reuk is de sterke, aan knolgewassen ontvliedende aardreuk. Zeer opvallend is de geringe rol, die de weegschaal speelt, veel meer dan naar het gewicht worden de vruchten volgens aantal, in bosjes, kransen en struiken, of per houten maat verkocht. Ook heerscht er een duidelijke afkeer van het decimale stelsel, men benut oude maten : het dozijn, de snees, het schok. De holle maten dragen teekens waarvan men nauwelijks nog de namen kent. Het houten gereedschap overweegt op het ijzeren; messen worden zelden gebruikt.

Welk een onderscheid, wanneer men daarentegen een slagerswinkel binnenkomt. Hier valt het licht door groote, ruime ramen binnen en spiegelt zich in de geschuurde tegels en de blanke metalen werktuigen. Alles is helder en glanzend en vervuld van een joviale opgewektheid over wier manlijken oorsprong

geen twijfel bestaat. Aan de vrouw valt de ondergeschikte rol toe; zij bedient, neemt het geld in ontvangst en hanteert hoogstens een klein mes om worst te snijden. De ruimte wordt door de gestalte van den baas beheerscht, die met een bloedbesprenkelden voorschoot achter het kapblok staat en met de bijl de groote stukken verdeelt, die hij reeds in de vroegte samen met zijn gasten en leerlingen in het slachthuis heeft afgehouwen. Dikwijls heerscht tegenover de cliënteele een bijna brutale trek; men rondt, zonder lang te vragen, de gewichten naar boven af en werpt zware beenderen mede in den koop. Overigens vindt men daar steeds voortreffelijke decimale weegschalen. Wanneer in een dergelijke zaak de baas komt te overlijden, moet de vrouw den handel overdoen, ofwel treedt de slagersgast als patroon op. De regent in deze ruimten is een andere Mars, wiens trekken men vaak in de gezichten ziet; met hem komt een venus-achtig type overeen van levendig incarnaat. Merkwaardig is de wijze waarop zijn gereedschappen op krijgswapens gelijken en er toch van afwijken — zoo hebben de bijlen een breede snede, de messen een lang heft, in tegenstelling tot zwaarden en krijgsbijlen. Een in deze en dergelijke zaken vooral voorkomend werktuig is de haak, dien men er in overvloed aantreft.

Winkels, waar men slechts zelden vrouwen ziet, zijn die waar men ijzerwaren verkoopt. Men ontmoet daar vooral boeren en ambachtslieden die alvorens een ding te koopen het aan een uitvoerig onderzoek onderwerpen. De talrijke artikelen zijn in een welgeordend magazijn ondergebracht. Zij dragen zonderlinge namen, maar de verkooper weet ze vlug te vinden als woorden in een woordenboek. Het is de smidstaal die men hier verneemt — een taal, welker begrippen zouden volstaan om het gansche, nieuwerwetsche arsenaal van de machinetechniek te kenmerken. Het kan ons wonderlijk toeschijnen van volkeren te hooren bij wie de smedenkaste een eigen taal bezigt. En toch ziet men in dit soort zaken dikwijls klanten binnenkomen, met wie de verkooper een formeel verhoor moet aanvangen eer hij de namen der gewenschte middelen en gereedschappen raden kan — ja, men maakt zelfs mee dat men karweitjes wil ondernemen, waarvoor men niet eens het juiste woord kent.

De kooper verlaat den ijzerwinkel met het gevoel dat hij een goed, bruikbaar ding heeft aangeschaft. Wanneer men daarentegen uit den ellegoedwinkel komt, geraakt men onmiddellijk in twijfel of men toch nog niet bedrogen is. Weefsels werken van huis uit de begoocheling in de hand; men spreekt niet voor niets van leugenweefsel, leugennet en leugenspinsel. Vandaar dat weefsels met overreding moeten worden verkocht. Men vindt op geen plaats zooveel holle praatvaardigheid dan waar men om stoffen marchandeert. Dit onderscheid werkt zich ook uit in het groote; men bespeurt het aan de lucht van gansche steden of er de smid ofwel de wever regeert. In de smedensteden gaat het geweldiger toe, en toch heeft men daar grooteren zin voor vrijheid. Weverssteden hebben hun namen reeds geleend voor bijzondere vormen van uitbuiting, dewijl men den mensch fijner binden kan met draden dan met ketens.

Wij zijn de kleine kramsvogels, die moeder aarde met haar roode kleur biologeert. Rood is haar inwendige stof, die zij onder haar groene rokken verbergt, onder haar witte kanten die uit gletsjerijs zijn geweven en onder de grijze volants waarmeê de oceaan haar kusten omzoomt. Wij houden er van dat onze moeder ons een beetje van haar roode geheimen onthult, wij houden van den glans van Fafnir's grotten, houden van het bloed in de heete dagen van den slag, houden van de volle lippen die zich half geopend naar ons toewenden.

Rood is onze aardsche levensstof; wij zijn heelemaal door haar aangekleed. De roode kleur is ons daarom zeer nabij, zoo nabij dat er tusschen haar en ons geen ruimte bestaat voor overleg. Zij is de kleur der zuivere aanwezigheid; onder haar teeken verstaan wij elkander zonder woorden.

Tegelijk echter zijn er, tot ons heil, op deze kleuren sterke zegels gelegd. Wij begroeten haar opgewonden en wij deinzen even opgewonden voor haar terug, zij laat den levensadem sneller, maar tegelijk angstiger gaan. Anders zou de wereld een aanblik bieden als van Blauwbaard's kamer en als tooneel van onkieskeurige verwarring door den schijn van altijddurende branden zijn verlicht. Hiervoor bewaren ons de hoedende en richtende machten, het vorstelijke purper en de zuivere vlam in den vestaalschen haard.

Deze spaarzaamheid, die ons tot lof strekt, veronderstelt intusschen het beginsel van den verheven, wetgevenden geest, waaraan de blauwe kleur onder-

geschikt is. In deze kleur worden de beide vleugels van den geest aangeduid : het wonderbare en het niets. Zij is de spiegel van geheimzinnige diepten en oneindige verten.

Zoo is het blauw ons vooral als de hemelskleur vertrouwd. Verbleekt en verkoeld, dikwijls naar het grijs of ook naar het groen overhellend, roept het in onze streken het gevoel van de leege en grenzelooze ruimte op. Eerst dicht bij den evenaar straalt het eeuwige, blijmoedige, atlantische blauw, waarvan men waarlijk als van een tent mag spreken. Aan gene zijde van den dampkring echter fonkelt het gewelf in zijn diepsten, dicht tot het zwart naderenden glans, en het is wel mogelijk dat de geweldige macht van het niets zich daar zichtbaar voor het oog openbaart. In dien glans zweven de sterren zooals het cristal in de moederloog zweeft.

De diepzeeën vangen deze kleur in zich op en weerspiegelen ze menigvuldig, van het doffe kobalt tot het lichte azuur. Er zijn zeevlakten van donker zijïgen of saphieren glans, vlakten van cristallijnen helderheid boven den lichtenden bodem, en er zijn kolken aan den voet der klippen waarin de stroom met een kleur van bloemkelken en viooltjes uit de diepte welt en wonderbaarlijk uitdeint. Een iegelijk die van de zee houdt, herinnert zich oogenblikken van onthutsing en dan van heldere, geestelijke blijdschap om zulke tooneelen. Niet het water, en niet de oneindigheid van het water brengt deze blijdschap teweeg, maar zijn goddelijke, zijn neptunische kracht die ook het kleinste golfje bewoont.

Blauw is de kleur der uiterste plaatsen en der

laatste graden welke voor het leven gesloten blijven, als die van den nevel, die in het niet vervloeit, van het gletsjerijs en van de kern der steekvlammen. Eveneens dringt ze in de schaduwen, de deemsteringen en de verre lijn der kimmen binnen. Zij nadert het rustige en ontwijkt het woelende.

Wanneer de roode kleur verschijnt, bemerken wij een toenadering en een bespoedigen der betrekkingen — het blauw daarentegen verwekt het gevoel van verwijdering en aarzeling. Een tuin met blauwe bloemen zal daarom voor de rustige beschouwing het meest geschikt zijn. Een ruimte met blauwe wanden komt ons grooter, stiller, maar ook koeler voor. De blauwe kleur bezit een heilzame kracht voor het hart. In den volksmond geldt zij als kenmerkend voor de eigenaardige, onwezenlijke, beroesde toestanden, in het bijzonder als de luchtkleur; dan weer als zinnebeeld van het tooverachtige en ook van het bestendig trouwe. Inderdaad verschijnt blauw, in tegenstelling met het polariseerende rood, als de passende kleur der bondgenootschappen, als de universeele kleur zonder meer. Eveneens duidt zij het geestelijke en, in het bijzonder in haar paarse schakeeringen, het in het vleesch onvruchtbare leven aan.

De blauwe kleur wijst op den meer geestelijken toestand, niet echter op den meer voornamen zooals die zich van het roode scala bedient, welke in het purper domineert. Zij neemt aan het afzonderlijke geen deel — haar plaats is vermoedelijk daar waar de wet oorsprong neemt; niet waar ze regeert. De verhouding van blauw en rood biedt stof tot hooge

meditatie : in het cosmische over hemel en aarde, in het menschelijke over priesterlijke en koninklijke macht.

De zwarte wijting. *Bergen.*

Het schip legde te middernacht in de haven aan en onmiddellijk begonnen de kranen hun werk. Ik hoorde half slapende, in mijn kleine hut, hoe ze de vrachten uit het scheepsruim in de hoogte heschen en dan op de kade naar beneden lieten glijden. Dit dubbele geruisch, dat de stilte een oogenblik onderbrak, verwikkelde mij in een boozen droom. Ik voelde me door een der haken bij de kleeren gegrepen en tot een onmetelijke hoogte opgeheschen, terwijl er beneden een menschenmenigte met schrik naar me stond te kijken. Soms scheurde een kleedingstuk en de haak ving me aan een ander weer op. Bij ieder van die bewegingen stieten de toeschouwers luide kreten uit. Eindelijk zette de kraan mij heel zacht op den grond neer. De menschen liepen me tegemoet; ik bemerkte dat het alleen personen waren die ik onaangenaam was geweest en die mij ooit getracht hadden schade te berokkenen. Des te wonderlijker leek het mij dat zij me allen met vriendelijke en ontroerde blikken bekeken. Zij raakten mij met de vingertoppen aan en betastten me overal.

Na het ontwaken begaf ik me aan land en slenterde de haven rond. Deze Noorsche havensteden herinneren me aan vroege episoden uit mijn kinderjaren; ze vervelen me, maar ik voel me er thuis. De visschersbooten, die 's nachts op zee waren geweest, liepen

juist de haven binnen en de kramen der vischhandelaars vulden zich met versche vangst. In het bijzonder viel me de wijting in 't oog, een gladde, glanzende kabeljauw die soms in geweldige massa's wordt gevangen, en dien men wegens zijn zwarte kleur ook wel koolvisch noemt. Voor zijn dood laat hij met een fijn, onophoudelijk sidderen de levenskracht wegstroomen. Duizenden en nogmaals duizenden van deze visschen spreidden zich op de markt uit als een donker, sidderend tapijt, dat door de bonte stalletjes der bloemenhandelaars in een vierhoek werd omzoomd — een schouwspel van doodelijke opgewektheid.

Ik keek naar een marktknecht, die wel honderd visschen slachtte, terwijl hij met een mooi dienstmeisje stond te schertsen. Hij nam de visschen uit een kuip en sneed hun, zonder ze te bekijken, onder de kieuwen de keel door. Deze gelijkmoedige bezigheid stond tot de smart die ze verwekte, in de pijnlijkste tegenstelling. Het was minder de wreedheid der handeling, die dezen indruk verwekte, dan haar mechanische achteloosheid. Ongemeen zorgvuldiger en opmerkzamer bleken de bewegingen van den oervisscher, dien ik in het Zuiden op een kleine klip voor Alcudia gadesloeg, terwijl hij zijn buit verdeelde en uitspreidde. Dit is het onderscheid waarmede de handelaar de koopwaar behandelt en de jager het wild.

Onder het ontbijt schoot het mij door het hoofd, dat wij in een tijd geboren zijn waarin we zoowel door het vlijtige gebaar van den eene als door de scherpere wreedheid van den ander worden bedreigd

— in een tijd van dubbel verteer. Zooals Odusseus tusschen Scylla en Charybdis, zoo zeilen wij tusschen oorlogen en burgeroorlogen heen en kennen misschien, zooals deze visschen, nog niet eens den naam van het proces in welks mazen wij gevangen zijn. Al te graag zou ik dit eens in een wereldgeschiedenis lezen, zooals ze over tweehonderd jaar zal verschijnen. Helaas herinneren verslagen als deze dikwijls aan boeken, waarin de i-punten vergeten zijn — en als een van die punten zou ik de gelijktijdigheid van een zoo voortreffelijk ontbijt willen vermelden, zooals men het aan de Bergensche vischmarkt 's morgens om 11 uur opdient.

Historia in nuce. Het geluksrad. *Aan boord.*

Tot het beeld der jaarmarkten, waar er zoo veel te zien is, behooren ook de groepen die om de draaiende geluksraderen verzameld staan. Achteloos gaan wij hier aan een der figuren van ons lotsbestel voorbij, waarin ons leven is geordend, achteloos ook aan het rad, dat wel de moeite waard is een beetje van dichterbij te bekijken, ook wanneer wij het gewin versmaden, dat de grappige omroeper belooft.

Wij treffen deze kleine machines in verschillende vormen aan, die volgens een gemeenschappelijk beginsel werken. Hun mechanisme berust op het samenspel van een rad of een draaiende schijf met een systeem van symbolen, die als kleuren, cijfers of teekens zijn aangebracht. Volgens dit denkbeeld kan men zich het geluksrad als uit twee kringen gevormd voorstellen, waarvan de rustende door een graadin-

deeling wordt gekenmerkt, terwijl de andere het louter verloop der beweging bewerkt.

Practisch wordt het spel vereenvoudigd, maar niet veranderd, wanneer men den symbolenkring met dien van de beweging vereenigt. Aldus is de roulette in haar gewonen vorm gemaakt, die ons als eenvoudige draaischijf verschijnt. Wanneer wij haar niettemin in doorsneê beschouwen, treedt haar dubbele eigenschap naar voren; wij onderscheiden eerstens het rad en vervolgens den kring met teekens, als afzonderlijken ring daarop aangebracht of geschilderd. Er zijn intusschen ook soorten van roulettes, waarbij wel het rad draait, maar niet de daarvan gescheiden symbolenkring. Dit is bijvoorbeeld bij die geluksraderen het geval, bij welke de draaischijf den vorm van een tol heeft, door welks beweging kogeltjes in peripherisch gerangschikte uithollingen worden geworpen. In dezen vorm wordt het spel duidelijker, want de symbolenkring is volgens zijn wezen statisch en in zijn indeeling constant. Hierop berust de vaste verhouding van winst en verlies en daarmede de zekere rekening van alle ondernemingen, waarvoor het geluksrad werkt.

Geheel anders inderdaad weerspiegelt zich het proces in de wereld van den speler. Voor den speler krijgt de draaischijf in zooverre een ongewone beteekenis als zij de betrekking met dat stukje van den symbolenkring realiseert, dat met zijn lot overeenstemt. Tot dit doel dient een speciaal dispositief, de index, die het geluksrad vervolledigt doordat hij de leege beweging van de draaischijf beteekenis geeft. Wij kunnen ons het spel op zichzelf in 't vervolg

zoo voorstellen, dat boven den rustenden symbolenkring een glazen schijf draait, waarop als merkteeken de index aangebracht is. Wanneer de beweging wordt onderbroken, wijst de index een plaats op de symbolenkring aan en beslist daarmee over verlies en winst. Het is duidelijk dat het geheel eerst door den index tot geluksrad wordt. Vandaar dat het levensgevoel van den speler danook een krachtige stijging ervaart op het oogenblik dat de index op den symbolenkring gaat stil staan.

Practisch kan ook de index op de verschillendste wijzen zijn gemaakt. Wij vinden hem als eenvoudigen aanduider, als rollenden kogel, ook als stift of tand, die aan de spijlen of afdeelingshokjes van den symbolenkring als rem werkt. In andere gevallen weer werkt hij als projectiel, terwijl hij in den vorm van een pijl op het draaiende geluksrad wordt afgeschoten. Dezelfde handeling wordt door de hand van het weeskind voltrokken, die in den rollenden, met loten gevulden trommel grijpt — steeds gaat het om den blinden treffer op den symbolenkring.

De vergissing van alle spelers berust op een optisch bedrog, dat hun den symbolenkring als een soort van schietschijf doet voorkomen en den index als een gemikte projectiel. Zij meenen dat, zoo ze hun getal, hun teeken ditmaal misten, hun volgend schot des te zekerder treffen zal. Vandaar dat de speelzalen van een fluïdum van hevige spanning vervuld zijn, wanneer de kogel rolt en iedere gelukkige speler schrijft zich ten opzichte van de winst een soort van vaderschap toe.

In den bouw van het geluksrad verbergen zich

evenwel veel belangrijker verhoudingen dan die van winst en verlies, en de diepe hartstocht, dien zijn wenteling in het hart van den speler teweegbrengt, berust op het feit dat het tevens als een volkomen model van den gang der wereld werkt. Zoo vat de mensch vanouds, wanneer hij zijn lotsbestel in de sterren leest, den kosmos als draaiend geluksrad op en de horoscoop, dien de astroloog voor ons opstelt, beteekent niets anders dan den symbolenkring, waarop ons levensuur als index wordt geboekt. Wanneer wij het procédé beschouwen, doorloopt ons een rilling zooals de speling van het lot ze verwekt. Wij zien den bonten, rustenden symbolenkring in zijn onveranderlijke indeeling en daarboven, gelijk een nevelring, den leegen kringloop van den tijd. En toch bergt deze draaiende schijf ruimte voor allen, die ooit waren, zijn zullen of voor eeuwig in den schoot van het ongeboren-zijn wachten. Zij allen zijn medespelers; daarom is de geboorte op zichzelf, wat ook haar constellatie weze, reeds een voltreffer onder millioenen en met recht stelt zich de mensch, hetzij in geluk of ongeluk, somtijds de eigenaardige vraag : « Waarom juist ik ? »

Eveneens zijn onze uurwerken volgens het principe van het geluksrad gebouwd. Hier zijn de verhoudingen zoo, dat het cijferblad den symbolenkring, het raderwerk de draaischijf en de wijzer den index vertegenwoordigt. Om het processus beteekenis te verleenen, moet het met ons lotsbestel verbonden zijn. In den winkel van den horlogemaker draaien de klokken zonder eenig vast verband, als in het kinderspel waar het om verzinsels gaat. Wanneer de kooper

ze meeneemt, ontwaken ze tot den ernst der werkelijkheid; zij slaan voor de feesten, voor de uren van smart, voor het uur der gerechtigheid. Ook gelooft men dat de klok aan het ziekbed op het oogenblik van den dood blijft stilstaan. Wat de klok voor ieder van ons beteekent, kan ongemeen verschillend zijn. Het is duidelijk dat de speler ze voor alles wel als geluksrad beschouwt. Daarom zijn de uren voor hem ook rijk aan onverwachte winst, aan slagen van het noodlot, aan veranderingen, reizen, pastorale tusschenpoozen, en avonturen allerhande. Het andere uiterste wordt door het type belichaamd, dat het uurwerk alleen als chronometer wil laten gelden. Nochtans gelijkt ook hij op den speler die zich met geringe, maar zekere winst tevreden stelt. Feitelijk moet ook hij ondervinden dat ons kapitaal, zelfs bij den laagsten rentevoet, niet zeker is, en ook voor hem geldt het « Una harum ultima » dat op de oude uurwerken stond. Waar men in het geluk de kunst om juist te raden ziet, valt dit typen-onderscheid weg. Wie de groote kunst verstaat het juiste uur te treffen, bij hem rekenen we niet meer na of hij uit overleg handelde ofwel alleen raadde. Overigens is wie streng volgens den chronometer leeft, zooals bijvoorbeeld ambtenaren, steeds op bijzondere wijze van den gang der groote klokken van het lotsbestel afhankelijk.

Leerrijk is het, wanneer wij bedenken onder welke omstandigheden wij telkens een nieuw uurwerk verwierven : wij zullen bevinden dat deze dagen dikwijls met dezulke overeenstemmen, die een nieuwe tijdspanne van ons leven inleidden — waarop een nieuwe partij van het levensspel begon. De groote slaande

staanklok hoort bij het huis en bij het gezin, zooals de torenklok bij de gemeente behoort. Het gebruik om zonnewijzers op hooge plaatsen aan te brengen, hetzij op torens of bergtoppen, gaat terug op de begin-periode. Wij vinden bij hen alle den symbolenkring terug, van de steenringen en zonneschijven tot de Californische observatoria. Inderdaad veranderen de vragen, die de mensch tot de gesternten richt, en ook veranderen de antwoorden.

Steeds echter vinden wij den wereldangst en de vrees voor het lotsbestel met het bewegelijke deel van het rad of met het tijdsverloop verbonden, terwijl de diepere blik de roerlooze en onveranderlijke teekenen zoekt na te vorschen, die op den symbolenkring zijn aangebracht. Hierop berust vanouds en overal het onderscheid tusschen leeken en ingewijden en zonder twijfel bestond naast de eenzame offerande in de teekening van den symbolenkring een der eerste priesterlijke handelingen. Hierop wijzen zoowel de vroege altaren alsook de oeroude geluks- en zonneteekenen, die als hiëroglyphen van den symbolenkring en van zijn graadindeeling zijn op te vatten. Op gelijke wijze gaat de astroloog als ingewijde tewerk, terwijl hij de draaiende spheren horoscopisch vastlegt. Tot deze wetenschap behoort ook de kennis van de terugkomst van het eeuwig gelijke, zooals ze zich in het vaststellen van kalenders en in de ordening van de jaarlijksche feesten openbaart. Hier berust de maatstaf waarboven het leven, de arbeid en het dagelijksche lief en leed van het volk cirkelt, dikwijls van secte tot secte naar de gouwen overgebracht.

Van hieruit blijkt ook de zin der wijding, want het

behoort vanouds tot de kenmerkende trekken van den mensch, dat hij zijn groote levensoogenblikken een rang tracht te geven, welke dien van den gewonen datum overtreft. Aan dezen hang is niet alleen de boer op het veld onderworpen, maar ook de machtige op aarde, de overwinnaar in den oorlog zoowel als in den burgeroorlog, de wettige vorst zoowel als de usurpator der macht. Zij allen worden door een geheimen, hartstochtelijken wensch gedreven : dat hun triomf in den grond meer zou beteekenen dan een hoog lot, dat onder millioenen wordt getrokken, meer dan een gelukkigen treffer in het levensspel, waarvan de winst bij den volgenden toer van het rad kan teloor gaan. Deze zekerheid kan slechts daar bestaan waar de datum, onafhankelijk van den tijd en zijn toevallen naar den kring der onveranderlijke ordening wordt overgebracht. Daarom wordt de gelukkige soldaat, die naar de kroon grijpt, tenslotte niet gerust gesteld door het geweld der toejuichingen noch door het vertoon van zijn macht. Dat is een vrees die hij met het kleine volk deelt, voor wie, reeds bijna ongeloovig, bij huwelijken en doopgevallen de inschrijving in de openbare registers geenszins voldoende is. De mensch gelooft niets stelliger dan dat hij aan gene zijde van alle chronologische ordeningen een uitverkoren leven leidt, en het is de wijding die aan dit geloof haar tol betaalt.

Ook op het gebied der détails brengt de meditatie over het geluksrad leerzame inzichten. Zoo bijvoorbeeld kan men daaraan de rangorde binnen het kader der geschiedschrijving aanschouwelijk maken. Deze

rangorde neemt in gelijke mate toe, waarin de geschiedenis kan afzien van het loutere draaien van het rad. Zoo staat op den ondersten trap de chronologische opteekening. Feitelijk moet ook aan haar reeds een blik op den symbolenkring zijn voorafgegaan, inzooverre de kennis van de terugkomst van het eeuwig gelijke in den tijd tot de voorwaarden der jaartelling behoort. De telling zelf moet dan zeer vroeg aan de kaste der klerken zijn toegevallen, wier eigenlijk werk in het registreeren bestaat. Ook heden, bij de verhandeling voor gelijk welk loket, voltrekt zich een essentieel chronologische act, die door den datumstempel wordt aangeduid. Van hier uit krijgt men dan onder de menigvuldigste politieke verhoudingen die wisselwerkingen tusschen de registreerende en consacreerende machten, die een der groote thema's der geschiedenis vormen, en wier monument wij in de dubbele architectuur der ontwikkelde staten zien opgericht.

Waar de annalen, zooals bijvoorbeeld bij Tacitus, den hoogen rang bereiken die ze tot voorbeeld van tijden en volken verheft, verbergt zich achter de opteekening een bijzondere, geestelijke act. Hier wordt de beschrijving van achtereen volgende gebeurtenissen voorafgegaan door de kenschetsing van hun beteekenis boven den tijd uit. Op deze wijze wordt het tijdsrad doorzichtig. Zeer schoon worden wij ons dit bewust, wanneer zulke werken ons een leven lang begeleiden. In de jonge jaren zal ons vooral het eenmalige en chronologische daarvan aanspreken. Later echter treedt steeds duidelijker het weerkeerende, het altijd en overal en ook hier en nu

nog geldige er van naar voren — de *essence divine*, die beter bewaard blijft dan steen en erts. Dit inzicht zullen wij vooral dan winnen, wanneer we intusschen zelf aan wereldhistorische gebeurtenissen hebben deelgenomen. Men zou dat ook aldus kunnen uitdrukken, dat ons historisch vermogen een net gelijkt, dat eerst dan voldoende diep zinkt, zoo het met het erts der eigen ervaring wordt bezwaard. Dat geldt zelfs reeds voor heel oppervlakkige gebeurtenissen; zoo herinner ik mij dat ik de assignaten-geschiedenis, waarvan ik dikwijls had gehoord, eerst werkelijk begreep, nadat ik onze inflatie had beleefd. In nog veel ruimere mate behoort de deelneming aan de groote gebeurtenissen tot het kapitaal der ervaring. Hiermede hangt samen dat er inderdaad een bijzondere aanleg tot geschiedschrijving bestaat, zooals men ze dikwijls bij vorsten, veldheeren of bij de zaakgelastigden voor groote opdrachten waarnemen zal. In den grond betreft het hier feitelijk een samentreffen van den tweeden rang — berustend op het feit dat het naspeuren van de eenheid in het verwarde fixeerbeeld onzer bemoeiingen aan het koninklijke oog blijft voorbehouden.

Ook behoort dit gebied, juist zooals dat der rechtspraak, tot dezulke waar de præstatie met de jaren, tot in den hoogen ouderdom die ver van elk belang is, meer beteekenis krijgt. Ook met betrekking tot het verleden bestaat er een zienersfunctie. Zeer klaar blijken deze dingen bij Dio Cassius; mooi is dan ook de plaats waar hij over de goddelijke opdracht spreekt.

Daarboven bestaat een beschouwing, superieur

aan elke soort van kroniek, die de zich onder den tijdsring bevindende teekenen tracht te verklaren. Achter de veelheid van het weerkeerende verbergen zich figuren van beperkt getal. Hier wordt de geschiedenis als een tuin, waarin het oog de bloemen en vruchten naast elkander ziet, die de loop des tijds in steeds wisselende klimaten brengt en weerbrengt. Het ongemeen genot van het oponthoud in zulke werken steunt op het feit dat wij stilstaand begrijpen wat anders slechts in beweging is te zien — zoo bijvoorbeeld de staat in de politeia van Aristoteles.

Overigens zou de persoon van Aristoteles zelf als een voorbeeld te noemen zijn hoe figuren van het lotsbestel transparant zijn — want als de dingen in orde zijn, behoort de eerste denker van een tijd tevens de mentor van zijn koning te wezen. De laatste verhouding, die onder deze figuur is te rangschikken, is die van Frederik den Groote en Voltaire geweest.

Deze soort van geschiedenis is de hoogste die de geest, in zooverre hij beschouwend te werk gaat, vermag voort te brengen — want slechts in zooverre hij dicht, is het hem vergund aan de mythe verder te spinnen. De geschiedschrijving daarentegen blijft met het bewustzijn verbonden, met die geweldige macht die den geest tegelijk beperkt en met de kracht van den lichtstraal toerust. Zooals het oog bij zeer heldere zee op den bodem de amphoren en zuilen ziet rusten, zoo vermag de vrije blik tot gene maatstaven door te dringen, die op den bodem der tijden verborgen liggen, diep onder ebbe en vloed. Hier wordt een vraag beslist, die zelfs historici van rang

ontkenden : namelijk of de geschiedenis tot de exacte wetenschappen is te rekenen. Zij is bevestigend te beantwoorden, indien men erkent, dat onder haar vloeienden spiegel de vaste teekenen rusten, onveranderlijk in hun verhoudingen zooals de assen en hoeken in de cristallographie.

De echo der beelden. *Rio.*

Sedert de morgendeemstering had ik in deze residentie van den zonnegod rondgezworven, wier rotspoort den vreemdeling als nieuwe Herculeszuilen ontvangt, aan gene zijde waarvan hij de oude wereld vergeet. Ik was over de markten en door de havenwijken gegaan en langs de hooge pronkstraten gewandeld tot de uiterste voorsteden, waar de kolibri de groote bloemen in de tuinen bevliegt. Dan weer was ik door lanen van koningspalmen en flamboyants in de volkrijke buurten teruggekeerd en had het leven in zijn bedrijvigheid en lediggang gadegeslagen.

Eerst laat in den namiddag ontwaakte ik uit een droom, waarbij men eten en drinken vergeet, en voelde dat de geest onder den overvloed der beelden zich begon af te matten. Niettemin kon ik niet scheiden en was als een vrek met mijn tijd. Zonder mij rust te gunnen ging ik steeds nieuwe straten in en pleinen over.

Spoedig echter leek het me alsof mijn schreden weer lichter werden en de stad op eigenaardige wijze veranderde. Tegelijk veranderde mijn manier van zien — want terwijl ik tot nu toe mijn blikken aan

het nieuwe en onbekende had verspild, drongen de beelden zich nu al spelend aan mij op. Ook waren zij me nu bekend; ze schenen me herinneringen, echo's van mijzelf te zijn. Naar believen instrumenteerde ik mijn luim daarmee, zooals iemand die met een maatstok gaat wandelen en, terwijl hij nu eens hier, dan weer daarheen wijst, met de wereld musiceert.

Nu had ik het gevoel bij rijk en arm te gast te zijn, en de bedelaar die me aansprak, bewees me een dienst doordat hij me de gelegenheid gaf dit te bevestigen. Op plaatsen waar men de stad als een amphitheater ziet, kreeg ik de gedachte dat zulk een bouwwerk wellicht door vele geslachten als door bijen tesamen gemetseld is, en dat het toch tegelijk één geest liet ontstaan, zooals den droom van een nacht, en niet als woonplaats voor menschen alleen. Ook de parelschelpen worden moeizaam uit laagjes opgebouwd en toch ligt daarin hun waarde niet.

's Avonds in een herberg aan de Copacabana, dacht ik over deze verhoudingen na. Het scheen mij toe dat er niet alleen voor ons oor, maar ook voor ons oog een echo bestaat — ook de beelden die wij zien, roepen om een « rijm ». En zooals er voor iedere echo bijzonder gunstige verhoudingen zijn, zoo is het hier de schoonheid die het machtigst weerklinkt. Eenvoudiger en grondiger gezegd, staat de zaak aldus : met den diepen, genietenden blik dien wij op de beelden richten, brengen wij een offer en naargelang onze vrijgevigheid, worden wij verhoord.

De Azoren — dat is een keten van vulkanen, die zich aan den uitersten rand van Europa verheft. Sedert den vroegen ochtend was ik hier onderweg — in de tuinen, waar het oog de bloemen eener nieuwe wereld ziet, op de velden, die door donkere lavamuren zijn omsloten, en in het hooge laurierbosch. Eerst toen de zon steil in den hemel stond, keerde ik naar de haven terug.

De straten lagen stil in het middaglicht; alleen in de verte hoorde ik een opgewekten, vaak herhaalden roep en het kwam mij in den zin daar op af te gaan. Weldra trof ik een in lompen gehulden man aan, die een vracht reeds verstijfde visschen berg-op, berg-af door de smalle, uitgestorven straten droeg, welke nauwelijks door een drakenboom, nauwelijks door een araukarie beschaduwd werden. Ik liep dicht achter hem aan, zonder dat hij me zag en verheugde me over zijn heerlijken, vocalischen roep. Hij riep een mij onbekend, Portugeesch woord — misschien den naam voor de visschen die hij droeg. Het leek mij echter alsof hij er nog heel zacht iets aan toevoegde, en zoo ging ik zoo dicht achter hem aan, dat ik als zijn schaduw was.

Inderdaad hoorde ik nu dat hij, zoodra hij zijn ver in het rond schallenden roep had beëindigd, hij nog fluisterend iets voor zich heen murmelde — misschien een hongerig schietgebed of een gesmoorden vloek. Want niemand kwam naarbuiten en geen venster opende zich.

Zoo schreden wij langen tijd door de heete

stegen heen om visschen aan te bieden, die niemand op het middaguur verlangt. En lang luisterde ik naar zijn beide stemmen, den luid klinkenden, weelderig wervenden roep en de zachte, vertwijfelde alleenspraak. Zoo volgde ik hem met een luisterende gierigheid, want ik bemerkte wel dat het hier niet meer om de visschen ging, maar dat ik op dit verloren eiland het gezang des menschen hoorde: tegelijk zijn luid zich uitzettend en zijn fluisterend, vleiend lied.

INHOUD

Toelating Nr 824 Drukk. Vromant, N. V., Brussel.

